

הערכת התכנית

'בתי הספר של החופש הגדול' בשנת הלימודים תשע"ו

טבת תשע"ח ■ דצמבר 2017

הובלת צוות ההערכה:

ד"ר טל חז – מנהלת אגף סקרים והערכת פרויקטים, ראמ"ה

צוות ההערכה:

נעמה בר-און – ראש צוות ההערכה

ד"ר תמר שמשי-ליכט – הערכה וכתיבת הדוח

ד"ר אושרית כהן קדושאי

ריאד טיבי

וויאן דיזנדרוק

יוליה גומוש

אלינוער קלר

יעל בן צבי

תוכן העניינים

עמ'	
4	תקציר
12	רקע
17	שיטה
23	עיקרי הממצאים.....
25	פרק 1: בניית התכנית ומידת מעורבותה של הרשות המקומית בבנייתה
33	פרק 2: הכשרת צוות התכנית.....
37	פרק 3: הרובד הפדגוגי של התכנית
82	פרק 4: מה קורה בפועל
89	פרק 5: תפיסות בנוגע להצלחת התכנית ועמדות כלפיה
93	פרק 6: קשיים בהפעלת התכנית
96	סיכום ומסקנות
100	המלצות
103	נספחים

תקציר

רקע

התכנית "בתי הספר של החופש הגדול" מבקשת ליישם את התפיסה שלפיה אחריות מערכת החינוך כלפי התלמידים תקפה לאורך השנה כולה, כולל בחופשות. התכנית מציעה מענה חינוכי איכותי לצורכיהם השונים של תלמידי כיתות א'-ב', הכולל מגוון פעילויות לימודיות, חווייתיות ומעשירות בתחום החברתי והערכי, בכל שנה סביב נושא מרכזי אחר.

מטרות התכנית ויעדיה, על פי מובילי התכנית:

- קידום שוויון הזדמנויות
 - מתן מענה חינוכי לילדי ישראל בחופשת הקיץ
 - עיסוק בתכנים ערכיים איכותיים ומבוקרים
 - חינוך לתרבות פנאי משמעותית
 - חיזוק מוסדות החינוך כעוגן מרכזי בקהילה
 - הקלה בנטל התשלומים המוטל על ההורים
- הנושא המרכזי שנקבע לשנת תשע"ו הוא "א'-ב' באמנויות ובתרבות בנושא חברות".

ראמ"ה מבצעת זו השנה השלישית מחקר הערכה לתכנית זו. **במחקר בשנה"ל תשע"ו התמקדה ההערכה בחלק הפדגוגי של התכנית.** לשם כך נעשה שימוש בכלי מחקר איכותניים.

שיטה

המחקר הוא איכותני וכלל ראיונות עומק ותצפיות. נדגמו 20 בתי ספר ממקומות שונים בארץ, תוך שמירה על ייצוג יחסי על פי השונות הקיימת באוכלוסייה, בעיקר לפי מחוז, מגזר, אשכול חברתי-כלכלי, גודל בית הספר ופיקוח. בכל בית ספר רואיינו מנהל בית הספר, רכז התכנית ומורים/מדריכים בתכנית (סה"כ בוצעו 54 ראיונות בבתי הספר). כמו כן, בוצעו 28 תצפיות בפעילות התכנית. בנוסף, רואיינו בעלי תפקידים מרכזיים שהיו מעורבים בתכנית ברשויות המקומיות של בתי הספר שנדגמו.

להלן עיקרי הממצאים של הערכת תכנית זו

- בכל בתי הספר שנדגמו נמצאו פעילויות איכותיות, ברובן בעלות גוון חינוכי.
- כל בתי הספר שנדגמו בנו תכניות התואמות בקווים כלליים את ההנחיות בחוברת "הפעלה ונהלים" שהופצו לכל הרשויות כחלק מן ה"קול קורא" שראש הרשות וגזבר הרשות חתמו עליו כתנאי להפעלת התכנית ולתקצובם וכן פורסמה באתר התכנית "בתי הספר של החופש הגדול". אולם רק בתי ספר מעטים שילבו פעילויות מתוך מאגר החומרים הפדגוגיים באתר התכנית, או שבנו תכניות ברוח פעילויות אלה.
- באף בית ספר שנדגם להערכה לא טופל הנושא המרכז באופן שהוצג והוצע על ידי משרד החינוך במצגת שנועדה לוועדת ההיגוי העליונה של התכנית.
- בניית התכנית ומידת מעורבותה של הרשות המקומית בבנייתה:
 - o כל הרשויות שנדגמו מעורבות בתכנית, בעיקר בתכנון ובסיוע הלוגיסטי, בהתקשרות עם ספקי הפעלות לפעילויות חוץ, ובהליכי בקרה. בכשליש מהרשויות הייתה לרשות מעורבות בהיבטים הפדגוגיים והתוכניים, אך ברובן היא התבטאה בעיקר בבניית תכנית מעטפת על ידי הרשות. מבחינה פדגוגית לא היה הבדל משמעותי באיכות התכניות בכל הרשויות אך ברשויות שהיו מעורבות בהיבטים הפדגוגיים והתוכניים ניתן להצביע על השפעה מסוימת על איכות התוצרים המוחשיים שקיבלו הילדים: למשל, באחת הרשויות שבנתה תכנית עירונית הופק בתום התכנית עיתון צבעוני ומושקע שסיכם את הפעילות בתכנית בכל בתי הספר ביישוב. המרואיינים הביעו שביעות רצון ממעורבות הרשות.
 - o בבניית התכנית נמצאו כמה מודלים, שהרווח שבהם הוא בניית התכנית על ידי צוות בית הספר (ולעתים על ידי הרכז בלבד), ואחריו, בניית התכנית בשיתוף של בית הספר עם נציגי הרשות. בכמה בתי ספר מהמגזר דובר הערבית דיווח הצוות שבנה את התכנית כי התחשב בצרכי התלמידים ורצונותיהם כפי שעלו מסקר שבוצע בקרב ההורים בשנה שעברה או בקשיים שיש ביישוב או בבית הספר, למשל, הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, או ריבוי מקרי אלימות בבית הספר המסוים. מעורבות מנהלי בתי הספר בבניית התכנית בשנת 2016 הייתה חלקית.

- o באף בית ספר לא טופל הנושא המרכז באופן שהוצע על ידי משרד החינוך במצגת¹ שנועדה לוועדת ההיגוי העליונה של התכנית, ואשר כלל לא הופצה בבתי הספר וברשויות. במרבית בתי הספר נעשה שימוש מועט בחומרים הפדגוגיים ובהצעות לפעילויות שפורסמו על ידי המשרד באתר התכנית ולא ברור אם ועד כמה היו מודעים לקיומן.
- o בחלק מבתי הספר חשו כותבי התכנית שהנחיות משרד החינוך לגבי התוצר הסופי המתבקש מהם אינן די נהירות.
- o בשנת תשע"ה היו תלונות מבתי ספר מהמגזר דובר הערבית על התערבות מטעם הרשות שפגעה לתחושתם במידת האוטונומיה שלהם ואף בתכנית. **בשנת תשע"ו לא הושמעו כל תלונות כלפי תפקודן של הרשויות** בבתי הספר הנדגמים.
- o ברוב הרשויות החלה ההיערכות לתכנית לקראת חודשי הקיץ, ובכמה מהן, עוד טרם קבלת האישור ממשרד החינוך לקיום התכנית.

• הכשרת צוות התכנית

- o כמעט כל רכזי התכנית השתתפו בהשתלמות שנועדה להכשיר אותם לתפקידם. היקפי ההשתלמויות ואיכותם לא היה אחיד.
- o בכמחצית בתי הספר התקיימה הכשרה בית ספרית למורים על ידי הרכז או מנהל/ת בית הספר שבה הוצגה התכנית למורים והוסבר להם תפקידם.

• עשייה פדגוגית בתכנית

- o בכל בתי הספר שנדגמו התקיימו תכניות יפות ומגוונות וניכר שנעשו מאמץ והשקעה בבנייתן. בכל בתי הספר שולבו פעילויות הפגתיות חווייתיות ופעילויות העשרה בתחומים שונים.
- o חלק מהתכניות היו עשירות יותר בתכנים עיוניים וערכיים, בעוד שאחרות התמקדו בהנאה וכיף לתלמידים.
- o חלק בנו תכניות סביב נושא מוביל אחד וניסו להתאימו לנושא המרכז שנקבע על ידי משרד החינוך, ואחרים בנו תכניות שמבוססות על נושא שבועי או יומי, או שלא הגדירו נושא כלשהו.

¹ מצגת: בתי הספר של החופש הגדול, ועדת ההיגוי עליונה, ג' אדר ב' תשע"ו, 13.3.2016, משרד החינוך.

0 בתי ספר אחרים הפעילו תכניות מטעם הרשות המקומית, על פי רוב, תכניות שנקנו על ידי מפעיל חיצוני.

0 רוב בתי הספר, אך לא כולם, היו מודעים לנושא המרכז. ההנחיה שניתנה לבתי הספר השאירה מרחב רב לקבלת החלטות.

0 ממצאי ההערכה מלמדים כי יש בבתי הספר רצון לשלב מהות ייחודית בפעילויות התכנית, אולם לא בכולם ניסיון זה צלח במלואו. הגם שרוב בתי הספר היו מודעים לנושא המרכז נראה שהתקשו לכלול את כל מרכיביו והתכניות שנבנו נטו לפרשנות שטחית. רק בשני בתי ספר היה שילוב ודגש מודע על הנושא המרכז שקבע משרד החינוך על מכלול היבטי. בשלושה-עשר בתי ספר נמצאה מהות ייחודית לפעילות החופש הגדול שהייתה תמהיל של תכנים עיוניים וכיף, ושולבו בה חלקים של הנושא המרכז במינוחים ודגשים שונים.

0 נמצא כי אין קשר בין אופי התכנית לבין זרם חינוך, גודל בית הספר, סוג ההתיישבות ואשכול טיפוח – פעילויות איכותיות ומרשימות נמצאו בבתי ספר בעלי מאפיינים שונים מאד זה מזה.

0 נמצאו ניסיונות לעיסוק מעניין בתחום החברות אך כמעט ולא נעשו ניסיונות לעסוק בהיבטים הנוגעים להיכרות עם שפת האמנויות ובהתוויות המשרד לעסוק בנושא מעולמם של הילדים ומופעיו באמנויות השונות, לעסוק ביצירה ספרותית וביטוייה באמנויות נוספות, או לעסוק ביוצר ויצירתו. בהקשר זה, נראה שבכל הנוגע לשילוב נושא האמנות בתכנית היו במשרד החינוך תפיסות שונות שנעו בין דגש על לימוד האמנות כתחום בפני עצמו לבין שימוש באמנות לצורך ביטוי אמנותי של הנלמד, אך ההנחיות לבתי הספר לא היו די ברורות, ובפועל בתי הספר שילבו את נושא האמנות כאמצעי להעברת נושאים אחרים. במעל למחצית בתי הספר שימשה פעילות של יצירה כדי ללבן נושאים של חברות או תרבות (13 בתי ספר). בשישה בתי ספר היה הקשר בין הנושא המרכז לבין התכנית רופף. **כשליש מהפעילויות שנצפו שילבו מרכיבים עיוניים וחוויתיים אך רק פעילות אחת שילבה את כל מרכיבי הנושא המרכז** (נציין כי לא הייתה הנחיה לשילוב כזה).

0 במעט יותר ממחצית מבתי הספר יש נושא מוביל לתכנית והוא עובר כחוט השני לאורך הפעילויות. בעוד שיתר בתי הספר בחרו לעסוק במספר נושאים שונים שהוחלפו כל יום או כל שבוע.

o ממצאי ההערכה מלמדים כי ברוב בתי הספר לא התקיימה "מטה-חשיבה" על אפשרות בחירת המודל והרציונל לבחירתו. חשיבה כזו יכולה לתרום לבניית תכנית קוהרנטית מבחינה פדגוגית. היווצרות המודלים היא תולדה טבעית של אופי בית הספר (ולעיתים גם הרשות) והצוות שהופקד על בניית התכנית – יתרונה בהלימה לדרך פעולת בית הספר וחסרונה – בהעדר השפעות, שחלקן יכולות להיות חיוביות, מבחוץ. הרכזות התקשו לנסח רציונל שלם הקושר בין חלקי התכנית השונים. נמצאה שונות גדולה בתפיסות הפדגוגיות שהנחו את בוני התכניות. בשישה מבתי הספר הומשגו עקרונות פדגוגיים מלאים ובשלושה חלקיים. לאור זאת, זיהוי המודלים הפדגוגיים הוא ניתוח בדיעבד שמבוסס על שקלול המידע שנמסר על ידי המרואיינים, ממצאי התצפיות, ותכניות הפעילות של כל בית ספר.

o להערכתנו, בתי הספר מתקשים להציב מערך שעונה לדרישות הנושא המרכז באופן מיטבי, משום שהחומרים שהם מקבלים אינם מפורטים דיים, ההכשרה אינה נותנת בידיהם כלים להפעלה והם אינם מודעים למודלים אפשריים ליישום מוצלח של התכנית, כזה שמשלב בהצלחה בין כיף ולמידה בית ספרית.

o בקווים כלליים, זוהו חמישה טיפוסים של מודלים פדגוגיים שמכילים בתוכם ממדים שונים כמפורט בלוח להלן.

לוח א: המודלים הפדגוגיים – מאפיינים ושכיחות

המודל	מאפייני המודל	שכיחות
המודל הסמכותי	מתכונת דומה ללימוד שמרני ודיסציפלינארי – משמעת, דיסטנס, לימודים של מקצועות פורמליים. פעילויות חוויה וכיף משמשות כתוספת מנותקת מהתכנים שמועברים בחלקים העיוניים. מידת הבחירה שניתנת לתלמידים מעטה.	נמצא בשני בתי ספר, אחד מהם דובר ערבית
מודל בית ספר "לייט"	לימוד של נושאים דיסציפלינאריים באווירה יותר קלילה, ללא לחץ, ובשילוב של משחקים ויצירה. ובנוסף, פעילויות חיצוניות ובית ספריות של ספורט והפגה ² שיש בהן מידה ניכרת של ערך מוסף ערכי/לימודי.	נמצא בארבעה בתי ספר
המודל המשולב	תכנית שהיא תמהיל בין החלק העיוני לחוויתי ושיש בה חוט רעיוני מקשר בין כל הפעילויות שמוצעות במהלך היום, או השבוע, או התכנית כולה. על-פי רוב, מודל זה מקיים חלוקה בין היבטים עיוניים לימודיים שמתקיימים בדרך כלל בשעות הבוקר, ואחריו היבטים חוויתיים של יצירה חינוך גופני וכד'.	נמצא בשמונה בתי ספר, אחד מהם בדואי
המודל ההתנסותי	מודל לפיו ההתנסות היא אמצעי לרכישת ידע. בבתי ספר אלה הפעילויות מהוות פלטפורמה לעיסוק בנושאים עיוניים תוך דיון ורפלקציה.	נמצא בשלושה בתי ספר, שניים מהם דוברי ערבית
המודל הפתוח	דגש על כיף, משחק, יצירה והנאה. מעט מאוד תכנים ערכיים או חברתיים לשמם, אין דפי עבודה וכתיבה, ובמקומות שבהם יש פן לימודי, אין מחייבים את הילדים להשתתף בניגוד לרצונם. יצירה לשם יצירה. משחק לשם הנאה או תחרות.	נמצא בשלושה בתי ספר, אחד מהם דובר ערבית

- **המודל שנמצא בשכיחות הגבוהה ביותר הוא המודל המשולב, שמקיים מידה של איזון בין למידה לחוויה, כאשר מצד אחד הוא משלב חשיפה לידע ובאותה נשימה מציע פעילויות מהנות שקשורות באופן כלשהו לתכנים הלימודיים.**
- **מניתוח רציונל התכנית והנעשה בשטח נראה שהמודל המיטבי יהיה שילוב של המודל המשולב והמודל ההתנסותי.**
- **יישום התכנית**

o **שיווק התכנית ורישום התלמידים** - שיווק התכנית התקיים ברובו במהלך חודש יוני 2016 ונעשה באמצעים מגוונים כאשר ברוב הרשויות נקטו במספר אמצעים כדי לפרסם את התכנית. ברשויות רבות נעשה הרישום דרך האינטרנט ורוכז על ידי הגוף המפעיל. בחלק מהרשויות נעשה הרישום בבתי הספר.

² בעניין פעילויות ההפגה, נבהיר כי אין הכוונה לפעילויות העשרה אלא לפעילויות פתוחות שכל תכליתן הנאה, כגון: מתנפחים, משחק חופשי בהפסקה, מופע קסמים וכד'.

0 **מידת הגמישות של התכנית** - ברוב בתי הספר דווח כי הפעילות בפועל תאמה את התכנית שהוגדרה מראש, ועם זאת **ההתנהלות התאפיינה בגמישות ולא בהיצמדות נוקשה למתווה התכנית.**

0 **בעיות משמעת והתמודדות אתן** - ברוב בתי הספר, **בעיות משמעת לא דווחו כבעיה שכיחה**, ורק בשני בתי ספר הן צוינו כקושי.

• **תפיסת הצלחת התכנית ועמדות כלפיה**

0 **הצלחת התכנית ברוב בתי הספר נתפסת כשילוב בין שביעות רצון, רישום ונוכחות לבין ביטחון התלמידים ופעילות שתחוה כבעלת ערך מוסף.**

0 **תפיסת המרואיינים את עמדות ההורים כלפי התכנית** - ברוב בתי הספר דווח שהתכנית זוכה למידה רבה עד רבה מאוד של שביעות רצון.

• **קשיים בהפעלת התכנית**

1. **העיתוי של פרסום התכנית** על ידי המשרד, משך ההיערכות והנחיות המשרד בנוגע להרשמה לתכנית. רבים סברו שההתארגנות לקראת התכנית התחילה מאוחר יחסית.

2. **מודעות חלקית וחסרה של מקצת הרשויות או באי כוחן למהות הפדגוגית של התכנית בכלל ולהיבטים הנדרשים מן הנושא המרכזי בפרט.**

3. **היעדר כלים לתמיכה ולפיתוח פדגוגיים בתכנית** - אם באמצעות עזרה ישירה לבתי הספר לפתח את התכנית בדרך של עיבוי ההדרכות וליווי, ואם באמצעות מעורבות פדגוגית רבה יותר מצד רשויות ובאי כוחן בפיתוח התכניות. לבתי הספר אין כיום זמן או כלים לבצע פיתוח עצמאי איכותי.

4. **אופן החישוב של התקציב** - שיטת התקצוב של התכנית, המחושב על פי הנוכחות בפועל של התלמידים ולא על פי רישום, בעוד העלויות הן על פי נרשמים. כך נוצר גירעון (למשל, מזמינים ארוחות לפי מספר נרשמים, אך מקבלים החזר לפי מספר משתתפים). הביקורות שעושה משרד החינוך על התכנית יוצרות תמונה נקודתית, לרוב קטנה מהמציאות בכל הנוגע לנוכחות, לפי הערכת המרואיינים. עקב זאת נפגע התקצוב.

ראו פירוט ההמלצות בסוף הדוח.

רקע

אודות התכנית

התכנית 'בתי הספר של החופש הגדול' מבקשת ליישם את התפיסה שלפיה אחריות מערכת החינוך לתלמידים תקפה לא רק בשנת הלימודים, אלא גם במהלך החופשות. זאת באמצעות מעטפת חינוכית המשותפת לכלל הגורמים בקהילה, אשר נועדה להבטיח לילדים חופשה בטוחה ומלאה בפעילויות מעשירות.

שנת הלימודים תשע"ו הינה שנת היישום השלישית של התכנית 'בתי הספר של החופש הגדול' (להלן גם התכנית). בשנה"ל תשע"ו יושמה התכנית בפריסה ארצית בקרב תלמידים שסיימו את כיתות א' ו-ב'. התכנית, אשר מהווה המשך ישיר לתפיסה 'מחנכים מסביב לשעון' של משרד החינוך, נועדה לתת מענה חינוכי איכותי לצורכיהם השונים של התלמידים, בהתבסס על ההנחה כי תלמידים בגיל צעיר זקוקים לקשר מתמשך עם מבוגרים משמעותיים, קשר אשר עשוי לתרום לתחושת המוגנות שלהם ולהתפתחותם הרגשית, החברתית והקוגניטיבית. כמו כן, נועדה התכנית להקל על הנטל המוטל על ההורים ולעודד את המשך השתלבותם בעבודה. משרד החינוך רואה בתכנית זו נדבך נוסף בפעולותיו לצמצום הפערים החברתיים, לטיפול תרבות פנאי משמעותית ולחיזוק מעמדו של המוסד החינוכי כעוגן בקהילה.

התכנית התקיימה בשלושת השבועות הראשונים של חופשת הקיץ, במגזר דובר העברית החל ב-3 ביולי ועד 21 ביולי, ובמגזר דובר הערבית, בשל צום הרמדאן והחג, החל ב-11 ביולי ועד ה-31 ביולי, במשך חמישה ימים בשבוע, בימים א'-ה' בין 08:00 ל-13:00. **על פי התכנון, התכנית מיועדת לתלמידי גן חובה ולתלמידי בית הספר היסודי עד כיתה ה' בחינוך הרגיל ובחינוך המיוחד, הלומדים בחינוך הרשמי. התכנית מופעלת באופן הדרגתי, כאשר בשנת היישום הראשונה, בקיץ תשע"ד (2014), התכנית יושמה בכיתות א'-ב' בפריסה ארצית במוסדות החינוך הרשמיים, ובנוסף כפיילוט בקרב 30,000 תלמידים בכיתות ג'-ה' במוסדות החינוך הרשמיים מהפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, בהתאם לקריטריונים שנקבעו על ידי משרד החינוך. בתשע"ה כללה התכנית רק את כיתות א'-ב', ולראשונה נוספו מוסדות מהחינוך המוכש"ר. מספר הרשויות הפעילות בתכנית בשנת תשע"ה עמד על 248 (מתוך 251 רשויות פוטנציאליות). הרשויות שבהן לא הופעלה התכנית בתשע"ה היו מגילות ים המלח, מעיליא ושער הנגב. בסך הכול השתתפו בה 2,031 מוסדות חינוך³. בתשע"ו כללה התכנית רק את כיתות א'-ב' במוסדות החינוך הרשמיים והמוכש"ר. מספר הרשויות הפעילות בתכנית בשנת תשע"ו עמד על 251. בשתי רשויות לא הופעלה התכנית. בסך הכל השתתפו בה 2,084 מוסדות חינוך.**

³ מתוך "דו"ח סיכום ארגון ליווי ובקרה כוללת על הפעלת תכנית 'בתי ספר של החופש הגדול' לשנה"ל תשע"ה", משרד החינוך.

מטרות התכנית⁴, על פי מוביליה, הן:

1. להעניק שוויון הזדמנויות
2. לתת מענה חינוכי לילדים בחופשת הקיץ
3. לעסוק בתכנים ערכיים, איכותיים ומבוקרים
4. לחנך לתרבות פנאי משמעותית
5. לחזק את מוסדות החינוך כעוגן מרכזי בקהילה
6. להקל את הנטל התשלומים המוטל על ההורים

התכנית מבקשת להציע לתלמידים תכנים ערכיים, איכותיים ומבוקרים ולאפשר להם להתנסות בטיפוח כישרונותיהם ויכולותיהם בתחומי ההעשרה.

הפעילות בתכנית משלבת התנסויות חווייתיות, למידה מגוונת באמצעות חוגי העשרה, ספורט, חינוך סביבתי ומעורבות חברתית. זאת על מנת שהלומדים יעסקו בתכנים ערכיים איכותיים ומבוקרים ויתנסו בטיפוח כישרונותיהם ויכולותיהם בתחומי ההעשרה. התכנית כוללת⁵:

- **פעילויות תרבות, למידה והעשרה** - חשיפה והתנסות חווייתית בתחומים שאינם בתכנית הליבה (כגון תחומי האמנויות, הספורט והחינוך הסביבתי).
- **פעילויות חברתיות-ערכיות** - תכנים חברתיים ערכיים בדגש על מעורבות חברתית, האחר הוא אני, אני והקבוצה, תרבות הפנאי וערכי מפתח ה"ב.
- **פעילויות בנושא מרכז** - בכל שנה יוגדר נושא מרכז מעורר השראה לחשיבה ועשייה שישמש ציר מארגן לכל הפעילות, וממנו יבחרו כל מוסד/רשות את הייחודיות שלו. השנה נבחר הנושא "א'-ב' באמנויות ובתרבות בנושא חברות". ההנחיה לבוני התכניות בבתי הספר הייתה לעסוק בהיבטים שונים של אמנות: אמנות חזותית, מחיקה, מחול, תאטרון, קולנוע וספרות, ולארגן את התכנית סביב אחד משלושה צירים אפשריים: נושא מעולמם של הילדים ומופעיו באמנויות השונות, יצירה ספרותית וביטוייה באמנויות נוספות, או יוצר ויצירתו (יוצרים מתחומים שונים)⁶.
- **קריאה להנאה** - במסגרת התכנית יתקיימו פעילויות חווייתיות סביב נושא הקריאה.
- **ימי שיא שבועיים** – סביב נושאים ערכיים-חינוכיים.

• **פעילויות שיא מתוזמנות ברמה הארצית**

⁴ "חופש גדול- למחוזות", משרד החינוך, 2015

⁵ **בתי הספר של החופש הגדול, חוברת הפעלה ונהלים לשנה"ל תשע"ו**, מעודכן לתאריך כ"ז אדר ב', תשע"ו / 6.4.2016, עמ' 3.

⁶ מבוסס על מצגת: בתי הספר של החופש הגדול, ועדת היגוי עליונה, ג' אדר ב' תשע"ו, 13.3.2016, משרד החינוך.

- פעילות משותפת להורים וילדים בסימן "א'-ב' באמנויות ובתרבות בנושא חברות" תתקיים בשעות אחה"צ בכל בתיה"ס בו בזמן בתאריך י"ד תמוז תשע"ו, 20.7.16, בין 17:00 ל-19:00. בבתי ספר דוברי ערבית, ובהם בתי ספר במגזר הבדואי, תתקיים הפעילות ביום 28.7.2016 (זאת עקב עדכון תאריכי הפעילות בתשע"ו בעקבות צום הרמדאן והחג).

- פעילות משותפת לילדים ונוער בסימן "מעורבות חברתית בקהילה" תתקיים בתאריך ט"ו בתמוז תשע"ו, 21.7.16, בין 10:00 ל-13:00. בבתי ספר דוברי ערבית, ובהם בתי ספר במגזר הבדואי, הפעילות תתקיים ביום א' 31.7.2016 (זאת עקב עדכון תאריכי הפעילות בתשע"ו בעקבות צום הרמדאן והחג).

הצוות המפעיל את התכנית כולל מורים, סטודנטים להוראה, מדריכים צעירים, בני/בנות שירות לאומי, צעירים בשנת שירות (ש"ש) ומדריכים מקצועיים, ובכל בית ספר קיים רכז מוביל. על פי התכנון, מספר התלמידים הממוצע בקבוצה צריך לעמוד על 28 בחינוך הרגיל ו-7 בכיתות החינוך המיוחד.

הערכת התכנית

מהלך התכנית מלווה במחקר של הערכה מעצבת על ידי ראמ"ה (הרשות הארצית למדידה והערכה). מחקר ההערכה תוכנן להיעשות בכל אחת משלוש השנים תשע"ד-תשע"ו. שנה"ל תשע"ו היא השנה השלישית להערכת התכנית.

בשנתיים שלפני כן התמקדה ההערכה בהפעלת התכנית ובשביעות הרצון ממנה⁷. במחקר ההערכה בשנה"ל תשע"ה נעשה שימוש בכלי מחקר כמותיים ואיכותניים. אוכלוסיית המחקר הכמותי כללה רכזים, מדריכים והורים לתלמידים שהשתתפו או לא השתתפו בתכנית, ואילו אוכלוסיית המחקר האיכותני מנתה רכזים, מורים ומדריכים מ-15 בתי ספר במקומות שונים בארץ שנבחרו תוך שמירה על ייצוג יחסי על פי השונות הקיימת באוכלוסייה, בעיקר לפי מגזר שפה וסוג פיקוח. נוסף על כך נבחרו שש רשויות במקומות שונים בארץ ובהן רואיין בעל תפקיד מרכזי בתכנית.

⁷הערכת התכנית "בתי הספר של החופש הגדול", קיץ תשע"ה, באתר משרד החינוך :

המחקר בשנת תשע"ה התמקד בנושאים אלה: שיעורי ההשתתפות בתכנית, יישום התכנית והפעלתה מבחינת כוח אדם, תכנים ופעילויות, ומאפיינים הקשורים בהשתתפות התלמידים בתכנית, היבטים הנוגעים למערך הארגוני ושיעורי הרצון מהתכנית ועמדות כלליות כלפיה.

בכל הנוגע לתכנים הכלולים בתכנית, התמקד המחקר בסקירה של מגוון הפעילויות שנכללו בתכנית ותדירותן ומידת התאמתן בפועל למה שתוכנן במתווה התכנית. אולם מחקר זה לא בדק את ההיבטים הפדגוגיים של התכנית, קרי, כיצד מועברים התכנים בכיתות ומהם המודלים הפדגוגיים שמנחים את בוני הפעילויות. לנוכח זאת הוחלט שבשנת תשע"ו תתמקד ההערכה בעיקר **בחלק הפדגוגי של התכנית**. מטרת ההערכה בשנה זו הייתה לבדוק מהם המודלים הפדגוגיים שמיושמים בבתי הספר, מתוך שאיפה לזקק מהתובנות שיעלו מודלים יישומיים מוצלחים שמשלבים בין למידה והנאה, זאת כדי לסייע בבניית תכניות עתידיות שישלבו באופן מיטבי בין בית ספר לקייטנה ואשר ייחדו את התכנית "בתי הספר של החופש הגדול" הן מקייטנה והן מלמידה רגילה בבית הספר.

כדי לתת מענה למטרות ההערכה נבנה מערך מחקר הכולל מתודולוגיה איכותנית, ובכלל זה ראיונות עומק מובנים למחצה, תצפיות בהפעלות שהתקיימו במסגרת התכנית וניתוח תכניות הפעילות בכל בית ספר. ואלה ההיבטים שההערכה התמקדה בהם:

- **בניית התכנית בבתי הספר** – מי שותף בבניית התכנית, מה מידת מעורבותה של הרשות המקומית בבניית התכנית ובהוצאתה אל הפועל, והאם יושמו לקחים מניסיון העבר?
- **מודלים פדגוגיים של הפעלת התכנית** – אילו מודלים פדגוגיים קיימים ומה מאפיין אותם?
- **ההכשרה שקיבל צוות התכנית** – מה אופי ההכשרה ובאילו מסגרות והיקפים התקיימה?
- **יישום התכנית** – מי מפעיל את התכנית? מה נעשה בפועל? מה מידת הגמישות בתכנית? האם היו שינויים בתכנית ומדוע?
- **עמדות כלפי התכנית** – מה עמדות ההורים? מה עמדות הצוותים המפעילים את התכנית, ובמה היא שונה ממתכונת לימודים רגילה או ממתכונת של קייטנה רגילה?
- **תפיסת התכנית** – מה ייחשב בעיני המרואיינים הצלחה של התכנית?
- **קשיים בהפעלת התכנית** – אילו קשיים התעוררו במהלך הפעלתה של התכנית?

שיטה

על ההערכה

הערכה זו מתבססת על המתודולוגיה האיכותנית בלבד.

המתודולוגיה האיכותנית מתבססת על תצפיות, ראיונות עומק וניתוח חומרים כתובים, שמאפשרים לבחון רבדים עמוקים ומורכבים של עולם התוכן הנחקר, רבדים שבחלקם אינם ידועים מראש לחוקרים. מתודולוגיה זו גם מאפשרת להבין את ההקשר שהתכנית פועלת בתוכו יותר ממה שמאפשר המחקר הכמותי⁸. עם זאת יש לסייג את הדברים, שכן מתודולוגיית מחקר איכותנית אמנם מאפשרת להעמיק בנושא הנחקר ולהרחיבו ואפשר ללמוד ממנה על סוגיות חשובות העולות מהשטח, **אולם היא אינה אמפירית ומייצגת, ולפיכך גם אי-אפשר לגזור ממנה הכללות שונות בנוגע למתרחש בכלל בתי הספר המשתתפים בתכנית.**

כלי ההערכה

בהתייחס לתחומי ההערכה ולשאלות ההערכה, נעשה שימוש בכלי מחקר איכותניים.

כלי ההערכה האיכותניים כללו **ראיונות עומק מובנים למחצה, תצפיות וניתוח חומרים כתובים**. הראיונות נערכו עם בעלי תפקידים שונים: מנהל בית הספר, רכז התכנית (לעתים המנהל ולעתים מורה מוביל או אחר), מורים או מדריכים בוגרים ובעלי תפקידים שהובילו את התכנית ברשויות המקומיות, ומנהלי אגפי החינוך ברשויות המקומיות של בתי הספר, או נציג מטעמם. תצפיות של שעה-שעתיים בפעילויות התכנית נעשו במרבית בתי הספר שנדגמו וכן נותחו תכניות הפעילות של כל בתי הספר שנדגמו.

אוכלוסייה ומדגם

לצורך ההערכה האיכותנית נבחרו 20 בתי ספר במקומות שונים בארץ, תוך שמירה על ייצוג יחסי על פי השונות הקיימת באוכלוסייה, בעיקר לפי מחוז, מגזר שפה, אשכול חברתי-כלכלי, גודל בית הספר וסוג פיקוח. בכל בית ספר רואיינו מנהל בית הספר, רכז התכנית (לעתים המנהל ולעתים מורה מוביל או אחר) ומורים או מדריכים בוגרים. הראיונות בבתי הספר נעשו בין 7 ל-21 ביולי 2016 בבתי ספר דוברי עברית, ובין 18 ל-31 ביולי 2016 בבתי ספר דוברי ערבית. נוסף על כך רואיינו בעלי תפקידים המובילים את התכנית ברשויות המקומיות, על פי רוב מנהלים של אגפי חינוך

⁸ פרידמן י. (2005). מדידה והערכה של תכניות חברתיות וחינוכיות. מכון הנרייטה סאלד, עמ' 134-135.

או נציג מטעמם שאמון על הפעלת התכנית. הראיונות ברשויות המקומיות נעשו בחודשים יולי-ספטמבר 2016.

בלוח 1 שלהלן מוצגים נתונים על אודות פריסת בתי הספר שנדגמו על פי משתני הרקע הבאים: מחוז, מגזר שפה, סוג פיקוח, אשכול טיפוח ומעמד מוניציפאלי של הרשות.

לוח 1: פריסת בתי הספר במחקר האיכותני - לפי משתני רקע עיקריים

	מס' מוסד	מחוז	מגזר שפה	אשכול טיפוח	סוג פיקוח: מ"מ/ממ"ד/חרדי	מעמד מוניציפאלי של הרשות
1.	20	דרום	דובר עברית	8	ממ"ד	עיר קטנה
2.	6	דרום	דובר עברית	3	ממלכתי	עיר גדולה
3.	15	דרום	דובר עברית	6	ממלכתי	מועצה אזורית
4.	9	דרום	דובר עברית	4	ממלכתי	קיבוץ
5.	14	דרום	דובר עברית	5	ממלכתי	יישוב קהילתי
6.	13	ירושלים	דובר עברית	5	ממ"ד	מושב
7.	1	מרכז	דובר עברית	5	ממ"ד (חמ"ד)	עיר קטנה
8.	16	ירושלים	דובר עברית	3	ממלכתי	עיר גדולה
9.	12	מרכז	דובר עברית		ממלכתי	עיר בינונית
10.	2	מרכז	דובר ערבית	9	ממלכתי	עיר בינונית מעורבת
11.	4	תל-אביב	דובר ערבית	6	ממלכתי	עיר גדולה
12.	19	תל אביב	דובר עברית	1	ממלכתי	עיר גדולה
13.	17	מרכז	דובר עברית	2	ממ"ד	עיר בינונית
14.	8	מרכז	דובר ערבית	7	ממלכתי	עיר
15.	18	מרכז	דובר עברית	9	ממלכתי	עיר גדולה
16.	11	חיפה	דובר עברית	2	ממלכתי	עיר קטנה
17.	7	חיפה	דובר ערבית	9	ממלכתי	עיר בינונית
18.	10	צפון	דובר ערבית	8	בדואי	מועצה מקומית
19.	5	צפון	דובר עברית	6	ממלכתי	עיר גדולה
20.	3	צפון	דובר עברית	10	ממלכתי	עיר קטנה

מספר המרואיינים

במסגרת ההערכה רואיינו 82 בעלי תפקידים, כמפורט בלוח 2 שלהלן.

לוח 2: מספר המרואיינים ותפקידיהם

תפקיד המרואיין	מספר המרואיינים	הערות
מנהלי בתי ספר	10	5 מהם שימשו גם בתפקיד רכז התכנית
רכזי תכנית	15	
מורים	25	
מדריכים שאינם מורים	4	
מנהלי אגפי חינוך, גורמים מטעמים, בעלי תפקידים בחברות המפעילות, אשכולות פיס ומתנ"סים.	28	מתוכם 12 מנהלי אגפי/מחלקות חינוך
סה"כ	82	

רואיינו גם תלמידים מתנדבים מכיתה ו' ומחטה"ב ששימשו סייעי הדרכה באחד מבתי הספר. כמו כן נעשתה תצפית בישיבת סיכום של תכניות הקיץ באחת הערים. בישיבה השתתפו ראשת מינהל החינוך, נציגי החברה העירונית שהפעילה את התכנית, נציגי מחלקות שונות בעירייה (מח' רישוי עסקים, מח' החינוך, הקב"ט ועוד), ומפקח במשרד החינוך.

בחמישה מ-20 בתי הספר שנדגמו שימש המנהל בתפקיד רכז התכנית. במחצית מבתי הספר דיווחו המנהלים שמידת מעורבותם בתכנית זניחה ועל כן לא רואיינו.

פריסת הרשויות המקומיות לפי משתני הרקע העיקריים מוצגת בלוח 3 שלהלן.

לוח 3: פריסת הרשויות המקומיות במחקר האיכותני - לפי משתני רקע עיקריים

מס' מוסד	מחוז	מגזר שפה	מעמד מוניציפאלי של הרשות	ביצוע הראיונות בפועל
1.	20	דרום	דובר עברית	עיר קטנה
2.	6	דרום	דובר עברית	עיר גדולה
3.	15	דרום	דובר עברית	מועצה אזורית
4.	9	דרום	דובר עברית	קיבוץ
5.	14	דרום	דובר עברית	יישוב קהילתי
6.	13	ירושלים	דובר עברית	מושב
7.	1	מרכז	דובר עברית	עיר קטנה
8.	16	ירושלים	דובר עברית	עיר גדולה
9.	12	מרכז	דובר עברית	עיר בינונית
10.	2	מרכז	דובר ערבית	עיר בינונית מעורבת
11.	4	תל אביב	דובר ערבית	עיר גדולה
12.	19	תל אביב	דובר עברית	עיר גדולה
13.	17	מרכז	דובר עברית	עיר בינונית
14.	8	מרכז	דובר ערבית	עיר
15.	18	מרכז	דובר עברית	עיר גדולה

מס' מוסד	מחוז	מגזר שפה	מעמד מוניציפאלי של הרשות	ביצוע הראיונות בפועל
				של העירייה
.16	11	חיפה	דובר עברית	עיר קטנה
				מנהלת אגף החינוך
.17	7	חיפה	דובר ערבית	עיר בינונית
				מנהלת מחלקת בתי ספר
.18	10	צפון	דובר ערבית	מועצה מקומית
				מנהל מרכז נוער בסיכון
				רכז קייטנות
.19	5	צפון	דובר עברית	עיר גדולה
				מנהלת תרבות ופנאי
.20	3	צפון	דובר עברית	עיר קטנה
				אחראית על התכנית במתנ"ס

עיקרי הממצאים

מבנה פרק הממצאים

מחקר ההערכה בשנת תשע"ו ביקש לבחון, כאמור, את הפן הפדגוגי של התכנית "בתי הספר של החופש הגדול". משמעות הדבר הייתה שביקשנו לא רק לחשוף את מהות הפעילות שהציעו בתי הספר, אלא גם לעמוד על הרציונל והדרך שהנחו את פיתוח התכניות השונות. מאחר שאנו סבורים שלשלבי התכנון והבנייה חשיבות רבה בעיצוב התוצר המוגמר, בחרנו להקדיש את הפרק הראשון לבניית התכנית תוך בחינת חלקם של כל המעורבים בה, ובכלל זה הרשויות המקומיות.

הפרק השני הוקדש להכשרה שקיבלו הצוותים המפעילים – רכזים ומורים, אשר רבים מהם מעורבים בבניית התכנית וכולם שותפים בהפעלתה. ביקשנו לבחון אם ההכשרה הניתנת לצוותים אלו מספקת בהתחשב בעובדה שהתכנית צעירה ושצוותי ההוראה טרם צברו ניסיון רב- שנים בהפעלתה.

הפרק השלישי הוקדש לניתוח המודלים הפדגוגיים שזיהינו. נוסף על כך ביקשנו להציג את אופי הפעילויות שהוצעו לתלמידים, כלומר את היישום התוכני והפדגוגי של התכנית.

הפרק הרביעי התמקד בהיבטים שונים של יישום התכנית שאינם קשורים בתכנים ובפעילויות עצמן, חזאת כדי להבין מה מאפשר את הפעלת התכנית. בהקשר זה נבחנו נושאים כגון שיווק, פרסום ורישום, השתתפות התלמידים, ניקיון ותחזוקה, גמישות התכנית והתמודדות עם בעיות משמעת.

שני הפרקים האחרונים בדוח הוקדשו לתפיסת ההצלחה של התכנית ולעמדות כלפיה מצד הצוותים המפעילים וההורים, ולקשיים שעלו במהלך יישומה.

פרק 1:

בניית התכנית ומידת מעורבותה של הרשות המקומית בבנייתה

פרק זה יעסוק בבניית התכנית בבתי הספר ובמידת מעורבותן של הרשויות המקומיות בבנייתה. הפרק יסקור מי שותף בבניית התכנית, ומה מידת המעורבות של הרשות המקומית בבנייתה ובהוצאתה אל הפועל.

עיתוי ההיערכות להפעלת התכנית

מהראיונות האיכותניים עולה כי **ברוב הרשויות החלה ההיערכות לתכנית לקראת חודשי הקיץ, ובכמה מהן עוד טרם קבלת האישור ממשד החינוך לקיום התכנית.** באחת הרשויות דיווחו שלנוכח ניסיונם בשנה שעברה, ובלשונם: "השנה היה שיפור, בשנה שעברה לא היה מובנה, והיה בלגן", החליטו השנה להתחיל את ההיערכות כבר בחודש פברואר. נקבעה ישיבה עם המשכ"ל והוגדרו הצרכים. בזכות ההיערכות המוקדמת הרשויות שלטו יותר בתהליך, וכבר במאי היה ידוע להם מי יהיו הרכזות. אף על פי כן חשו לחץ רב בתהליך גיוס המורים והמד"צים במהלך חודש יוני. ברשות אחרת החלו להיערך בחודש אפריל: מנהלת התכנית מטעם המתנ"ס יצרה קשר עם מנהלי בתי הספר, מתוך תפיסה שהעוגן בבית הספר יהיה המנהל או סגנו. ברשות אחרת דיווחו כי החלו בהיערכות לפעילות הקיץ עוד בטרם התקבל האישור ממשד החינוך, וכי כחלק מהתהליך שותף ארגון ההורים העירוני בוועדת ההיגוי שהוקמה לשם כך. ההיערכות לתכנית בבתי הספר החלה כחודש וחצי לפני תחילתה ולעתים אף קודם לכן. במהלך חודש יוני 2016 עברו הרכזים השתלמות ובסופה קיבלו אישור שהסמיך אותם לתפקידם. התכנית נכתבה והוגשה לאישורם של הרשות המקומית והפיקוח.

בהתחשב במורכבות התכנית על היבטיה הלוגיסטיים, סמיכותה לסוף שנת הלימודים וריבוי הגורמים השותפים בהפעלתה, נראה שחשוב להתחיל בהיערכות לתכנית בחודשים הראשונים של השנה הקלנדרית. ואכן, מתברר שהדבר נעשה בכמה רשויות שלא רצו להשאיר את ההיערכות לסוף שנת הלימודים. הקדמת ההיערכות לחודש פברואר תאפשר להן ולצוותים בבית הספר די זמן להיערכות לוגיסטית ולבניית התכניות לפני הלחץ של סוף השנה ביוני. אנו מציעים שפניית משרד החינוך לרשויות תיעשה בראשית חודש פברואר ותלווה בהנחיה לגבש מדיניות יישובית עקרונית עד לסוף חודש מרץ. על המשרד להביא לידיעת הרשויות **כבר בשלב זה** מהו הנושא המרכז שנבחר לפעילות (אם אכן יוחלט להמשיך בבחירת נושא מרכז), בליווי הנחיות ודוגמאות לאופן שבו המשרד מבקש לשלב בפעילות. כחלק מגיבוש המדיניות היישובית תקבע כל רשות את אופייה של תכנית הפעילות שברצונה לאמץ - תכנית רשותית מובנית או פתוחה, קנויה או מתוכננת על ידי כוחות מקומיים, או מתן אוטונומיה לכל בית ספר לבנות את תכנית הפעילות. בהתאם להחלטה שתתקבל תיעשה פנייה לגורמים המתאימים שעתידים לכתוב את תכניות הפעילות, ויוכן לוח זמנים שיאפשר לצוותים המפעילים לקבל הכשרה מתאימה. הפנייה לבתי הספר תיעשה על ידי הרשות לכל המאוחר עד לחזרה מחופשת הפסח, על מנת להותיר די זמן לגיוס הרכזים והצוותים.

מי שותף בבניית התכנית?

בבניית התכנית נמצאו כמה מודלים. הרווח שבהם הוא **בניית התכנית בידי צוות בית הספר**, ואחריו - **בניית התכנית בשיתוף של בית הספר עם נציגי הרשות**. מודל נוסף, נפוץ הרבה פחות, הוא **אימוץ תכנית שנבנתה בידי גורמים מטעם הרשות**.

בשלושה עשר בתי ספר **בנו את התכנית גורמים בית ספריים** – רכז התכנית (ב-6 בתי ספר) או שיתוף פעולה בין רכז התכנית וצוות מורי התכנית (ב-7 בתי ספר). בכל בתי הספר שבהם הרכז בלבד הוא שבנה את התכנית, הוא לא שימש מנהל בית הספר, ואילו בשלושה מתוך שבעת בתי הספר שבהם הרכז וצוות מורי התכנית בנו יחד את תכנית, שימש הרכז גם מנהל המוסד. **נראה שבקרב רכזים שהם גם מנהלים קיימת נטייה גבוהה יותר לשיתוף ולחלוקת תפקידים**.

בשני בתי ספר במחוז מרכז בנו את התכנית **גורמים חוץ-בית ספריים**: באחד מהם חברה חיצונית שנשכרה על ידי הרשות, ובאחר - רכזת אזורית מטעם הרשות.

בחמשת בתי הספר הנותרים נבנתה התכנית **בשיתופי פעולה בין גורמים בית ספריים וחוץ-בית ספריים**. בשני בתי ספר נבנתה התכנית בידי רכז התכנית בשיתוף עם נציגי הרשות. לדוגמה, בעיר במרכז הארץ פותחה התכנית ברמה העירונית בידי המנהלת הפדגוגית של החברה העירונית, תוך התייעצות עם פורום מנהלים ומורות שהתכנס פעמיים לחוות דעה על המוצר שהוצג להם. נוצרה חוברת מוסכמת וכל בית ספר, ובכלל זה בית הספר שנדגם, יצר התאמה שתהא בהלימה עם התכנית העירונית. "בנינו לבד. בעיקר אני. הרבה ניסיון בתחום. שתפנו את המנהלים והמורים המפעילים בשני מפגשים לפני פרסום החוברת אבל לא היה מספיק זמן לשותפות... לקחנו את הנושא, החלטנו שהמוקד יהיה ערכים וממנו גזרנו פעילות יצירה ואמנות שקשורות." (מנהלת פדגוגית של החברה העירונית שבנתה את התכנית ברשות).

שני בתי ספר קיבלו מהרשות ומהמתנ"ס תכנית כללית מאוד ויצקו לתוכה תכנים. באחד מהם נבנתה התכנית תוך שיתוף פעולה של הרכזת, צוות מורי התכנית ונציגי המתנ"ס (המפעילים מטעם הרשות המקומית).

באחת הרשויות נרכשה תכנית פדגוגית מקיפה שהוצעה בהשתלמות לרכזי התכנית, אך בית הספר שנדגם בחר **שלא** לאמץ אותה. רשות זו לא חייבה את בתי הספר לאמץ את התכנית שנרכשה.

בלוח 4 מוצגת התפלגות הגורמים שהיו אחראים לבניית התכנית, בהתאם לדיווחי המרואיינים.

לוח 4: האחריות לבניית התכנית

גורמים בית ספריים	גורמים חוץ- בית ספריים	שת"פ בין גורמים בית ספריים וחוץ- בית ספריים	
6 בתי ספר			רכז בלבד
7 בתי ספר			שת"פ רכז (כולל מנהל שמשמש רכז) וצוות
	בית ספר אחד		חברה חיצונית
	בית ספר אחד		רכזת אזורית מטעם הרשות
2 בתי ספר			רכז + נציג הרשות/ על פי תכנית עירונית
2 בתי ספר			הרשות והמתנ"ס בנו תכנית כללית מאוד והרכזת יצקה לתוכה תכנים
בית ספר אחד			שת"פ בין רכזת, מורים ומתנ"ס

השונוות הגדולה שמוצגת לעיל נובעת מהעובדה שמשרד החינוך לא הוציא הנחיות ברורות שקבעו מי אמור להשתתף בבנייתן של תכניות הפעילות. אי לכך הייתה ההחלטה נתונה בידי הרשויות והמוסדות החינוכיים. מצאנו שלפחות בשישה בתי ספר דווח שהרכז בלבד הוא שפיתח את התכנית, ונראה לנו שתכנית כזאת תצא נשכרת אם תפותח בתהליך של שיתוף פעולה בין כמה גורמים שיוכלו לתרום להעשרתה, גם אם אותם רכזים הם אנשי חינוך מהמעלה הראשונה.

בבתי ספר שמנהליהם שימשו גם רכזי התכנית, מידת מעורבותם בבניית התכנית הייתה רבה. אשר לשאר המנהלים - מידת מעורבותם הייתה פחותה והתמצתה אצל כרבע מהם במינוי צוות התכנית ובהיכרות שטחית עם התכנית, ומחצית מהמנהלים לא היו מעורבים בה כלל. מנהל אחד אף הביע בריאיון התנגדות עקרונית לתכנית: "אני לא בעד התוכנית. אני חושב שילדים צריכים להיות בבית שלהם בחופש." **ממצא זה שונה במידה ניכרת מהמצב בשנה שלפני כן**, שבה מרבית מנהלי בתי הספר היו מעורבים בהבניית התכנית ברמה זו או אחרת. נראה שהסיבה המרכזית לכך היא הוותק שצברה התכנית, שמשחרר חלק מהמנהלים מהצורך לפקח פיקוח צמוד על המתרחש, בעיקר לנוכח העובדה שאין הם מתוגמלים על עבודתם בקיץ, אלא אם כן הם מקבלים עליהם לרכז את התכנית.

בכמה בתי ספר דוברי ערבית נבנתה התכנית תוך התחשבות בצורכי התלמידים או בבעיות שמאפיינות את היישוב. לדוגמה, בבית ספר דובר ערבית במגזר הבדואי נבנתה התכנית בידי המנהל וצוות המורים המפעיל אותה וקיבלה את אישור המשרד והרשות. המנהל ציין כי היא נבנתה עפ"י רצונות התלמידים והצרכים החברתיים של היישוב, בכפוף להנחיות המשרד, והתמקדה בערכים

כגון הכרת, קבלה וכיבוד של האחר, זאת כדי להתמודד עם המצב של אי-לכידות בין השבטים שמרכיבים את היישוב.

במקצת בתי הספר חשו כותבי התכנית שהנחיות משרד החינוך בנוגע לתוצר הסופי המתבקש מהם אינן די נהירות. היטיב לבטא זאת רכז מיזם מטעם הרשות: "מבחינת העקרונות, משרד החינוך נתן הנחיות מאוד כלליות ולא ספציפיות. בשנה הראשונה במיוחד זה היה מאוד מבלבל, למרות שנתנו תכנית לדוגמה. ההנחיה היא לשלב למידה, בעיקר בחשבון ובקריאה, בדרך חווייתית ויצירתית... בשנה הראשונה וגם השנה ישבנו על התכנית עם המפקחת, והיא טענה שאין מספיק שעות למידה." ואכן, מספר רכזים דיווחו שכשהגישו את התכנית שבנו לאישור הפיקוח התבקשו להגדיל את החלק הלימודי בה. **נראה שיש מקום לחדד את ההנחיות בדבר בניית התכניות, ובאופן מיוחד להבהיר מהם היקפי הלמידה ואופי הלמידה המצופים בתכנית, מהם המינונים הרצויים של החלק העיוני לעומת החלקים החווייתיים, וכיצד יש לשלב בין חלקים אלו.**

מעורבות הרשות המקומית בבניית התכנית ובהוצאתה אל הפועל

ברבות מהרשויות שנדגמו, האחריות על תרבות הפנאי מוטלת על תאגידים עירוניים שונים (מתנ"ס, חברה בת של העירייה, וכדומה) שבאופן מסורתי היו אחראים על הקייטנות העירוניות. תאגידים אלו משמשים הזרוע המבצעת מטעם הרשות של התכנית "בתי הספר של החופש הגדול". במרבית בתי הספר שנדגמו, מעורבות הרשות המקומית על תאגידיה באה לידי ביטוי בעיקר בתכנון ובסיוע הלוגיסטי (אספקת ציוד ומזון, הסעות), ובהתקשרות עם ספקי הפעלות לפעילויות חוץ. מהראיונות עולה כי **מידת המעורבות של הרשויות השונות בבניית התכניות שונה מרשות אחת לאחרת.** בשמונה בתי ספר (שלושה דוברי ערבית) דווח כי לא הייתה כל מעורבות של הרשות בבניית התכנית. "הרשות לא הורגשה בתוכנית, תפקידה התמקד בסיפוק מידע אודות ספקים ערבים" (מנהל בית ספר דובר ערבית במחוז חיפה). הנתון הזה אין בו להעיד בהכרח כי הרשות לא הציעה תכנית, אלא רק שלא התעקשה לכפות אותה, כפי שעולה מדיווח של אחד הרכזים בבית ספר בדרום. לדבריו, הרשות הציעה תכנית פדגוגית, אך הוא בחר לבנות תכנית משלו: "לא הייתה. כיוונים נתנו העשרה אך לא השתמשתי בה. נתתי למדריכת הצהרון את המצגת. המפקחת ממשרד החינוך אמרה **שאין מספיק דגש לימודי.** לא הסכמתי אתה אך הכנסתי תיקון זה אושר". אך היו רשויות שלא הציעו תכניות: "מרבית העבודה הייתה עלי, זה קשה ואני חושבת שהיה צריך להיות יותר מובנה. העבודה מאוד קשה, דורשת המון חיפוש ולמידה עצמית. אין מאגר רעיונות. זו שנה ראשונה שלי בתכנית ולא ארצה להמשיך בעתיד" (רכזת בבית ספר ממלכתי במחוז דרום). ולעומתה, רכזת שהכירה את שני המודלים בשנים שונות אמרה: "לפני שנה הייתי רכזת בבית ספר בעיר אחרת, שם בנינו את התכנית לבד. זה היה טירוף. כאן קבלנו תכנית מובנית, אירגון מופתי של חוברת עם מערך יום יומי. תכנית עשירה. המורים אוהבים את המודל, קל לבוא מוכנים. אנו לקחנו את תכנית האב ויצרנו מיקוד יום יומי, הכנו דפי עבודה וציוד".

רשויות מעטות בלבד היו מעורבות בהיבטים הפדגוגיים והתוכניים. מתוך בתי הספר שנדגמו, רק בשניים הייתה הרשות המקומית אחראית על התכנית בשלמותה, כולל פדגוגיה ותכנים. ברשות נוספת נרכשה תכנית פדגוגית שהוצעה לרכזים במהלך ההשתלמות, אך הרשות לא חייבה את בתי הספר לאמץ תכנית זו, ולמעשה, בישיבת סיכום של פעילויות הקיץ, שהתקיימה בספטמבר, היו שערערו על הרעיון העקרוני של אימוץ תכנית קנויה, במקום לנצל כוחות פנימיים של היישוב. באחת הרשויות הפיצה הרשות למנהלים חוברת ובה מגוון **פעילויות חוץ** לבחירה, והמנהלים יכלו להוסיף רעיונות משלהם. בבית ספר אחד דובר ערבית דווח על מעורבות גבוהה של הרשות (נציג המרכז הקהילתי) בבניית התכנית מהפן התוכני שלה. ובבית ספר אחר דובר ערבית, בעיר גדולה במחוז תל אביב, ציין הרכז כי "העירייה תרגמה את התוכנית לסל פעילויות שלא התאים תרבותית, פנינו לגופים אחרים".

ככלל, ניכר שחלקן של הרשויות בהיבטים הפדגוגיים קטן, וכשהוא קיים, היבטים אלו מטופלים בדרך כלל בידי הגופים המפעילים (מתנ"סים וכדומה) ופחות בידי מחלקות החינוך. באחת הרשויות היטיבו לבטא זאת כך: "המחלקה מהווה מעין יחידת קצה לאישור התכנית". וברשות אחרת אמרו: "דגשים פדגוגיים – אין. נתנו חופש לרכזים ולמורים לבנות. הייתה המון גמישות מטעם המועצה. ההתנהלות של הרכזות נעשתה בעיקר מול המפקחים".

נציין, כי בבתי הספר שנדגמו ניכר שחלקם של הגורמים האחראים על החינוך הבלתי פורמלי בתכנון הפעילויות **קטן ולפעמים אף בלתי קיים**. כאשר יש מעורבות, היא בדרך כלל באה לידי ביטוי בהשתלמות שניתנת לרכזים.

עיקר מעורבותן של הרשויות בא לידי ביטוי בהיבטים של תקצוב, פרסום ובקרה. גם כאן, לעתים קרובות ההיבטים הלוגיסטיים נעשים בידי הגופים המפעילים, אשר מוציאים מכרזים למפעילים חיצוניים ולתכניות קנויות, הצגות, ביקורים באתרים או בברכה, הסעות ואספקת מזון. בעבור הרכזים, הירתמות הרשויות לטפל בעניינים אלו מסירה מעליהם נטל מכביד והם מתפנים לעבודה בבית הספר מול התלמידים וצוות המורים והמדריכים.

למעורבותן של הרשויות בתכנית תרומה חיובית בכל בתי הספר שנדגמו: היא הפחיתה מהעומס שהוטל על המערכת הבית ספרית בשני מובנים: היא הסירה מהם את האחריות לטיפול בבעיות הלוגיסטיות (קשר עם ספקים, אספקת ציוד וכד'), ושימשה כתובת אפקטיבית שסיפקה לבתי הספר מענים בזמן אמת. בקצת יותר משליש מבתי הספר הייתה לרשויות מעורבות גם בבניית התכנית עצמה. מעורבות זו נעה בין בניית מעטפת ששימשה את בתי הספר בבניית התכנית לבין בניית תכנית מוגמרת או קנייתה של תכנית כזאת. **להבדלים אלו לא הייתה השפעה של ממש על איכות התכניות, אך הייתה להן השפעה מסוימת על איכות תוצריהן.** למשל, באחת הרשויות שהנהיגה תכנית מטעם הרשות הופק בתום התכנית עיתון צבעוני שריכז רשמים של הילדים מכל

בתי הספר ביישוב (ראו תמונה 1 בהמשך). עם זאת, בבתי ספר שבהם נבנתה התכנית בידי גורם חיצוני, הצוות בדרך כלל לא היה מודע לנושא המרכז שקבע משרד החינוך.

תמונה 1: עיתון שהפיקה רשות לסיום פעילות החופש הגדול בכל בתי הספר שבתחומה

בבתי הספר המעטים שבהם סיפקה הרשות תכנית שלמה שבנתה היא עצמה או חברה מקצועית, ניכר שהצוות המפעיל בבית הספר היה מרוצה שהעבודה נעשתה בשבילו ושהוא פטור מלתכנן ולבנות את התכנית, בעיקר לנוכח עומס העבודה הכבד לקראת סוף שנת הלימודים.

שלא כבשנת תשע"ה, שבה היו תלונות מצד בתי ספר דוברי ערבית על התערבות מטעם הרשות שפגעה, לתחושתם, במידת האוטונומיה שלהם ואף בתכנית עצמה, **השנה לא הושמעו כל תלונות כלפי תפקודן של הרשויות** בבתי הספר הנדגמים.

ממצאי ההערכה מלמדים כי כל הרשויות מעורבות בתכנית, על פי רוב מבחינה לוגיסטית - תקצוב, פרסום, רישום, אספקת ציוד ומזון, הסעות והתקשרות עם ספקי הפעלות לפעילויות חוץ - ובתהליכי בקרה על התכנית. עם זאת נמצאו הבדלים במידת מעורבותה של הרשות בבניית התכנית ברמת התוכן וברמה הפדגוגית. למעורבות של הרשויות בתכנית הייתה תרומה חיובית בכל בתי הספר שנדגמו, בכך **שהפחיתה מהעומס** שהוטל על המערכת הבית ספרית: היא הסירה מהם את האחריות לטיפול בבעיות הלוגיסטיות (קשר עם ספקים, אספקת ציוד וכדומה), ושימשה כתובת אפקטיבית שסיפקה לבתי הספר מענים בזמן אמת. בכשליש מבתי הספר הייתה לרשויות מעורבות גם בבניית התכנית עצמה, מעורבות שנעה בין בניית מעטפת בידי הרשות ששימשה את בתי הספר בבניית התכנית לבין בניית תכנית מוגמרת או קנייתה של תכנית כזאת. להבדלים אלו לא הייתה השפעה של ממש על איכות התכנית, אך הייתה להן השפעה מסוימת על איכות תוצריהן (כגון עיתון משותף בסוף פעילות הקיץ). אולם, בבתי ספר שבהם נבנתה התכנית בידי גורם חיצוני, הצוות הבית ספרי בדרך כלל לא היה מודע לנושא המרכז שקבע משרד החינוך מחד גיסא, אך ניכר שהיה מרוצה שהעבודה נעשתה בשבילו ושהוא פטור מתכנון התכנית ובנייתה מאידך גיסא.

שלא כבשנת תשע"ה, שבה היו תלונות מצד בתי ספר דוברי ערבית על התערבות מטעם הרשות שפגעה, לתחושתם, במידת האוטונומיה שלהם ואף בתכנית עצמה, **השנה לא הושמעו כל תלונות כלפי תפקודן של הרשויות** בבתי הספר הנדגמים.

ברוב הרשויות החלה ההיערכות לתכנית לקראת חודשי הקיץ, ובכמה מהן עוד טרם קבלת האישור ממשרד החינוך לקיום התכנית. בבניית התכנית נמצאו כמה מודלים: הרווח שבהם הוא **בניית התכנית בידי צוות בית הספר**, ואחריו, בניית התכנית בשיתוף בין בית הספר לנציגי הרשות. מודל נוסף, נפוץ הרבה פחות, הוא אימוץ תכנית שנבנתה בידי גורמים מטעם הרשות. בכמה בתי ספר דוברי ערבית נבנתה התכנית תוך התחשבות בצורכי התלמידים או בבעיות שמאפיינות את היישוב.

במקצת בתי הספר חשו כותבי התכנית כי הנחיות משרד החינוך בנוגע לתוצר הסופי המתבקש מהם אינן די נהירות.

פרק 2:

הכשרת צוות התכנית

פרק זה יעסוק בהכשרה שקיבל צוות התכנית – רכזים ומורים, באופי ההכשרה ותכניה ובמסגרות וההיקפים שבהם התקיימה

מדיווחיהם של רכזי התכנית עולה כי כל הרכזים חוץ מאחת השתתפו בהשתלמות שנועדה להכשיר אותם לתפקידם. ההכשרות יועדו לרכזים או למנהלים ששימשו רכזים, וההשתלמויות אורגנו על ידי הרשות המקומית או מפעיל מטעמה ומשרד החינוך (המחוז, פסג"ה או מינהל חברה ונוער). מורים ומדריכים בתכנית **לא** נכללו בהכשרות אלו. משך ההשתלמויות הכולל לא היה אחיד ונע בין 4 ל-8 שעות. בתום ההשתלמות קיבל כל משתתף אישור הסמכה לרכז את התכנית. ההשתלמויות לרכזים היו שונות זו מזו הן בהיקפן והן באיכותן. **שליש מהרכזים לא קיבלו כל הכשרה בהיבטים התוכניים.**

באחד מבתי הספר דווח על הכשרה קצרה של שעה אחת בלבד. במספר קטן של בתי ספר דיווחו הרכזים כי עברו השתלמות על ידי נציגי מינהל חברה ונוער ובנפרד אצל הקב"ט ברשות. רכז אחד דיווח שנוסף על אלו גם החמן לכמה מפגשי הדרכה מול המפעיל. כשליש מהרכזים דיווחו שההכשרה התמקדה בעיקר בהיבטים לוגיסטיים של ביטחון, בטיחות ונהלים וכן ברכישות וניהול תקציב. מעט יותר משליש דיווחו כי בהשתלמות שולבו היבטים תוכניים לצד היבטים לוגיסטיים. בית ספר אחד דיווח על השתלמות שיוחדה להיבטים תוכניים בלבד. רבע מהרכזים דיווחו כי ההכשרה ניתנה על ידי נציגי מינהל חברה ונוער, ובשני בתי ספר דווח על הכשרה מקיפה. רכז בבית ספר דובר עברית במחוז דרום סבר שההכשרה מיותרת, "כל שנה אותו דבר". לעומתו אמרה רכזת בבית ספר דובר עברית שמפגשי ההכשרה שערכה הרשות נתנו לה תחושת ביטחון: "יש אבא ואמא, זה מאוד ברור". על פי רוב השתתפו הרכזים במפגש אחד, ומיעוטם בשני מפגשים או יותר. מדבריהם של רכזי התכנית עולה שהחלק בהשתלמות שמוקדש לתוכני הפעילות ולבניית התכנית הוא לעתים קרובות מצומצם ולפעמים אינו קיים כלל. אף על פי כן, **איש מהמרואינים לא ביקש השתלמות מורחבת בתחומים אלו.** ייתכן שבתור מורים הם חשים שבניית תכניות מסוג זה היא חלק מהכישורים שלהם, ואולי העיתוי של ההכשרות – סוף שנת הלימודים, בשיאו של העומס בבתי הספר – יוצר חוסר התלהבות וחוסר רצון להקדיש להן זמן נוסף. עם זאת, בהתחשב בשאיפתו של משרד החינוך להציע תכנית שהיא יציר כלאיים בין לימודים וקייטנה, והעובדה שתוצר כזה אינו שייך לפרטואר הרגיל של מורים, **יש מקום לשקול מתן הכשרות ממוקדות ומקיפות שיעסקו בבניית תכניות לפעילות הקיץ.** זאת ועוד: אם משרד החינוך מבקש שהפעילויות הנוגעות לנושא המרכז לא יהיו פשטניות ויבטאו היטב את כל דרישות התכנית, **יש מקום להציע הכשרה נאותה בנושא לרכזי התכנית,** שרבים מהם שותפים מרכזיים בבנייתה. כמו כן, אם יוחלט לאמץ מודל פדגוגי אחיד בכל מוסדות החינוך, או בחלקם, רצוי להציע הכשרה מתאימה לגורמים שיהיו שותפים בפיתוח התכניות כדי לתת בידיהם כלים בהתאם למודל שייבחר.

הכנת המורים והמדריכים

מהרצאות עולה כי מורים ומדריכים בתכנית **אינם מקבלים** כל הכשרה חוץ-בית ספרית ממוסדת לתכנית. בכמחצית מבתי הספר קיבלו המורים הכשרה בית ספרית על ידי הרכז או מנהלת בית הספר. בהכשרה זו מוצגת בדרך כלל התכנית לצוות, ובמידת הצורך הם מקבלים הסבר בדבר תפקידם. במקצת בתי הספר שולחים למורים באמצעות הדואר האלקטרוני תכניות ותכנים שעליהם להעביר. בתשעה מתוך עשרים בתי הספר דיווחו המורים כי **לא קיבלו כל הכשרה לתכנית**, ובכלל זה חמשת בתי הספר דוברי הערבית. בכמה בתי ספר הובעה הדעה שאין כל צורך בהכשרה כזאת למורים, שאמורים להיות מיומנים בטיפול בתלמידים: "יש לנו הכשרה להיות מורים אז בטח למדריכים בקייטנה". ומורה אחרת אמרה: "אני לא צריכה הכשרה, אני עובדת בחינוך!" באחד מבתי הספר דווח על הכשרה שניתנה לצוות המורים על ידי הקב"ט, ובשני בתי ספר דווח על הכשרה שניתנה על ידי מדריכים חיצוניים: בבית ספר ממלכתי במחוז המרכז ניתנה הדרכה על ידי מדריכה של החברה העירונית, ובבית ספר ממלכתי-דתי במחוז מרכז קיבלו המורים שני מפגשי הכשרה עם החברה שבנתה את התכנית. חרף העובדה שהכשרת מורי התכנית מצטיירת כשטחית, איש מהמורים המרואיינים לא קבל על כך או ביקש לקבל הכשרה מסודרת ומקיפה יותר. ייתכן שהסיבה לכך היא שהפעילות מתקיימת סמוך לסיום שנת הלימודים, תקופה שהיא עמוסה מאוד ממילא, וייתכן שהמורים חשים כי ניסיונם בהוראה מקנה להם כלים להתמודד עם דרישות התכנית.

עם זאת, נראה שאם התכנית שואפת לקיים פעילות בעלת מאפיינים השונים מהוראה שגרתית, **יש מקום לשקול קיומן של הכשרות ממוסדות למורים** שייתנו להם כלים נוספים להעברת פעילויות ותכנים בדרכים יצירתיות שאינן מקובלות בהוראה הרגילה.

על פי חוברת ההפעלה לתכנית⁹ **קבלת אישור להפעלת התכנית בבית הספר מותנית בכך שרכז התכנית בבית הספר יקבל תדריך ממפקח מינהל חברה ונוער ברשות בנושא ביטחון, בטיחות והזנה.**

בהמשך נכתב שהרכזים מחויבים בכשלוש שעות הכשרה שתתקיים ברשות על ידי מפקח מינהל חינוך ונוער. נראה אפוא שמשך ההכשרה שהתכנית מחייבת הוא שלוש שעות בלבד, שבמהלכן הרכזים אמורים לעבור השתלמות שמקיפה את כלל הנושאים שהוזכרו, זאת בעוד סעיף 10 בחזר מנכ"ל תשע"ד/9(א)¹⁰, שעוסק בהכשרת בעלי התפקידים בקייטנות רגילות, קובע כי **מנהל הקייטנה והמדריך הראשי ישתתפו בהשתלמות של שמונה שעות** שבהן יוקדשו **שעתיים לנושאים חינוכיים**, כגון עקרונות לבניית תכנית חינוכית בקייטנה, עקרונות החינוך הבלתי פורמלי, ניהול

⁹ **בתי הספר של החופש הגדול, חוברת הפעלה ונהלים לשנה"ל תשע"ו**, מעודכן לתאריך כ"ז אדר ב', תשע"ו / 6.4.2016, עמ' 6 ו-11.

¹⁰ חוזר מנכ"ל תשע"ד/9(א), ז' באייר תשע"ד 07 במאי 2014, 7.11 קייטנות ומחנות קיץ.

חינוכי של צוות עובדים ושימוש בתכניות העשרה, **וחמש שעות יוקדשו לנושאי ביטחון, בטיחות וגהות.** בניגוד למנהלי קייטנות "רגילים" לא חלה על רכזי התכנית כל חובה להשתלם בנושאים פדגוגיים, ככל הנראה בשל ההנחה שאנשי חינוך מכירים היטב את עולמות התוכן האלה. בפועל, כמה מהרשויות נצמדו להנחיות ומיקדו את ההשתלמות בנושאי ביטחון, בטיחות ותברואה/הזנה, ואילו אחרות מצאו לנכון לעבות את ההשתלמות לרכזים ולהוסיף לה גם היבטים פדגוגיים.

חוברת ההפעלה של התכנית מטילה את האחריות להכשרת המורים על הרכז, באמצעות מפגש מקדים עם צוות המדריכים בתכנית שבו עליו לוודא כי הם מכירים את הנהלים וההנחיות, ובכללם חוזרי מנכ"ל הקשורים להפעלת התכנית. חוזרי מנכ"ל אלו כוללים ברובם נהלים הקשורים בבטיחות, ביטחון ותברואה. כמו כן עליו לקיים ישיבות צוות קבועות עם מדריכי התכנית לצורך תיאום ציפיות, הכנת תכנית העבודה וחלוקת תפקידים¹¹. הנהלים אינם מציינים את היקף ההכשרה המדויק ואינם מפרטים את מהות ההכשרה הפדגוגית. **מהראיונות השונים עולה כי בסופו של דבר, רוב ההכשרות עמדו בתקן המינימלי שמוצג להלן. בהתחשב במורכבות המשימה הכרוכה בבניית תכנית הפעילות, נראה לנו שחשוב ביותר לחייב את הרכזים לכל הפחות בהכשרה חד-פעמית בתחום הפדגוגי, שתעניק להם כלים להפעלה ותחשוף אותם למודלים אפשריים ליישום מוצלח של התכנית.**

¹¹ בתי הספר של החופש הגדול, חוברת הפעלה ונהלים לשנה"ל תשע"ו, מעודכן לתאריך כ"ז אדר ב', תשע"ו / 6.4.2016, עמ' 11.

פרק 3:

הרובד הפדגוגי של התכנית

בפרק זה יוצגו המודלים הפדגוגיים **שזוהו** במסגרת ההערכה, מאפייניהם ושכיחותם בבתי הספר שנדגמו. ב"מודלים פדגוגיים" הכוונה היא למכלול היבטים פדגוגיים של התכניות השונות, ובהם: (א) הגורמים שהובילו את פיתוח התכנית וצוות ההפעלה שלה; (ב) מידת שילובו של הנושא המרכזי שקבע משרד החינוך ("א'-ב' באמנויות ובתרבות בנושא חברות") ואופן שילובו בתכנית; (ג) בחירת נושא מוביל או מספר נושאים כאלה והקשר בינם לבין חלקי התכנית; (ד) מידת הקוהרנטיות של התכנית מבחינת הקשר בין רצף הפעילויות; (ה) הרכב התכנית מבחינת פעילויות חווייתיות ומהנות ותכנים עיוניים וערכיים; (ו) אופן העברת התכנים השונים לעומת שיעורים רגילים לאורך שנת הלימודים, הן מבחינת אופיו של מערך השיעור והן מבחינת האווירה בכיתה והיחס לבעיות משמעת.

מהראיונות עלה כי ברבים מבתי הספר לא הומשגו עקרונות פדגוגיים מלאים והמראיינים התקשו להציג מודל פדגוגי שלם. לנוכח זאת, זיהוי המודלים הפדגוגיים השונים הוא ניתוח בדיעבד שמבוסס על שקלול המידע שמסרו המראיינים, ממצאי התצפיות ותכניות הפעילות של כל בית ספר. ניתוח זה מוצג בחלק האחרון של הפרק.

את הפרק נפתח בממצא כללי המסכם בקצרה את התרשמותנו ממכלול הפעילויות שנסקרו במהלך ההערכה, ואחריו יוצגו הגורמים שהובילו את פיתוח התכנית ואת צוות ההפעלה שלה. לאחר מכן נציג את תפיסת המראיינים בנוגע לעקרונות הפדגוגיים שבבסיס התכנית ונבחן כיצד, אם בכלל, שולב הנושא המרכזי שקבע משרד החינוך בתכניות ונושאים מובילים חלופיים. להשלמת התמונה, על סמך תכניות הפעילויות של כל מוסד נסקור את מכלול התכנים והפעילויות שמהם הורכבו התכניות השונות ואת ממצאי התצפיות שערכנו. נסכם בהצגת המודלים הפדגוגיים שזיהינו על סמך הניתוח של מכלול הממצאים.

ממצא כללי

בכל בתי הספר שנדגמו התקיימו תכניות יפות ומגוונות וניכר שנעשו מאמץ והשקעה בבנייתן. בכל בתי הספר שולבו פעילויות הפגתיות חווייתיות ופעילויות העשרה בתחומים שונים. עם זאת, לא בכולם תאמה התכנית את רוח "בית הספר של החופש הגדול" (ראו בהמשך). מצאנו שונות גדולה בתפיסות הפדגוגיות שהנחו את בוני התכניות, ועקב זאת תכניות מסוימות היו עשירות יותר בתכנים עיוניים וערכיים בעוד אחרות התמקדו בהנאה וכיף לתלמידים; יש שבנו תכניות סביב נושא מוביל אחד וניסו להתאימו לנושא המרכזי שקבע משרד החינוך, אחרים בנו תכניות שמבוססות על נושא שבועי או יומי, או שלא

הגדירו נושא כלשהו, ויש שהפעילו תכניות מטעם הרשות המקומית, על פי רוב תכניות שנקנו על ידי מפעיל חיצוני.

ההובלה והפיתוח של התכנית

הובלת התכנית ופיתוחה הן אבני בניין מהותיות בתוצר הסופי ובאיכותו הפדגוגית.

הנחת המוצא שלנו הייתה שאופי התכניות הוא פועל יוצא של הגורמים המשתתפים בהובלתן ובפיתוחן, ולפיכך אך טבעי הוא שנפתח פרק זה בסקירת הגורמים שהיו מעורבים בכך.

גורם מפתח ומנחה - במחצית מבתי הספר (11) דיווחו המרואיינים כי המודל הפדגוגי נוצר בבית הספר, לרוב באופן ספונטני ובדרך כלל ללא ייעוץ חיצוני. ברבע מבתי הספר (5) הונחה המודל על ידי הרשות או גורם מטעמה, ואילו בשאר בתי הספר התקיים שיתוף פעולה בינם לבין הרשויות.

צוות ההפעלה של התכנית - ברובם המכריע של בתי הספר התבססה הפעלת התכנית על צוות בית הספר. רק בשני בתי ספר התבססה הפעלת התכנית על מדריכים חיצוניים.

תפיסות המרואיינים בנוגע לבחירת המודלים

ממצאי ההערכה מלמדים כי ברוב בתי הספר לא התקיימה "מטה-חשיבה" על אפשרות בחירת המודל, והיווצרות המודלים היא תולדה טבעית של אופי בית הספר (ולעתים גם הרשות) והצוות שהופקד על בניית התכנית.

מהראיונות עולה כי המודל הפדגוגי **מובלע** ואינו מנוסח במפורש. המורים התקשו לנסח אותו, ונטו להתייחס בעיקר להיבטים התוכניים של הפעילות.

מצאנו כי גם חלק מהרכזות, שרבות מהן בנו את התכניות בבית ספרן, **מתקשות לנסח רציונל שלם**. כך, למשל, אמרה אחת הרכזות שהעקרונות שהנחו אותה ברמת הפדגוגיה היו לבחור נושאים רלוונטיים לקיץ, כגון זהירות בדרכים ובריאות. ואילו רכזת אחרת אמרה כי העקרונות הפדגוגיים שהנחו אותה בבניית התכנית היו "אין קריאה, אין למידה, אין דפי עבודה, אין ענישה. אין צעקות. יש שיחה מונחית בכיתה לפי הנושא באותו יום." לדברי רכזת נוספת, מה שהנחה אותה בבניית התכנית היה "סדר יום מובנה, כל כיתה בכתתה. שימוש בדרכים יצירתיות להוראה".

בשישה מבתי הספר הומשגו עקרונות פדגוגיים מלאים, ובשלושה - חלקיים.

בארבעה מתוך חמשת בתי הספר דוברי הערבית עולה כי העקרונות הפדגוגיים נוסחו באופן ברור יותר. שניים מהם ציינו שהעיקרון הפדגוגי שהנחה אותם היה **רכישה של ידע בדרך של התנסות.** אחד הרכזים אמר: "הידע נרכש בסוף הפעילות בשיטות דידקטיות, אין כאן מערך שיעור. דרך המשחק מפתחים כללים ורוכשים מילים או מושגי יסוד בחשבון." ואחת המורות הביאה דוגמה לאופן שבו הדבר קורה: "בפעילות חווייתית של בועות סבון שברובה התלמידים משתעשעים, המפעיל שאל איך נוצרים הצבעים בבוטות וקושר זאת עם קשת בענן. פשוט הם למדו מדעים." מנהלת בבית ספר דובר ערבית אמרה שהעיקרון הפדגוגי שהנחה את בית הספר בבניית התכנית היה רכישת שפה בצורה מעשית חזותית. היא הסבירה: "דרך שעת סיפור ובניית צורות ומתן שמות התלמיד רוכש מילים ושפה חזותית". בדומה לה, רכזת אחרת אמרה שרכישת שפה ופיתוח חשיבה מתמטית היו העקרונות הפדגוגיים שהנחו אותה בבניית התכנית.

דוגמה לחוסר הקוהרנטיות בנוגע לעקרונות הפדגוגיים בבניית המודל אפשר לראות בדבריה של אחת הרכזות, שדיווחה כי העקרונות הפדגוגיים שהנחו אותה בבניית התכנית היו **חווייה, דגש על שיתוף פעולה וקבוצות.** אך כשתיארה את הפעילות שהיא מעבירה, היא אמרה כי בכל בוקר היא **מקיימת מתכונת של שיעור פרונטלי,** באותה נשימה אמרה כי היא סבורה שהפעילות של תכנית החופש הגדול מזמנת למידה בשילוב של חווייה: "בקץ יש יותר אפשרויות לפעילויות מוחשיות. חווייה אחרת".

לסיכום, הקושי של רבים מהמראיינים להציג משנה פדגוגית סדורה של התכנית בבית ספרם הוא להערכתנו פועל יוצא של חסכים שונים בידע חמץ שבגללם אין לבתי הספר מרחב מתאים לפיתוח. בקרב המורים נראה שהדבר נובע ממעורבותם המעטה בבניית התכנית. כפי שראינו בפרק הקודם, ההכשרה שהם מקבלים היא מעטה, ולפעמים אינה קיימת כלל, ורק במקצת בתי הספר הם שותפו בבניית התכנית. אצל הרכזים והמנהלים דומה שהסיבה לכך היא שההכשרה שהם מקבלים בדרך כלל קצרה ומתמקדת פחות בהיבטים תוכניים ופדגוגיים ויותר בהיבטים לוגיסטיים. היעדר מרחב של זמן לפיתוח אף מעצים את הקושי.

הנושא המרכזי: "א'-ב' באמנויות ובתרבות בנושא חברות" ושילובו בתכניות

הנושא המרכזי שקבע משרד החינוך לתכנית בקיץ תשע"ו: "א'-ב' באמנויות ובתרבות בנושא חברות" – היה ידוע במרבית בתי הספר, ובעיקר לרכזים, אך לא לכולם. בבתי ספר שהפעילו תכנית שנבנתה על ידי גורם חיצוני מצאנו שהצוותים אינם מודעים לנושא זה. למשל, אחת הרכזות בבית ספר במחוז מרכז, אשר לא היה לה חלק בבניית התכנית, לא הייתה מודעת לנושאי העל, וכך גם בשני בתי ספר במחוז צפון: המורים לא ידעו כלל על הנושא, ואמרו שהוא תמיד וריאציה כלשהי על נושא החברות או 'האחר הוא אני' וכדומה.

בנושא המרכז משולבים שלושה תחומים שונים: אמנות, תרבות וחברות, אך רק בבתי ספר מעטים התייחסו לשלושתם. בתי ספר אלו בחרו את הנושא בתור נושא מרכזי, ובאמצעותו עסקו בהבדלים תרבותיים-אתניים בין בני אדם. הנושא "מסע מסביב לעולם עוסק בשלושת המרכיבים של הנושא המרכז שקבע משרד החינוך, שכן הוא מזמן חשיפה לתרבויות שונות והיכרות עם "האחר" – כלי לטיפול ערכי הסובלנות והחברות, ומאפשר חשיפה גם לאמנויות שונות הקשורות לתרבויות החדשות (נדיר), או לחלופין, להצעת פעילות יצירה שמתקשרת לתרבויות אלו (שכיח).

ברמת ההצהרה היו בבתי ספר אחרים מרואיינים שהתחשבו בנושא שקבע משרד החינוך בבניית התכנית, אך בחינה מדוקדקת של תכניות הפעילות שלהם העלתה כי ההתייחסות לנושאים הייתה חלקית, בעיקר לחברות וכן לאמנות, שעל פי רוב תורגמה ליצירה לסוגיה.

בכל הנוגע לנושא המרכז, נראה שברבות מהתכניות התקשו המפעילים לכלול את כל מרכיביו מחד גיסא, ולחבר בין כל חלקי הפעילויות מאידך גיסא. מדובר בנושא רחב מאוד שמאפשר לצקת לתוכו תכנים רבים ומגוונים, ובזה כוחו. אך נראה שההנחיות שניתנו לבתי הספר בדבר דרך הטיפול בו **לא היו ברורות מספיק.**

בתי ספר מעטים בלבד ניסו לבנות תכנית שמתייחסת **לנושא המרכז** באופן מתוחכם ולא פשטני. בתכניות הפשטניות נטו המפעילים לבחור באחד הנושאים, תרבות או חברות, ולבנות סביבו פעילות ששילבה יצירה. העיסוק בחברות נעשה או באמצעות קריאת טקסט שאפשר לפתח דיון שמתקשר לחברות או לערכים קרובים, כגון שיתוף פעולה, עזרה הדדית, עבודת צוות וכדומה, או באמצעות הפעלה שהצריכה עבודת צוות והתנהגות חברית (ראו תמונות 13 ו-14 בהמשך).

עם זאת, ברוב התכניות נעשה שימוש באמנות לא כדי להתעמק בהיבטיה העיוניים אלא בתור אמצעי להשיג מטרות אחרות, בדרך כלל כאלה שקשורות לנושא החברות. אם מכינים הצגה, עושים זאת על מנת להמחיש חברות; אם יש הפעלה, היא נסבה על נושאי החברות; ואם קוראים סיפור, עושים זאת כדי לדבר על חברות מפן נוסף. כך, למשל, בבית ספר ממלכתי במחוז חיפה שימשה פעילות היצירה לחיזוק נושא החברות: הילדים התבקשו לעבוד בקבוצות ולבנות יחד פרויקט שהצריך קבלת החלטות משותפת ושיתוף פעולה בבנייה.

דרך נוספת לשילוב מרכיבים של הנושא המרכז שנצפתה בכמה בתי ספר היא הפעלה מורכבת שכוללת סיפור, דיון, ויצירה שמתקשרת לנושא הסיפור. ברוב הפעילויות מסוג זה התקשר הסיפור לחברות או לתרבות, והיצירה שבאה בעקבות הדיון התקשרה בעיני המפעילים למרכיב של האמנות.

העיסוק בתרבות היה בדרך כלל סביב היכרות עם תרבויות שונות, והשילוב עם חברות היה מתוחכם יותר כי הוא נגע בסוגיה של כיבוד האחר וקבלתו. כאן גם שולבה לעתים אמנות ברמה גבוהה,

יחסית, שהייתה קשורה לתרבות הנלמדת. למשל, כלי נגינה שמאפיינים את התרבות הנלמדת או אמנות פלסטית כלשהי שמתקשרת אליה.

האמנות הייתה מרכיב מרכזי של הפעילות בבתי הספר, אך ברובה התמצתה בפעילויות יצירה שונות ששימשו אמצעי להעברת תכנים אחרים כגון חברות ותרבות. כמעט לא נעשו ניסיונות לעסוק בהיבטים עיוניים של אמנות ולא הייתה התייחסות ללימוד "שפת האמנות", אף שנושא זה הופיע באתר התכנית. בהקשר זה נראה שבכל הנוגע לשילוב נושא האמנות בתכנית היו במשרד החינוך תפיסות שונות, שנעו בין דגש על לימוד האמנות בתור תחום בפני עצמו לבין שימוש באמנות לצורך ביטוי אמנותי של הנלמד. אך ההנחיות לבתי הספר לא היו די ברורות, ובפועל שולב נושא האמנות כאמצעי להעברת נושאים אחרים. ההתייחסות לאמנויות באה לידי ביטוי בעיקר בפעילות יצירה: הילדים צבעו וציירו, אך לא נחשפו לסגנונות ציור או לזרמים באמנות. הם קראו ושמעו סיפורים, אך לא עסקו בסוגות ספרותיות או בביגרפיות של היוצרים. הרעיונות שהציע משרד החינוך – לעסוק בנושא מעולמם של הילדים ומופעיו באמנויות השונות, לדון ביצירה ספרותית ובביטוייה באמנויות נוספות או ללמוד על היוצר ויצירתו – לא נצפו אף לא באחד מבתי הספר, ונראה שהצוותים שבנו את התכניות לא היו מודעים להם כלל. בשום בית ספר לא דווח כי הנושאים הללו נדחו מסיבות כלשהן לאחר דיון.

כל בתי הספר שנדגמו בנו תכניות התואמות בקווים כלליים את ההנחיות שבחוברת "הפעלה ונהלים". חוברת זו הופצה לכל הרשויות כחלק מן ה"קול קורא" שראש הרשות וגזבר הרשות חתמו עליו כתנאי להפעלת התכנית ולתקצובה וכן פורסמה באתר התכנית "בתי הספר של החופש הגדול". אולם בבתי ספר מעטים בלבד שולבו פעילויות מתוך מאגר החומרים הפדגוגיים שבאתר התכנית, או נבנו תכניות ברוח פעילויות אלו. בשום בית ספר לא נבנתה תכנית באופן שהציע משרד החינוך במצגת לוועדת ההיגוי העליונה¹², מצגת שכלל לא הופצה בבתי הספר וברשויות. מעניין לציין שאפילו הפעילויות שהוכנו על ידי המסגרות הקניויות לא הצטיינו באמות מידה גבוהות במיוחד, וגם בהן הושם דגש בעיקר על חברות.

אין בזה כדי לטעון שהפעילויות שהתקיימו אינן איכותיות או לא רלוונטיות, אלא רק להבהיר שאם המשרד מעוניין שהפעילות בתכניות "בית הספר של החופש הגדול" יכללו עיסוק מעמיק באמנות, יש מקום לחדד את ההנחיות בעניין, ואולי אף להציע השתלמויות מתאימות לבוני התכנית ולמפעיליה.

¹² מצגת: בתי הספר של החופש הגדול, ועדת היגוי עליונה, ג' אדר ב' תשע"ו, 13.3.2016, משרד החינוך.

אפשר לשער, ויש לכך מעט עדויות גם בראיונות, כי החברות נתפסת ממילא כנושא רלוונטי מאוד לחיי בית הספר, בעוד העיסוק המהותי בתרבות הצריך יותר ידע חדש והתמחות חדשה מצד המורים, כך שממילא הבחירה הטבעית נטתה לנושא החברות.

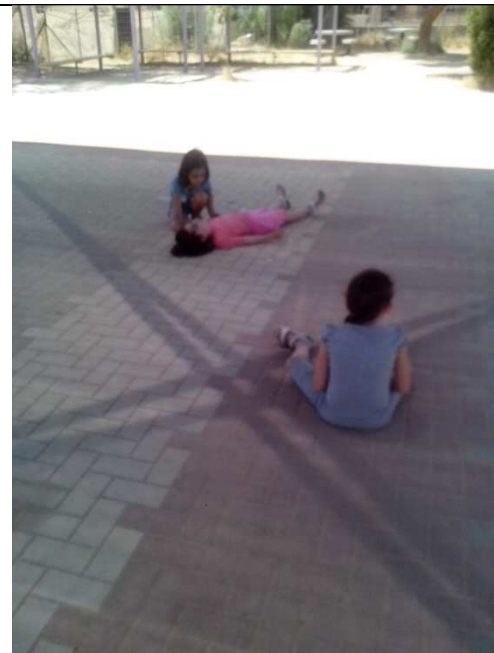
בפועל שימשה החברות נושא מרכזי בשלושה-רבעים (15) מבתי הספר, אך רק בשמונה מהם היא הייתה נושא מרכזי מוצהר. בשבעה בתי ספר נוספים הודגשה חשיבותם של חברות ויחסים בין-אישיים, אך לא נבנתה לכך פעילות. **בבתי הספר הללו האמנות שימשה פעמים רבות כלי יצירתי לעיסוק בחברות אך לא נושא לימודי.** כך, למשל, בשיעור שבו בנו הילדים מחומרים ממוחזרים דגמים של מבנים ידועים ברחבי העולם, כגון מגדל אייפל, הביג בן, הוותיקן או מגדל פיזה, הושם הדגש על עבודת צוות בקבוצות ולא על ההיבטים האמנותיים בארכיטקטורה או על טכניקות יצירה באמנות.

דוגמה נוספת: בבית ספר במחוז דרום, כחלק מ"יום בריאות" הוצבו שלוש תחנות יצירה שעסקו כולן בגוף האדם. בתחנה הראשונה קיבלו הילדים יריעות נייר גדולות מאוד. הם נחלקו לזוגות - האחד שוכב על הנייר והשני מסרטט את מתווה גופו של חברו, ובשלב הבא השניים צבעו וקישטו את הציור (ראו תמונות 2 ו-6). התחנה השנייה הציעה לילדים מגוון משחקי הרכבה בדומה ללגו, והם התבקשו ליצור/לבנות משהו שקשור לגוף האדם. הילדים עבדו ביחידים, בזוגות ובקבוצות בהתאם לרצונם (ראו תמונות 3 ו-4). ובתחנה השלישית קיבלו הילדים גירים צבעוניים ובאמצעותם שרטטו את מתווה גופם על רצפת החצר המוצלת (ראו תמונה 5). בשלוש התחנות עסקו הילדים ביצירה תוך אפשרות לשיתופי פעולה ביניהם, אך בלי שתהיה התייחסות של ממש לאמנות.

תמונה 2: יצירה בנושא הגוף – שרטוט מתווה הגוף

פעילות יצירה בנושא בריאות

	
 תמונה 6: שרטוט מתווה הגוף בידי המורה	 תמונה 5: שרטוט מתווה הגוף בגיר

במספר קטן של בתי ספר דיווחו המרואיינים שהנושא המרכז שולב באופן חלקי באמצעות יום שהוקדש לתחום הקשור אליו (למשל: יום אמנויות או יום תאטרון, שקשורים ישירות לנושא האמנויות) או בשילוב פעילות קנויה שיש לה קשר לחברות. לדוגמה, לדברי רכזת בבית ספר ממלכתי-דתי במחוז ירושלים העיסוק בחברות בא לידי ביטוי בתכנית כך: "יש הצגה והצגת תיאטרון בנושא חברות ויש יום שלם בנושא קולנוע". ובבית ספר ממלכתי במרכז הארץ, שבאופן מוצהר דיווח כי שילב בתכנית את הנושאים אמנות וחברות, שולבו בתכנית יום קולנוע, יום תאטרון ויום אמנויות,

הקשורים כולם בבירור לנושא האמנויות, אך לנושא החברות היה ביטוי מועט ולא היה כל עיסוק בביטויים של חברות באמנות.

דוגמה לפעילות יצירה ששימשה מצע לעיסוק בנושא החברות ולהעשרה בתחומים עיוניים נצפתה בבית ספר דובר ערבית במחוז צפון. הפעילות כללה מילוי בקבוק בגיר צבעוני. התלמידים הונחו ליצור בהתאם להרגשתם ולדעתם, והעבודה זימנה להם שיתופי פעולה ועזרה הדדית. וכשסיימו הציגו את עבודותיהם וסיפרו על העזרה בתוך הקבוצה. המורה קישרה את העבודה שעשו ואת הרשמים שלהם לנושאים עיוניים שונים, כגון מדעים (יצירת צבעים חדשים באמצעות מיזוג של צבעים קיימים), מחזור (שימוש בבקבוקי פלסטיק) ואפילו חשבון (כמה צבעים בהירים וכמה כהים, וכדומה). את השיעור סיכמה המורה בשאלה מדוע היצירות שונות זו מזו, והמסקנה שהגיעו אליה - "בני אדם הם שונים ולכן היצירות שונות" - התקשרה לנושא של קבלת האחר. עם זאת, הקשר של השיעור להיבטים עיוניים של אמנות היה מועט.

באחד מהמקרים, החוברת מטעם הרשות המקומית לחופש הגדול כללה בכותרתה את הנושא על שלושת מרכיביו, אך מעיון בפעילויות עולה שהן היו ממוקדות רובן ככולן בנושא החברות על היבטיו השונים (כגון כבוד, תקשורת, שיתוף פעולה) ולא היה מיקוד ועיסוק בנושא התרבות או הכוונה אליו.

בית ספר במחוז דרום בחר את תחום המדעים בתור נושא מרכזי. הדבר נקבע על ידי הרשות כבר באפריל, טרם פרסום הנושא המרכזי מטעם משרד החינוך. הם בנו תכנית ושמה "מדען בראש טוב", העוסקת בהמצאות מדעיות ובהיבטים שונים במדעים. עם זאת, כשפורסם הנושא המרכזי, הם שילבו בתכניתם פעילויות בעלות זיקה לתחומי התרבות והאמנות. בין השאר נכלל גם יום שהוקדש למחזיקה, ובהקשר זה לכלי נגינה בחברה הבדואית, וכמו כן שולבו בתכנית גם פעילויות בנושא חברות.

פעילות יצירה שולבה במקצת בתי הספר בתור פעילות הפגתית שאין בצדה ערכים מוספים של ממש. בבית ספר במחוז צפון, למשל, התקיים שיעור יצירה ובו הוצע לילדים מגוון אפשרויות: השחלת חרוזים, הדבקת, פלסטלינה, לגו. הילדים עבדו ביחידים, זוגות ושלישיות, ומי שלא רצה ליצור שיחק בצעצועים שהיו בכיתה. בבית ספר אחר במחוז ירושלים הכינו הילדים רעשן מחומרים ממוחזרים. גם כאן, לא הייתה בפעילות כל התייחסות מוצהרת או סמויה שקשורה בחברות, בתרבות או בהיבטים עיוניים של אמנות.

נסכם ונאמר כי אף שברוב בתי הספר היו מודעים לנושא המרכזי, קיימת שונות גדולה באופן שילובו בתכנית. בבתי ספר מעטים בלבד נעשה ניסיון לבנות פעילות מקיפה שתכלול את כל מרכיביו של נושא זה ואשר כל חלקיה קשורים זה לזה. נראה שהסיבה לשונות נובעת בין היתר מכך שההנחיות בנוגע לשילוב הנושא המרכזי אינן די ברורות.

נושא מוביל לפעילות

במעט יותר ממחצית מבתי הספר הוגדר נושא מוביל לתכנית ועבר כחוט השני לאורך הפעילויות. בשאר בתי ספר בחרו לעסוק במספר נושאים – בדרך כלל בנושא שונה בכל יום. בכמה בתי ספר נבחר נושא מרכזי אך העיסוק בו התמצה בפעילות יחידה במהלך היום, ושאר הפעילויות היו קשורות אליו באופן רופף או שלא היו קשורות כלל.

נמצא כי בלי קשר לנושא המוביל שבית הספר בחר להציג, כמעט בכל בתי הספר שולבו נושאים אחרים, לעיתים בתחום המניעה והזהירות (כגון הגנה מפני השמש, זהירות בדרכים, בריאות), הקיימות ו"ימי מים", ולעיתים נושאים בעלי תכנים אחרים שאינם קשורים כלל לנושא שנבחר.

בבתי ספר מעטים היה קשה לזהות את העקרונות המוצהרים של התכנית כפי שעלו בראיונות עם מוביליה. התכנית לא שיקפה את הערכים הללו. למשל, לדברי מנהלת של בית ספר ממלכתי-דתי במרכז, הדגש בתכנית הושם על חדשנות, אך מהתצפית ומתכנית הפעילות קשה היה להבחין בכך.

בקצת יותר ממחצית מבתי הספר נמצאו דוגמאות יפות לחיבורים בין חלקי הפעילויות שהציעה התכנית. למשל, בבית ספר במחוז דרום, שנושא הפעילות בו היה "מסע מסביב לעולם", חולקה לילדים בכל יום חידה שפתרונה היה שם המדינה שבה "יבקרו" למחרת. בבוקר נפתח השיעור בפתרון החידה ואחר כך בצפייה במצגת ובהשלמת פרטים בדרכון שחולק להם בראשית התכנית. ביום שהוקדש להולנד, לאחר השלמת הפרטים בדרכון הכינו "לוטו הולנדי" וצבעו שקף ועליו ציור של אישה הולנדית או של צבעוני (טוליפ), שהוא סמלה של הולנד. לאחר הפסקת אוכל ופעילות הפגתית בחצר התקיימה פעילות יצירה: הילדים בנו טחנת רוח מקרטון ביצוע, ואחריה שמעו סיפור על הנער ההולנדי, "הגיבור הקטן מהארלם".

התכנים – תחומי הדעת והפעילויות

בחלק זה ייבחנו התכנים והפעילויות שנבחרו לתכניות השונות והאופן שבו נבחרו. נציין כי בחירת התכנים קשורה למודלים ונעשית ברוחם, אבל הקשר אינו מודע או מוצהר.

כיצד נבחרו התכנים: במספר בתי ספר דווח כי הבחירה בתכנים מסוימים התקבלה בעקבות לקחים משנה קודמת או משיחה מקדימה שנערכה עם תלמידים, או מסקר שנערך. למשל, מנהלת בבית ספר דובר ערבית במחוז תל אביב אמרה: "בשנה שעברה עשינו סקר שוק, מה רצונם ומה השביע את רצונם של התלמידים". בעקבות סקר זה הוחלט לשלב פעילויות חווייתיות אם בשיחות או בפעילות

אמנותית ואם בפעילות חוץ – בריכה או ספארי. בדומה לזה, בבית ספר אחר דובר ערבית במחוז מרכז דווח כי פרופיל השכונה, הסובלת מאירועים רבים של אלימות, השפיע על בחירת התכנים, ועקב זאת הוחלט להתמקד בין היתר בפיתוח שפת דיאלוג. בבית ספר בעיר ערבית אחרת במחוז חיפה דווח כי התכנית נבנתה על פי צורכי התלמידים, שרובם ממשפחות ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, ולכן הוחלט לייחד חלק גדול מהתכנית לפעילויות מהנות בשילוב ערכים ומעט פדגוגיה.

בשני בתי ספר דווח כי התכנית נבנתה תוך התייחסות לפעילויות הקנויות שהיה אפשר לשלב בה. בבית ספר ממלכתי במחוז מרכז אמרה הרכזת: "הרובד הראשון של התכנית אשר נקבע היו ההפעלות החיצוניות – שנבחרו על בסיס המלצות והצלחה של המפעילים בשנים קודמות. הנושא של ההפעלות החיצוניות נקבע לרוב כציר נושאי יומי של אותו יום, ושאר הפעילויות הותאמו לו מבחינת הנושא/תוכן (במידת האפשר)".

מטבע הדברים, בבתי ספר שאימצו נושא מוביל, בדרך כלל היו התכנים קשורים לנושא שנבחר. עם זאת, רבים מהתכנים והפעילויות **משותפים לכל התכניות בלי קשר לנושא המוביל**. ואלה התכנים המשותפים שנמצאו בבתי ספר שונים, לפי סדר **שכיחותם**: פעילות גופנית, יצירה, מניעה, קיימות ומחזור, טבע ומדעים, בישול, כישרונות צעירים, פנטזיה ודמיון, פיתוח חשיבה יצירתית.

העיקרון המנחה מאחורי כל אלה היה שמדובר בפעילויות לא פורמליות, והן הועברו באופן חווייתי ומהנה גם כאשר היו להן צדדים עיוניים. שולבו בהן התנסות, משחק ויצירתיות. במספר בתי ספר עשו ניסיון לקשור ביניהן לבין הנושא המוביל הכללי או הנושא המרכז של יום הפעילות.

נסקור להלן כל אחד מהתחומים ונציג בטבלאות את שכיחות הופעתם בבתי הספר, תוך התייחסות לחלוקה למודלים.

פעילות גופנית: פעילות גופנית, קנויה או בהנחיית הצוותים הבית ספריים, שולבה במרבית בתי הספר שנדגמו. בכמה בתי ספר נעשה ניסיון לחבר את הפעילות לעיסוק בחברות, בעיקר במשחקים שנדרש בהם שיתוף פעולה, אך דומה שהסיבה המרכזית לשילובם בתכנית היא הרצון לספק פעילות חווייתית ומהנה¹³.

בהקשר זה נציין כי לפחות חמישה בתי ספר שילבו בפעילות ימי בריכה, וארבעה אחרים כללו בתכניהם "יום מים". באחד מהם הופסקה הפעילות כשהתברר שהיא גורמת לכלוך רב.

יצירה: כמעט כל בתי הספר שילבו בתכניהם מידה כלשהי של פעילויות יצירה - רובן בהנחיית מורות התכנית וקצתן פעילויות קנויות. חלק מהן היו קשורות לנושאים עיוניים שעסקו בהם קודם (סיפור או שיר שלמדו, או סרט שצפו בו)¹⁴.

¹³ לפירוט מגוון הפעילויות הגופניות, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח I שבפרק הנספחים.
¹⁴ לפירוט מגוון פעילויות היצירה, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח II שבפרק הנספחים.

טבע ומדעים: ארבעה עשר בתי ספר שילבו בתכניהם פעילויות הקשורות לטבע ומדעים. כשליש מהן הועברו בידי הצוות הבית ספרי, והשאר באמצעות ספקים חיצוניים. מתוכן, חמישה בתי ספר הזמינו פעילות עם בועות סבון¹⁵.

מניעה: זהירות, בטיחות ובריאות: ביותר ממחצית מבתי הספר בחרו לשלב פעילויות מניעה, פעילויות שעוסקות בזהירות, בטיחות ובריאות. הפעילויות "זהירות בדרכים" ו"חכם בשמש" היו התכניות הבולטות¹⁶.

בישול: פעילות בתחום זה נעשתה בשנים עשר בתי ספר. הבישול נע מפעילות צנועה של הכנת כדורי שוקולד עד למגוון מאוד רחב של מאכלים: עוגיות מזל, פיצות, פנקייק, קרואסון, חלות, בישולי שדה, פיתות, סלט פירות או ירקות, בצק סוכר, כדורי שוקולד.

בבתי ספר שבחרו להתמקד בתרבויות שונות היו פעילויות הבישול קשורות בדרך כלל בהכנת תבשילים ומאכלים האופייניים למדינה הנלמדת. אולם בישול שולב בפעילויות גם בבתי ספר שלא התמקדו בתרבויות שונות. שם שימשה הפעילות דרך להעסיק את הילדים, לגוון, ולתת להם להתנסות בפעילות שהיא מהנה וחוויתית ואשר בסופה יש תוצר שאפשר לחוש אותו - לאכול אותו.

קיימות, איכות הסביבה ומחזור: כמחצית מבתי הספר ממודלים שונים שילבו פעילויות הקשורות בקיימות, איכות הסביבה ומחזור¹⁷.

פיתוח חשיבה ויצירתיות: שמונה בתי ספר שילבו בתכניהם פעילויות לפיתוח חשיבה ויצירתיות. רוב הפעילויות הועברו על ידי צוות בית הספר ומיעוטן היו פעילויות קנויות¹⁸.

פנטזיה ודמיון: שבעה בתי ספר כללו בתכניהם פעילות שקשורה לעולם הפנטזיה והדמיון¹⁹.

כישרונות צעירים: שישה בתי ספר שילבו בתכניהם פעילות כישרונות צעירים²⁰.

תכנים עיוניים

במרבית בתי הספר כללה התכנית התייחסות, ולו בעקיפין, לתכנים עיוניים. בכרבע מבתי הספר עסקו התכנים בתרבויות של עמים וארצות, בכמחציתם בחברות, ובשאר בנושאים שונים כגון

¹⁵ לפירוט הפעילויות בנושא טבע ומדעים, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח V שבפרק הנספחים.

¹⁶ לפירוט הפעילויות בנושא מניעה, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח III שבפרק הנספחים.

¹⁷ לפירוט הפעילויות בנושא קיימות, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח IV שבפרק הנספחים.

¹⁸ לפירוט הפעילויות לפיתוח חשיבה ויצירתיות, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח VIII שבפרק הנספחים.

¹⁹ לפירוט הפעילויות בנושא פנטזיה ודמיון, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח IIV שבפרק הנספחים.

²⁰ לפירוט הפעילויות בנושא כישרונות צעירים, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח VI שבפרק הנספחים.

בריאות, מדע והמצאות, כיבוד הורים וכד'. כחמישית מבתי הספר כללו בתכנית שיעורי העשרה בשפה ובחשבון, ובאחד מהם גם במדעים²¹. העשרה זו הוגשה לילדים באופן משחקי (שעשועי חשבון) ולא נלמד במסגרתה חומר חדש. באחד מבתי הספר במחוז מרכז נצפה שיעור חשבון ללימוד ארבע פעולות החשבון שחלקו השני הוקדש להכנת משחק זיכרון על בסיס התרגילים שתורגלו קודם. בבית ספר במחוז דרום, במסגרת יום שהוקדש לבריאות, צפו התלמידים בסרטון על המוח (בריינפופ), ובעקבותיו ענו יחד על השאלון שהוצג בתום הסרט. בשיעור בנושא כיבוד הורים שנצפה בבית ספר ממלכתי-דתי במחוז מרכז למדו הילדים מהו "גזל שינה" ובאילו מצבים מותר "לגזול" שינה מההורים. לסיכום השיעור התקיים משחק ובו עמדו הילדים במעגל והמורה קראה היגדים שתיארו מצבים שונים. הילדים התבקשו לקפוץ לתוך המעגל כשהמורה תיארה סיטואציה שיש בה הצדקה, לדעתם, להעיר את ההורים ולגזול את שנתם. בשיעור בנושא חברות בבית ספר ממלכתי במחוז מרכז למדו הילדים את שירה של מירב האוסמן, ואחר התבקשו להכין מתכונים יצירתיים לחברות, תוך שימוש בדפים צבעוניים, מדבקות וצבעים. את התוצרים ואת דף הפעילות אפשר לראות בהמשך בתמונות 7-11.

בשלושה בתי ספר לא הושם דגש כלשהו על תכנים עיוניים, ולילדים הוצעה תכנית שמבוססת על פעילויות חווייתיות בלבד. בארבעה בתי ספר הושם דגש על תוכן בית ספרי של שנת הלימודים (תרגול בנושאי שפה וחשבון). בבתי ספר אלו הוקדשו בדרך כלל שעות הבוקר לתרגול זה, ובהמשך היום התקיימה פעילות חווייתית, אך לעתים גם בעלת תכנים מהותיים ערכיים כגון חברות, משפחה, קיימות (לרוב בהיבט של מחזור Recycling), בריאות ועוד.

המוראיינים רואים בכלל הפעילויות שמציעה התכנית הזדמנות להעשרה שאינה מתאפשרת לדעתם במהלך שנת הלימודים. שלא כבשיעור רגיל, אין לחץ להספיק חומר או מבחן להערכת הלמידה. בבית ספר ממלכתי-דתי במחוז ירושלים אמרה רכזת כי בשונה משיעור רגיל, "למשל, ביום אמנויות, המורות לימדו על צ'רלי צ'פלין. לא מלמדים עליו בבית הספר."

שילוב ערכים בתכניות

כמחצית מבתי הספר דיווחו כי שילבו ערכים שונים בתכנית שבנו. כמה מערכים אלו: סובלנות, הכרת האחר וכיבודו, חברות, עזרה לזולת, אהבת השונה/"האחר", הגינות (משחק הוגן), לדעת להפסיד בכבוד, דיאלוג, שיתוף פעולה, יחסי שכנות ועוד, קשורים ישירות לנושא המרכז שקבע משרד החינוך. אולם היו בתי ספר ששילבו בתכניתם ערכים אחרים, שאין להם קשר לנושא המרכז.

²¹ לפירוט הפעילויות בעלות תכנים עיוניים, שכיחותן והמודל הבית ספרי, ראו לוח IX שבפרק הנספחים.

הערכים שדווחו: כיבוד הורים, עמלנות, צניעות, הסתפקות במועט, איכות הסביבה/קיימות, משמעת, הרגלים, משפחה.

ככלל, בכל בתי הספר דוברי הערבית הדגישו כי שילוב ערכים בתכנית היה אחד העקרונות שהנחו אותם בבנייתה. בבית ספר בדואי בצפון התמקדה התכנית בפן הערכי בשל היעדר הלכידות בין השבטים המרכיבים את היישוב. הם בחרו להדגיש ערכים כהיכרות עם האחר, קבלתו וכיבודו. בדומה לזה אמרה מנהלת בבית ספר דובר ערבית מעיר מעורבת במחוז מרכז: "כבוד והכרת האחר, תוך שימת דגש על התלמידים מבתי ספר אחרים ועיר מעורבת."

תמונה 11 משמאל: דף פעילות בנושא "מהי חברות" והכנת מתכון לחברות	תמונות 7-10 מימין: מתכונים לחברות - פרי עבודתם של תלמידים																												
<u>פעילות 2: מהי חברות? מירב האוסמן</u> <u>א. הקראת הטקסט לכיתה ולאחר מכן דיון ולכתיבה.</u> <table border="0"> <tr> <td>חברות זה לזו</td><td>חברות גם לקבל</td></tr> <tr> <td>חברות זה לספר,</td><td>חברות לשתף</td></tr> <tr> <td>חברות זה גם לנעוץ</td><td>חברות גם ללמד</td></tr> <tr> <td>חברות גם לאהוב</td><td>חברות יד ביד</td></tr> <tr> <td>חברות להקשיב</td><td>כל הדרך לא לבד</td></tr> <tr> <td>חברות לפעמים לריב,</td><td>חברות לעזור</td></tr> <tr> <td>חברות געגועים,</td><td>ועליה רק נשמור.</td></tr> <tr> <td>להיות ביחד מה נעים</td><td></td></tr> </table> <u>ב. משימות לדיון ולכתיבה.</u> <table border="0"> <tr> <td>1. מה ניתן ללמוד מהשיר על חברות?</td><td>חברות - מהלך</td></tr> <tr> <td>2. כיצד ניתן לשמור על חברות?</td><td>היא כמו פרח, פרח מלבלב</td></tr> <tr> <td>3. אילו ערכים קיימים בחברות על פי השיר?</td><td>חברות - חברות</td></tr> <tr> <td></td><td>היא אוצר - היא אוצר</td></tr> <tr> <td></td><td>נשמור עליה מכל משמר,</td></tr> <tr> <td></td><td>חברות כבוד לתת</td></tr> </table>	חברות זה לזו	חברות גם לקבל	חברות זה לספר,	חברות לשתף	חברות זה גם לנעוץ	חברות גם ללמד	חברות גם לאהוב	חברות יד ביד	חברות להקשיב	כל הדרך לא לבד	חברות לפעמים לריב,	חברות לעזור	חברות געגועים,	ועליה רק נשמור.	להיות ביחד מה נעים		1. מה ניתן ללמוד מהשיר על חברות?	חברות - מהלך	2. כיצד ניתן לשמור על חברות?	היא כמו פרח, פרח מלבלב	3. אילו ערכים קיימים בחברות על פי השיר?	חברות - חברות		היא אוצר - היא אוצר		נשמור עליה מכל משמר,		חברות כבוד לתת	 The image shows three heart-shaped cards with handwritten Hebrew text and drawings. The top card is pink with a colorful border of small flowers. The middle card is yellow with a similar border. The bottom card is white with a red border. Each card contains handwritten text and small drawings, representing student work on friendship.
חברות זה לזו	חברות גם לקבל																												
חברות זה לספר,	חברות לשתף																												
חברות זה גם לנעוץ	חברות גם ללמד																												
חברות גם לאהוב	חברות יד ביד																												
חברות להקשיב	כל הדרך לא לבד																												
חברות לפעמים לריב,	חברות לעזור																												
חברות געגועים,	ועליה רק נשמור.																												
להיות ביחד מה נעים																													
1. מה ניתן ללמוד מהשיר על חברות?	חברות - מהלך																												
2. כיצד ניתן לשמור על חברות?	היא כמו פרח, פרח מלבלב																												
3. אילו ערכים קיימים בחברות על פי השיר?	חברות - חברות																												
	היא אוצר - היא אוצר																												
	נשמור עליה מכל משמר,																												
	חברות כבוד לתת																												

אמצעי ההעברה: תכנים עיוניים הועברו באמצעים שונים, בהם מצגות, הקרנת סרטונים, הקראת סיפורים וחוברות עבודה ייעודיות (למשל, חוברת שהוציאה חמ"ד בנושא כיבוד הורים וחוברת שהוציאה אחת הרשויות במרכז). הטכניקה דומה: הצגת נושא (טקסט/סרט) שמשמש מצע לדיון, ובעקבותיו הפעלה חברתית או יצירתית.

ראינו אפוא שיש הרבה מן המשותף בהתנהלות הפדגוגית של בתי הספר שנדגמו הן בבחירת פעילויות ההעשרה והן בבחירת התכנים, ובה בעת התקשו המרואיינים לנסח את המודל הפדגוגי שעל פיו הם עובדים. לכן, להשלמת התמונה בטרם נציג את המודלים הפדגוגיים שעולים מתוך שקלול הנתונים, נמנה ממצאים מהפעילות שנצפתה בשיעורים.

ניתוח הפעילות בשיעורים

במסגרת ההערכה נעשו 28 תצפיות בפעילויות שונות ב-18 בתי ספר. **בניתוח הפעילויות בחנו אם כל פעילות (1) כללה מרכיבים עיוניים; (2) כללה מרכיבים חווייתיים; (3) הייתה קשורה לתכנים ערכיים; (4) הייתה קשורה במלואה או בחלקה לנושא המרכז. נעשה ניתוח על מנת לזהות את ההיבטים הפדגוגיים שמופיעים בשיעורים שצפינו בהם.**

את הפעילויות שנצפו אפשר לחלק לשבע קטגוריות, והן מוצגות להלן בסדר יורד – מהשכיחה ביותר לשכיחה פחות.

ואלה הקטגוריות שזוהו:

1. פעילויות ששולבו בהן מרכיבים עיוניים וחווייתיים כגון סיפור, סרט או פעילות יצירה, בתור פלטפורמה לעיסוק בתכנים עיוניים, ערכיים ורגשיים **שהקשר שלהם לנושא המרכז חלקי או מצומצם. נצפו 10 פעילויות.**
2. פעילויות יצירה שאין להן קשר ברור לנושא המרכז. נצפו 6 פעילויות.
3. פעילויות חווייתיות מטעם מפעיל חיצוני, ובכלל זה המתנ"ס, שמשולבים בהן אחד או כמה מהאלמנטים הבאים: הנאה, הפגה, משחק, הצגה ופעילות גופנית. פעילויות אלו אינן מתקשרות לנושא המרכז, ואינן נושאות אופי עיוני ערכי מוצהר. עם אלה אפשר למנות הופעה של ליצנית, הצגה, שיעור קפוארה, פעילות מולטימדיה ועוד. נצפו 5 פעילויות.
4. פעילויות בתחומי דעת כגון חשבון או שפה שמשולבים בהן משחק או יצירה ואשר עיקר תכליתן תרגול. שלא כשיעור רגיל, בפעילויות אלו לא מנסים ללמד חומר חדש, ומשולבים בהן לעתים קרובות אלמנטים של משחק או יצירה כדי לשוות להן ממד של הנאה. אך לרוב אין הן מתקשרות לנושא המרכז, או לנושא היומי או השבועי שנבחר. נצפו 2 פעילויות.
5. פעילויות בתחומי דעת שקשורות להנחלת ערכים. פעילויות אלו דומות במודל ההפעלה שלהן לפעילויות שנמנו בסעיף הראשון, בהבדל מרכזי אחד: הן קשורות לנושא שנבחר על ידי בית הספר כנושא מוביל (או כאחד מכמה נושאים מובילים) של התכנית. פעילויות אלו מלוות על פי רוב בחוברת מסודרת הכוללת פעילויות מובנות. הפעלה מסוג זה נמצאה בשני בתי ספר ועסקה בחברות ובכיבוד הורים. נצפו 2 פעילויות.
6. הפעלה חברתית: משחקי קופסה, מחפשים את המטמון, תחנות, תחרויות. נצפו 2 פעילויות.

7. פעילות שהיא תמהיל מורכב של הנאה וחוויה עם ערך מוסף לימודי או ערכי שמתקשר לנושא המרכז שקבע משרד החינוך. נצפתה פעילות אחת בלבד.

נציג עתה מספר דוגמאות שימחישו את ההבדלים בין הפעילויות השונות שנצפו.

1. שתי דוגמאות לפעילויות ששולבו בהן מרכיבים עיוניים וחוייתיים, כגון סיפור, סרט או פעילות יצירה ששימשו פלטפורמה לעיסוק בתכנים עיוניים, ערכיים ורגשיים שהקשר שלהם לנושא המרכז חלקי או מצומצם.

דוגמה ראשונה: יצירה כאמצעי ללמידת נושאים עיוניים ולביטוי רגשות

תצפית בפעילות לכ-20 תלמידי כיתה ב' בבית ספר דובר ערבית במחוז צפון. הפעילות מועברת על ידי שלושה אנשי צוות: מורה, סייעת ומד"צית. התלמידים יושבים בשתי קבוצות סביב שולחנות, בנים לחוד ובנות לחוד. חלקו הראשון של השיעור מוקדש לפעילות יצירה: מילוי בקבוק בגיר צבעוני. המורה מעודדת אותם לגלות יצירתיות. התלמידים מבצעים את המטלה בסיוע אנשי הצוות ונעזרים זה בזה. כשהם מסיימים, לאחר כחצי שעה, הם מתבקשים לספר על התהליך, על התוצר ועל משמעותו. התלמידים מספרים על העזרה בתוך הקבוצה, על הקושי בהפרדת הצבעים וסידורם ועל ההנאה שהפיקו מהפעילות. הם מספרים על משמעות הצבעים בעבורם ועל משמעויות הדמויות שניסו לצייר באמצעות הגירים, ובכך נדרשים לביטוי רגשות. המורה מרחיבה את הדיון לתחומים שונים כגון מדעים, בטיחות ומתמטיקה באמצעות שאלות כגון: האם יצרתם צבעים ממיזוג צבעים? מדוע השתמשנו בבקבוקי פלסטיק? מה כמות הצבעים הבהירים לעומת הכהים? ועוד. בסיום הפעילות המורה שואלת את התלמידים מדוע היצירות שונות זו מזו, ובעקבותיה מתפתח שיח שמסקנתו היא שבני האדם הם שונים ולכן היצירות שונות. פעילות זו היא למידה והעשרה באמצעות יצירה, ודרכה נחשפו התלמידים לביטוי רגשות ולתחומים כמדעים, חשבון וערכים, למשל הזכות להיות שונה. הפעילות אינה קשורה ישירות לנושא המרכז אך היא מעודדת עזרה הדדית וחשיפה אישית. מתכונת הפעילות שונה מאוד מלמידה פרונטלית שגרתית. האווירה בכיתה הייתה נעימה, התלמידים גילו עניין במשימות ולא היו בעיות משמעת.

דוגמה שנייה: פעילות בנושא חברות

תצפית בפעילות לכיתה ב' בבית ספר דובר ערבית במחוז צפון. בכיתה 25 תלמידים ו-4 נשות צוות (2 מורות ו-2 סטודנטיות מתנדבות). הפעילות מורכבת ממספר חלקים קצרים הקשורים כולם לחברות ולעזרה הדדית, ומשולבות בהם שיחה, יצירה ופעילות גופנית. בתחילה הילדים יושבים סביב שני שולחנות צמודים. נושא הפעילות: חברות. התלמידים צופים בסרט מצויר שאורכו 7 דקות בנושא חברות, בדיבוב לערבית, ואחריו המורה מבקשת מהם להסביר לה מה היה בסרט ולהציג סיפור מהחיים שממחיש את תוכנו. כשהילדים מתקשים להשיב, המורה השנייה מבקשת מכל הילדים למחוא כפיים וליצור רעש חזק, ואחר כך היא מבקשת מתלמיד אחד למחוא כפיים בכל כוחו. המורה שואלת את התלמידים מה ההבדל בין שתי הפעמים, והם עונים שהקבוצה הצליחה להפיק יחד רעש רם ומרשים יותר. הצוות מחלק לילדים בלונים ומבקש מהם לנפח אותם ולכתוב עליהם מהי התכונה הכי חשובה בחבר הכי טוב שלהם. הצוות מבקש מהילדים לגלות עזרה הדדית, בין השאר בניפוח הבלונים, קשירתם וכתיבה עליהם. התלמידים מתבקשים להציג את התוצרים שלהם – הבלונים שעליהם כתבו: אהבה, שיתוף פעולה, הגנה, עזרה, תמיכה, הקשבה וכדומה. הצוות מעודד את התלמידים במחאות כפיים. בשלב הבא המורה משמיעה שיר קצבי על חברות, בערבית. היא מבקשת מהתלמידים לרקוד תוך ניסיון לשמור שהבלונים יהיו באוויר. אחרי מספר דקות של ריקוד הם מתבקשים לחזור לשבת ליד השולחנות. הפעילות מסתיימת בעבודת יצירה שבה הילדים מקבלים ציור של שני חברים ועליהם לצבוע אותו בצבעים האהובים עליהם ועל חבריהם.

הפעילות התנהלה בשיטה פתוחה, דינמית ומאפשרת, ומוקד הפעילות היה התלמידים. הפעילות כללה מספר רב של מטלות שונות זו מזו באופיין. הצוות ניהל את הפעילות בנועם וגילה הרבה הכלה ועידוד בלי להפעיל סמכות. פעילות זו **קשורה בבירור לנושא המרכז, חברות, ומשלבת פעילות חווייתית ויצירה** אך גם שיח, המשגה והגדרה של תכונות, ובעקיפין עוסקת בערכים הקשורים בחברות כגון עזרה הדדית, הקשבה ושיתוף פעולה. ניכר שהתלמידים נהנו מאוד מהפעילות ושיתפו פעולה בכל השלבים. האווירה הייתה תוססת וחיונית אך ללא בעיות משמעת.

2. דוגמה לפעילות יצירה שאין לה קשר ברור לנושא המרכז:

יצירה באמצעות מחזור – הכנת רעשן

תצפית בפעילות ל-27 תלמידי כיתה א' בבית ספר ממלכתי במחוז ירושלים. הצוות מנה מורה וסייעת והפעילות היא יצירת רעשן. הילדים עובדים ביחידות. המורה מציגה את כלי העבודה: מקל ו-2 כוסות חד-פעמיות, ונותנת הוראה לקשט את הכוסות. כל תלמיד מקבל מדבקות וטושים שישמשו לקישוט. המורה מבקשת שמי שמסיים לקשט ייגש אליה והיא תמלא את הכוס באורז ותדביק בדבק חם. הילדים נהנים והאווירה נינוחה. זו פעילות יצירה ויש לה זיקה לנושא המרכז – אמנות, אך מעבר ליצירת הרעשן עצמו לא מתקיים כל תיווך או דיון שיש בו תרומה כלשהי להעשרת הידע של התלמידים בנושא האמנות או אפילו מחזור, ולמעשה מדובר בפעילות הפגתית נעימה ותו לא.

3. דוגמה לפעילות מטעם מפעיל חיצוני שאין לה קשר לנושא המרכז ולא משולבים בה תכנים

עיוניים:

שיעור קפוארה

תצפית בפעילות גופנית לקבוצה מעורבת של תלמידי א'-ב' בבית ספר ממלכתי במחוז חיפה, בהדרכת מפעיל חיצוני שהוא מאמן קפוארה ובנוכחות מורה ובת שירות. הפעילות מתקיימת באולם הספורט של בית הספר. המאמן הביא אֶתו ציוד – כלי נגינה, חישוקים, חבלים וכדומה. הוא מסביר לילדים את הכללים: לא למשוך, לא לטפס על הסולמות, לא לצאת החוצה. אחר כך מתנהלים כל מיני משחקים קבוצתיים, עבודה בזוגות ותחרות בין שתי קבוצות. כמה ילדים בוחרים שלא להשתתף ואין מכריחים אותם. שאר הילדים משתתפים בהנאה. המאמן מכה בתוף, הילדים לומדים לנוע לפי הקצב. המדריך שם דגש על הפעלת הילדים אך אינו מעביר להם מסרים בעל פה על חברות. מטבע הדברים הפעילות, שמשולבות בה תנועות דמויות ריקוד ומחיקה קצבית, יכולה לשמש קרקע פורייה לעיסוק באמנות ובתרבות ולהתקשר לנושא המרכז, אך אין התייחסות מילולית לכך. הפעילות מתנהלת ברוח של חופש ומתאימה לקייטנה ואינה דומה למתכונת שיעור רגיל.

4. דוגמה לפעילות בתחומי דעת כגון חשבון ושפה, שמשולבים בה משחק או יצירה ואשר נועדה בעיקר לתרגול

תרגול בחשבון ובניית משחק זיכרון

תצפית בפעילות ל-24 תלמידי כיתה ב' בבית ספר ממלכתי במחוז מרכז. מטרתה לתרגל את ארבע פעולות החשבון ולהכין משחק זיכרון המבוסס עליהן. חלקו הראשון של השיעור היה במתכונת של הוראה פרונטלית. המורה כתבה 12 מספרים על הלוח, ואז בחרה שלושה מתוכם: 3, 4 ו-12. היא שאלה איזה תרגיל חשבון אפשר לכתוב תוך שימוש במספרים אלו. הילדים הציעו, והמורה כיוונה: $3 \times 4 = 12$, $12/3 = 4$, $12/4 + 3 = 6$. לאחר ההדגמה והדיון במליאה היא נתנה הוראות לעבודה עצמית: לחפש עוד תרגילים אפשריים מתוך רשימה של מספרים שנכתבה על הלוח, ולכתוב אותם על דף. כשלושה רבעים מהתלמידים ביצעו את המטלה ביחידות, השאר נראו עייפים או משועממים. בתוך זמן קצר גם התלמידים שעבדו איבדו עניין, ובעקבות זאת נתנה המורה הוראות להכנת משחק זיכרון על בסיס התרגילים שהילדים כתבו: הכנת כרטיסיות מדף, כתיבת תרגילים על חצי מהכרטיסיות, ותשובות לתרגילים על חציין האחר. בפעילות לא הייתה התייחסות לנושא המרכז. האווירה בכיתה הייתה רגועה אך חסרת התלהבות. הפעילות הייתה די דומה לשיעור חשבון בבית הספר, וההבדל העיקרי הוא שלא היה לחץ.

5. דוגמה לפעילות בתחומי דעת בנושא הנחלת ערכים

פעילות בנושא כיבוד הורים

תצפית בפעילות ל-18 תלמידי כיתה א'. הילדים ישובים מסביב לשולחן ענקי שמורכב מכמה שולחנות. הפעילות מתקיימת כשיעור לכל דבר ועניין. לכל תלמיד חוברת פעילות בנושא כיבוד הורים (מטעם חמ"ד). המורה קוראת סיפור על בן שהתנהג כלפי הוריו באופן לא מכבד. היא שואלת את הילדים שאלות המתייחסות לסיפור, כגון: מה נושא הסיפור? מדוע האב העשיר אמר לבנו לצאת מהבית? מה הייתה ההתנהגות החצופה של הבן? היא מבקשת מהם לתת דוגמאות להתנהגות חצופה לעומת התנהגות מכבדת, ואחר כך שואלת אותם על מה הם יכולים להכיר תודה להוריהם. הילדים משתתפים ועונים על פי התור. במהלך חלק זה, שנמשך כעשרים דקות, אין הפרעות ושקט יחסי נשמר בכיתה, אך לא ניכרת התלהבות מהפעילות. לאחר סיום הפעילות סביב הסיפור, המורה מבקשת מהתלמידים להיזכר בשיעור שנלמד יום קודם לכן ולמנות את המצוות הקשורות בכיבוד הורים. כמה ילדים עונים והמורה משבחת אותם. אחר כך היא מבקשת שכל אחד מהם יכתוב על דף שהיא מחלקת מכתב הכרת תודה להוריו. העבודה אינדיבידואלית. בשלב מסוים מתעורר רעש בכיתה והמורה מכה על השולחן ואומרת בקול רם: "לא, לא, לא! אנחנו עוצרים!" ושקט חוזר לכיתה. לקראת סיום השיעור היא מבקשת מהילדים להשלים בכתב בחוברת את המשפט: "מעתי אשתדל יותר במצוות כיבוד הורים ב-". מקצת הילדים מתקשים להתמודד עם המטלה והיא עוזרת להם. הפעילות דומה מאוד לשיעור סמכותי במודל של שמירת דיסטנס. התלמידים פונים אל המורה באופן פורמלי: "המורה", ולא בשמה הפרטי. כשנכנס אדם מבוגר לכיתה הם קמים לקדמו בברכה. אין קשר בין הפעילות לנושא המרכז.

פעילות הפעלה חברתית: משחקי קופסה

תצפית בפעילות לכ-18 תלמידי כיתה ב' בבית ספר ממלכתי במחוז מרכז. הפעילות היא הפעלה חברתית באמצעות משחקי קופסה בהנחיית מחנכת הכיתה. בכיתה מגוון גדול של משחקים, בהם משחקים איכותיים ביותר. הילדים, בקבוצות קטנות, בוחרים משחק ומשחקים בו. מי שלא מסתדר או לא מכיר את הכללים, המורה מסבירה במקרה אחד ובמקרה אחר מציעה משחק חלופי. כשהיא לא מכירה את הכללים היא קוראת את ההוראות שעל גב הקופסה ומסבירה להם. במקרה אחד מתפתחת מריבה בין ילדים והמורה מתערבת ומנחה אותם להתמודד עם הקונפליקט. היא אינה נוקטת צד ובעצם מפרידה בין הילדים. הקשר בין הפעילות לנושא המרכז קלוש מאוד ונוגע רק לחברות. לטענת המורה, משחקי קופסה מפתחים חברות ועבודת צוות, אולם בפועל אין רפלקציה או פיתוח של הנושא. אופי הפעילות הוא משחקי ולא לימודי, והתלמידים אינם נדרשים לגלות ידע. הם שיתפו פעולה אך קצתם נראו משועממים מעט וחסרי התלהבות.

דוגמה לפעילות שהיא תמהיל מורכב של הנאה וחוויה עם ערך מוסף לימודי או ערכי, ואשר מתקשרת לנושא המרכז שקבע משרד החינוך:

פעילות יצירה מחומרים ממוחזרים בדגש על עבודת צוות

תצפית בפעילות משותפת ל-146 תלמידי כיתות א' וב' בבית ספר ממלכתי במחוז חיפה, בהנחיית חמש מדריכות. העבודה התנהלה בקבוצות מעורבות קטנות (שני בנים ושתי בנות בכל קבוצה) והפעילות הייתה מורכבת משני חלקים עיקריים: עבודת יצירה חווייתית בקבוצות קטנות, ואחריה הצגה של התוצרים ושיחה. הצוות שם דגש רב על עבודת צוות, הגעה לידי הסכמה וחלוקת תפקידים בין חברי הקבוצה, וכן על שלבי העבודה: התכנון, הביצוע, התמודדות עם אתגרים טכניים והתמודדות עם עבודת צוות. כל קבוצה קיבלה חומרים ממוחזרים כדוגמת בקבוקי פלסטיק, גלילי נייר טואלט, עיתונים, חוטי ברזל, רצועות פלסטיק ומעט מאוד חומרי יצירה חדשים, וכן תמונה של אתר מפורסם בעולם: ביג בן, מגדל אייפל, הוותיקן, מגדל פיזה. הילדים התבקשו לבנות באמצעות החומרים שקיבלו אחד מהאתרים הללו. הם גילו התלהבות, העלו רעיונות יצירתיים ושיתפו פעולה בתהליך העבודה. בסיומה התבקשו הקבוצות לחשוב באיזו דרך יציגו את התוצר. נציגי הקבוצות (כולם בנים) תיארו את התהליך הקבוצתי ושיתפו בתובנות שונות, כגון שוני באופן עבודתם של בנים ובנות, זיהוי סוג של מוביל קבוצתי, שונות תהליכי העבודה המאפיינים כל אחד, דגשים ארכיטקטוניים שבאו לידי ביטוי, ועוד.

בפעילות הושם דגש ניכר על עבודת צוות ועל שיתוף פעולה, ובכך היא **מתכתבת עם אחד הנושאים של הנושא המרכזי: חברות. העיסוק ביצירה מתקשר לתחום האמנות**, אך לא נעשתה המשגה של נושא זה. בניית אתרים מפורסמים מארצות שונות **מתקשרת לתחום התרבות** שבנושא המרכזי, אך הקשר מובלע ולא נעשה כל תיווך לילדים בינם לבין התרבויות השונות שהם מייצגים. האווירה בכיתה הייתה דינמית ונעימה, כל הילדים השתתפו בפעילות והיא לא דמתה לשיעור שגרתי.

תמונה 12: מחפשים את המטמון – ביצוע משימה: דילוג בין חישוקים, תחרות בין קבוצות

תמונות 13 ו-14: מחפשים את המטמון - פותרים יחד כתב חידה למציאת הרמז הבא

המודלים הפדגוגיים

מניתוח התצפיות, תכניות הפעילות שהגישו בתי הספר והראיונות עם הרכזים, המנהלים והמורים (ובתמיכת ראיונות נציגי הרשות) זוהו, בקווים כלליים, חמישה טיפוסים של מודלים פדגוגיים. הטיפוסים הללו מכילים בתוכם ממדים שונים, אולם לשם הנוחות חילקנו אותם לחמש קטגוריות:

(1) המודל הסמכותי (2) מודל בית ספר "לייט" (3) המודל המשולב (4) המודל ההתנסותי (5) המודל הפתוח

מאפייני המודלים

בחלק זה נציג את מאפייניו של כל אחד מהמודלים בצירוף דוגמאות מבתי הספר שבהם זוהו. המודלים מסודרים על רצף שנע בין המודל הנוקשה ביותר (הקרוב ביותר ללימודים במהלך השנה) לפתוח ביותר.

❖ **המודל הסמכותי** – שומר על מתכונת שמזכירה לימוד שמרני ודיסציפלינרי: משמעת, דיסטנס, נוקשות, לימוד מקצועות פורמליים (שפה, חשבון) או תכנים ערכיים שמועברים באופן מובנה מאוד, בצמוד לחוברת הפעלה. פעילויות חוויה וכיף משמשות כאן תוספת מנותקת מהתכנים שמועברים בחלקים העיוניים. מידת הבחירה שניתנת לתלמידים מעטה. מודל זה נמצא בשני בתי ספר, אחד מהם דובר ערבית.

דוגמה מובהקת למודל זה זוהתה בבית ספר ממלכתי-דתי בעיר קטנה במחוז מרכז, כמתואר להלן:

המודל הפדגוגי סמכותי מאוד. יש מעט מאוד מקום לרצונות התלמידים, הכול נקבע על ידי הצוות.

- ❖ יש הקפדה על קיום הסממנים הדתיים החיצוניים (במכתב להורים הודגש שיש להקפיד על תלבושת הולמת – כיפה, ציצית, חצאית, חולצה עם חצי שרוול. הרכזת, כשנשאלה מה כללה בתכנית, השיבה: "קודם כל תפילה. זה הכי חשוב בעיני").
- ❖ מודל של שמירת דיסטנס בין מורה לתלמיד (כשנכנסה המעריכה לכיתה, המורה ביקשה מהתלמידים לקום ולברך אותה לשלום...).
- ❖ מידת הבחירה של הילדים מועטה מאוד. כולם עושים את מה שנקבע. מידת שיתופם בהחלטות - מינימלית.
- ❖ התכנית היא שילוב בין לימודים עיוניים "לייט" בדגש על חינוך ערכי לבין פעילות "כיפית" חווייתית, אך החלוקה דיכוטומית ולא נראה שיש קשר בין הפעילויות, למעט הדגש על התנהגות חברית, משחק הוגן, ולדעת להפסיד בכבוד.
- ❖ החלק הלימודי-עיוני מתקיים בתחילת היום לאחר התפילה, והוא מבוסס על חוברת עבודה שהוציאה חמ"ד בנושא כיבוד הורים, ובה דפי הפעלה ומשימות לתלמידים. הפעילות היא במתכונת שיעור המשלב דיון, כתיבה והפעלות. נראה שההבדל העיקרי לעומת שיעור רגיל הוא בכך שאין לחץ להספיק חומר וגם התכנים שונים מתכנית הלימודים הרגילה. בהמשך היום יש הפעלות חווייתיות שונות: יום ספורט, כישרונות צעירים, סדנת שוקולד, יצירה, ניסויים במדעים וכדומה.
- ❖ בתכנית משולבים ניסויים במדעים, ולכן היא נתפסת בעיני המנהלת כממשיכה את תכנית החדשנות שמתקיימת בבית הספר במהלך שנת הלימודים.
- ❖ למעט כיבוד הורים, אין בפעילות נושא אחד העובר כחוט השני בשני הימים שנצפו.
- ❖ הקשר לנושא המרכז של משרד החינוך רופף ביותר. ההתייחסות לתרבות מתמצה בפעילות אחת שתועבר על ידי המגשר, יוצא אתיופיה, שיעביר סדנה חווייתית בנושא העולים מאתיופיה ותרבותם ("נעשה את הדגל שלהם").

דוגמה נוספת מבית ספר דובר ערבית בעיר קטנה מעורבת במחוז מרכז:

- ❖ המודל הפדגוגי מכוון לעיסוק בלימודים פורמליים: רכישת שפה ופיתוח חשיבה מתמטית.
- ❖ גישה סמכותית: הקפדה על שמירת הסדר והשקט בכיתה. הקפדה על משמעת.
- ❖ התכנית: מבנה פעילות נוקשה – שמירה על סדר יום קבוע.
- ❖ אין קו מחבר בין הפעילויות לאורך התכנית. כל חלק עומד בפני עצמו.

❖ הנושא המרכזי שקבע משרד החינוך משולב בתכנית במידה רבה, אך לעתים באופן טכני (אמנות קשורה ליצירה, אין עיסוק בהיבטים העיוניים של האמנות).

❖ **מודל בית ספר "לייט"** - לימוד של נושאים דיסציפלינריים (בעיקר שפה וחשבון) באווירה יותר קלילה, בלי לחץ, ובשילוב של יותר משחקים ויצירה. וכמו כן פעילויות חיצוניות ובית ספריות של ספורט והפגה²² שיש בהן מידה ניכרת של ערך מוסף ערכי/לימודי. אחד הרכזים בבית ספר שמתנהל לפי מודל זה היטיב לתאר את הדברים: "הפעילות בכיתות עם המורות לא שונה בהרבה מפעילות לימודית במהלך השנה. יש חוברות שפה וחשבון. חלק מהתלמידים מחפשים את התפוזות בחוברות ועושים רק את זה. אין סנקציות. בזה השוני ממה שקורה בבית הספר באופן רגיל". מודל זה נמצא בארבעה בתי ספר.

דוגמה מובהקת למודל זה זוהתה בבית ספר ממלכתי באחת הערים במחוז מרכז:

❖ המודל הפדגוגי: יש משקל גם ללמידה (בית ספר) וגם לכיף/חווייה. יש מעט פעילויות "ריקות" מתוכן. החלקים הלימודיים שנצפו היו מסורתיים: הקניה פרונטלית על ידי המורה, עבודה עצמית ביחידות, דיון במליאה.

❖ היבט הפדגוגיה מעובד במידה נמוכה: העיקרון הוא של למידה יותר חווייתית ושל שילוב ערך מוסף ערכי/לימודי בפעילויות הפגות/כיפיות, תוך שמירה על רצף עם בית הספר. הלמידה מתמקדת בשפה – קריאה של טקסטים וכתבה, דיון ושיח על תכנים שעולים מהטקסטים, ותרגול בחשבון. חשבון ושפה משולבים במערכת בכל יום נוסף על פעילות יצירתית ופעילויות חיצוניות.

❖ תכנים: ההבדל בין הפעילות הלימודית בתכנית לבין הפעילות הלימודית לאורך שנת הלימודים היא בבחירת הטקסטים – "אני מאוד שוקלת איזה טקסטים לתת להם, שלא יהיה להם כבד. אני לוקחת טקסטים יותר קטנים וקלילים" (רכזת)

❖ שלושת הנושאים שמהם מורכב הנושא המרכזי שקבע משרד החינוך שולבו בתכנית, אך קשה לעמוד על קשר שיטתי ביניהם. נראה שבתכנית שולב כל נושא בפני עצמו, באופנים שונים. חברות היה הנושא המארגן של שבוע פעילות אחד. תכנים הקשורים לאמנות ותרבות היו משולבים בפעילויות לאורך הקייטנה, בעיקר בצורה של יצירה ושל טקסטים/תמונות ששימשו בסיס לפעילויות בנושאים מגוונים (ובהם חברות). הייתה גם למידה מפורשת, אך מועטה, על אמנים ועל תרבות.

²² בעניין פעילויות ההפגה, נבחר כי אין הכוונה לפעילויות העשרה אלא לפעילויות פתוחות שכל תכליתן הנאה, כגון: מתנפחים, משחק חופשי בהפסקה, מופע קסמים וכד'.

❖ **המודל המשולב** – 'המודל הסמכותי יוצא לפגרה' (שמירה על למידה במודל בית ספרי רגיל באווירה קלילה יותר): בתי ספר שניסו ליצור תמהיל בין החלק העיוני לחווייתי, ובמקביל גם הציעו תכנית שיש בה חוט רעיוני מקשר בין כל הפעילויות המוצעות במהלך היום, או השבוע, או התכנית כולה (למשל, מסע מסביב לעולם: היכרות עיונית עם עמים ותרבויות שמשולבים בה יצירה, בישול, אמנות, מחיקה ו/או פעילות גופנית הקשורים כולם לתרבות הנלמדת). על פי רוב יש במודל זה חלוקה בין היבטים עיוניים-לימודיים שמתקיימים בדרך כלל בשעות הבוקר, לבין היבטים חווייתיים של יצירה, חינוך גופני וכדומה בהמשך היום. מודל זה נמצא בשמונה בתי ספר, אחד מהם בדואי.

דוגמה למודל זה זוהתה בבית ספר ממלכתי באחת הערים במחוז מרכז:

- ❖ **המודל הפדגוגי:** מובלע ולא מנוסח, שילוב של הפעלות חברתיות (מעין תנועת נוער זוטא) המבוססות גם על טקסטים אמנותיים, עם פעילות הפגה (משחקי קופסה, למשל). העיסוק הוא יותר בהיבטים של חשיבה ודיון ופחות בכתיבה. לדברי המורה "אין פן פדגוגי של למידה", ולדברי נציגת הרשות "לא מחזיקים עפרון".
- ❖ **התכנית** הבית ספרית לקיץ מבוססת על התכנית העירונית, המבקשת לזמן ללומדים בירור של מסרים חברתיים רלוונטיים לעולמם ולאפשר להם להתנסות בפיתוח כישורים מגוונים, כגון חשיבה יצירתית וחשיבה רפלקטיבית, עם כישורים חברתיים שעיקרם עבודת צוות, תקשורת, חברות וניהול שיח מכבד ומקדם.
- ❖ "כיף" הוא רק חלק מהפעילות ואין הרבה פעילויות הפגה.
- ❖ מודל של שבירת דיסטנס מסוים.
- ❖ הביטוי למרכיב הבית ספרי הוא דגש חזק על צוות המורים בהוראה.
- ❖ **הקשר לנושא המרכז של משרד החינוך** – האמנות היא למעשה יצירה שמשרתת היבטים של חברות. אין היא נוכחת כמודעות מרכזית וחזקה אצל המובילים, בוודאי לא בהפעלות. כשמעלים הצגה המטרה היא להמחיש חברות, ההפעלות נסבות על נושא החברות, וקריאת סיפור נועדה לעורר שיחה על חברות מפן נוסף.
- ❖ המודל כולל גם היבטים שונים שאינם קשורים ליצירה או לחברות, כגון "חכם בשמש" – ראשי תיבות בעניין הזהירות בשמש, באמצעות סרטון מערוץ הילדים.

דוגמה נוספת מבית ספר ממלכתי במושבה, התיישבותי, מחוז חיפה:

- ❖ **המודל הפדגוגי** מבוסס על מודל חמשת תפקודי הלומד הכולל קבלת אחריות, עידוד מוטיבציות, מסוגלות, הכוונה עצמית בלמידה ולמידה חושית.
- ❖ **התכנית מועברת** בדרך חווייתית ובלתי אמצעית – שילוב של כיף ולמידה בדרכים מגוונות, בעיקר על פי המודל של תפקודי הלומד.

- ❖ תכנים - הפעילות מובנית. כל יום מוקדש לארץ אחרת ולנושא ערכי שונה שבדרך כלל, אך לא תמיד, מתכתב עם נושא החברות, כגון שיתוף פעולה, ניצחון והפסד, השתייכות לקבוצה, ייחודיות, הכרת השונה ואמון.
- ❖ יש תמה מרכזית שעוברת כחוט השני בימי הפעילות, והיא – תרבויות של ארצות שונות.
- ❖ יש קשר לנושא המרכז של משרד החינוך בעיסוק בתרבות בשילוב של יצירה ואמנות, אך האמנות משמשת אמצעי. החברות היא ערך ששזור לאורך התכנית ובא לידי ביטוי בעיקר בדגש על עבודת צוות.

דוגמה נוספת מבית ספר ממלכתי-דתי ביישוב קטן, התיישבותי, במחוז ירושלים:

- ❖ המודל הפדגוגי מבוסס ברובו הגדול (כ-70% מהזמן) על פעילות חווייתית מהנה ("אין קריאה, אין למידה, אין דפי עבודה"), והיתר - פעילות לימודית.
- ❖ דגש על אווירה נעימה שמקדמת שיח ("אין ענישה, אין צעקות, יש שיחה מונחית בכיתה לפי הנושא באותו יום").
- ❖ התכנית מובנית מאוד. הכול מתנהל לפי התכנון.
- ❖ תכנים – כל בוקר מוקדש לנושא אחר. כמה מהנושאים קשורים ליחסים בין אדם לחברו (לדוגמה: חברות, אומץ וחברות, חסד, תרומה לקהילה), אחרים קשורים לאמנות (קולנוע, תחומים שונים באמנות), ויש גם נושאים הקשורים לקיימות (מחזור, המים בישראל). בנוסף על אלה יש נושאים שעומדים בפני עצמם, כגון בריאות, חיים של פעם וטכנולוגיה.
- ❖ הקשר לנושא המרכז - קייטנת כיף בדגש קל על אמנות וחברות (פעילויות חיצוניות בנושא: הצגה – חברות; תאטרון בובות - מצאתי לי חבר; יום קולנוע).

❖ המודל ההתנסותי – במודל זה ההתנסות היא אמצעי לרכישת ידע. הפעילויות הן פלטפורמה לעיסוק בנושאים עיוניים תוך דיון ורפלקציה. נמצא בשלושה בתי ספר, שניים מהם דוברי ערבית.

דוגמה מובהקת למודל זה מצאנו בבית ספר ממלכתי אזורי בעל ייחודיות בנושא תרבות, בעיר גדולה במחוז דרום:

- ❖ המודל הפדגוגי - פעילות מבוססת ילדים (הילדים שותפים פעילים בהחלטות בנוגע לפעילויות וכן בתכנון, בנייתן והוצאתן לפועל של התכניות. למשל, הילדים הם שיצרו את ההפעלות במשחק "מחפשים את המטמון" - בדרך כלל המדריך הוא שמכין את הפעילות).
- ❖ חופש בחירה רב לילדים - פעילויות רבות כוללות מספר תחנות. הילדים יכולים לבחור להתנסות בכולן, אך אינם חייבים לעבור מתחנה לתחנה.
- ❖ כבוד לילדים - שבא לידי ביטוי בכך שאין מכריחים אותם להשתתף בפעילויות, יש להם אפשרות שלא להשתתף או לצאת מהכיתה ולשחק בפינת משחקים או בחצר.
- ❖ למידה תוך כדי התנסות.
- ❖ מודל של שבירת דיסטנס מסוים (אך מסתמן כי בבית הספר הזה לא שומרים על דיסטנס גם במהלך השנה).
- ❖ תכנים - בחירה בנושאים שהם פתוחים יותר ומפעילים את הדמיון. אין הדבר דומה כלל לשיעור רגיל, אין משימות כתיבה כגון תשובה על שאלות וכדומה. הילדים נדרשים לכתיבה לשם פתרון כתבי חידה או ניסוח משימות במשחק שהם יוצרים. התכנית כוללת שילוב של פעילות גופנית ופעילות יצירתית אחת ליום.
- ❖ החלקים העיוניים של הפעילות מתקיימים בדרך כלל במפגשי הבוקר: מציגים לפני הילדים את הנושא של היום (מים וים, אגדות ותחפשות, בישול עולמי ומקומי ועוד) ויש מקום לדיון בנושא וללמידה של דברים חדשים (נערכה תצפית במפגש בנושא בריאות הגוף. הם החלו במדיטציה ואחר ראו סרטון על המוח וענו יחד על שאלות בעקבות הסרט). בעיסוק מושם דגש רב יותר על היבטי החשיבה והדיון ופחות על כתיבה.
- ❖ הדגש בבניית התכנית היה שהפעילויות יהיו בראש ובראשונה מהנות ("דגש על כיף וזה יהיה שלהם"). בהתאם לתפיסה זו הוארך משך ההפסקה, כי הייתה תחושה שהילדים זקוקים ליותר זמן חופשי למשחק. אך במקביל הושם דגש על חשיפה לתכנים חדשים ועל ידע בנושאים שונים, זאת על פי העיקרון שבאמצעות פעילות מעניינת ומהנה אפשר לחשוף את הילדים לידע חדש ולהרחיב את אופקיהם.
- ❖ אין לפעילות תמה אחת העוברת כחוט השני בכל ימי הפעילות.

❖ בהתייחס לנושא המרכז שקבע משרד החינוך - לדברי הרכז, הפעילות נבנתה תוך התחשבות בנושא המרכז שקבע משרד החינוך ובפעילויות החיצוניות שסיפקה הרשות המקומית. בפועל יש הרבה עבודות יצירה ואמנות (סדנת יצירה של פיבן, חידות אמנותיות, צבעי מים ויצירה באמצעות מים, יצירת קומיקס ועוד), ובשל עצם היותו בית ספר בעל ייחודיות בנושא התרבות הושם בו דגש על רב-תרבותיות, אך נראה שבזה מתמצה הקשר לנושא המרכז שקבע משרד החינוך. ואלה הנושאים המרכזיים שנבחרו: ביטוי עצמי, יצירה, עמלנות וקיימות. **לא הושם דגש מיוחד על חברות**, למעט ההסכמות שהתקבלו במפגש הראשון בדבר הצורך לכבד את האחר.

דוגמה נוספת מבית ספר דובר ערבית בעיר ערבית במחוז מרכז:

❖ המודל הפדגוגי מבוסס על העיקרון שהתנסות היא אמצעי לרכישת ידע.

❖ המודל הפדגוגי משלב בין כיף, תרבות ופדגוגיה. החלק של הכיף גדול מזה של התרבות, והחלק של התרבות גדול מזה של הפדגוגיה. ה"אני מאמין" מאחורי התכנית: פעילות חווייתית תסייע בהטמעה ולכן הדגש הוא על "כיף".

❖ מתכונת הפעילות שונה מאוד משיעור רגיל. התלמידים במוקד ולא המורה.

❖ מודל של שבירת דיסטנס.

❖ תכנים - אין נושא מרכזי ואין קו מחבר בין הפעילויות לאורך ימי הקייטנה. כל חלק עומד בפני עצמו.

❖ הנושאים שקבע משרד החינוך: אמנות ותרבות משולבות בתכנית במידה רבה, חברות - במידה בינונית.

❖ אמנות ותרבות הן אמצעים לעיסוק בחברות, ערכים ופדגוגיה.

❖ **המודל הפתוח** - דגש על כיף, משחק, יצירה והנאה. מעט מאוד תכנים ערכיים או חברתיים לשמם, אין דפי עבודה וכתיבה, ובמקומות שיש בהם פן לימודי אין מחייבים את הילדים להיצמד לחוברות העבודה, אם יש כאלה, אם אינם רוצים. יצירה לשם יצירה, משחק לשם הנאה או תחרות. נמצא בשלושה בתי ספר, אחד מהם דובר ערבית.

דוגמה למודל בבית ספר ממלכתי בעיר גדולה במחוז צפון:

- ❖ פדגוגיה - רוב המשקל הוא על כף, הפדגוגיה זוכה למקום זניח ביישום.
- ❖ חופש בחירה נרחב לילדים – אין מחייבים ילד להשתתף בפעילות נגד רצונו.
- ❖ אווירה חופשית. אין הקפדה על שקט.
- ❖ תכנים - פעילות חברתית שכוללת משחקים ותחרויות תופסת חלק גדול מהתכנית.
- ❖ פעילויות קנויות תופסות חלק גדול למדי בתכנית, והן כוללות פעילויות ספורט (זומבה, טניס, ספורטינג, קפוארה), נושאים מדעיים (וטרנר צעיר, בועות סבון, קסמי מדע) והצגות.
- ❖ התכנית מבוססת על הרבה פעילויות של יצירה, המחזה או דיון בסיפורים וצפייה בסרטים ובסרטונים.
- ❖ הפעילות העיונית אינה רבה והיא מוקדשת לליבון ערכים כגון כבוד, משחק הוגן וחשיבותם של כללים וחוקים, וכן לנושא זהירות בדרכים, בטיחות וביטחון.
- ❖ הפעילות הלימודית מעטה ונעשית במתכונת של שעשועי חשבון ופתרון חידות על מנת לפתח חשיבה ויצירתיות.
- ❖ אין קו מחבר בין הפעילויות לאורך ימי הקייטנה. כל חלק עומד בפני עצמו.
- ❖ קיים קשר חלקי לנושא המרכז שקבע משרד החינוך – עיסוק בחברות (לא היו מודעים לאמנות ותרבות).
- ❖ עידוד "התנהגות טובה" בכל הנוגע ליחסי חברות.

המודל שנמצא השכיח ביותר, ואשר זוהה בשמונה בתי ספר, הוא המודל המשולב. במודל זה קיימת מידה של איזון בין למידה לחוויה: מצד אחד הוא משלב חשיפה לידע, ובאותה נשימה מציע פעילויות מהנות שקשורות באופן כלשהו לתכנים הלימודיים. כלומר, כוחו בכך שיש לו חלק עיוני בעל נושא מקשר שאינו חלק מתכנית הלימודים הרגילה, ואשר יש לו ערך מוסף עיוני (כגון "מסע מסביב לעולם") והוא מועבר באמצעים חווייתיים.

נציין כי **בשישה מתוך 20 בתי הספר נמצא מודל שקרוב באופן כלשהו לבית הספר של משר השנה** (בהמשך: 'מודל סמכותי' ו'מודל לייט'), ואפשר לצרף אליהם עוד שמונה בתי ספר של "המודל המשולב" שבהם המרכיב הבית ספרי חזק. **בשישה** בתי ספר נמצא מודל שונה וייחודי.

שכיחות המודלים ומאפייני בתי הספר מוצגים להלן בלוח 5

לוח 5: שכיחותו של כל אחד מהמודלים ומאפייני בתי הספר – לפי סוג פיקוח, שפה, מגזר,

סוג יישוב ומחוז:

מאפייני בתי הספר					מס' ביה"ס	המודל
מחוז	סוג יישוב	מגזר	שפה	סוג הפיקוח		
מרכז	עיר קטנה	יהודי	עברית	ממ"ד	1	הסמכותי
מרכז	עיר בינונית מעורבת	ערבי	ערבית	ממלכתי	2	
2 בתי ספר						סה"כ
צפון	עיר קטנה	יהודי	עברית	ממלכתי	3	הפתוח
ת"א	עיר גדולה	ערבי	ערבית	ממלכתי	4	
צפון	עיר גדולה	יהודי	עברית	ממלכתי	5	
3 בתי ספר						סה"כ
דרום	עיר גדולה	יהודי	עברית	ממלכתי	6	ההתנסותי
חיפה	עיר בינונית	ערבי	ערבית	ממלכתי	7	
מרכז	עיר	ערבי	ערבית	ממלכתי	8	
3 בתי ספר						סה"כ
דרום	קיבוץ	יהודי	עברית	ממלכתי	9	המשולב
צפון	מועצה מקומית	בדואי	ערבית	ממלכתי	10	
חיפה	עיר קטנה	יהודי	עברית	ממלכתי	11	
מרכז	עיר בינונית	יהודי	עברית	ממלכתי	12	
ירושלים	מושב	יהודי	עברית	ממ"ד	13	
דרום	ישוב קהילתי	יהודי	עברית	ממלכתי	14	
דרום	מועצה אזורית	יהודי	עברית	ממלכתי	15	
ירושלים	עיר גדולה	יהודי	עברית	ממלכתי	16	
8 בתי ספר						
מרכז	עיר בינונית	יהודי	עברית	ממ"ד	17	בי"ס 'לייט'
מרכז	עיר גדולה	יהודי	עברית	ממלכתי	18	
תל אביב	עיר גדולה	יהודי	עברית	ממלכתי	19	
דרום	עיר קטנה	יהודי	עברית	ממלכתי	20	
5 בתי ספר						סה"כ

עיון בלוח 5 שלעיל מעלה כי לא נמצא קשר של ממש בין המודלים השונים לבין המחוז, סוג הפיקוח (ממלכתי או ממלכתי-דתי) וסוג היישוב (עיר, עיר קטנה, קיבוץ, מושב או יישוב קהילתי).

מניתוח הפעילויות שנצפו עולה בבירור כי מתוך המודלים, במודל הפתוח ובמודל ההתנסותי כל השיעורים שנצפו לא דמו לשיעורים רגילים, ובמודל המשולב רוב השיעורים לא דמו לשיעורים רגילים. לעומת זאת, בשני המודלים הנוספים – בית ספר "לייט" והסמכותי – חצי עד רוב הפעילויות נטו להזכיר שיעורים רגילים. עם זאת, בדיקת המרכיב החווייתי בפעילויות מעלה כי בכל

המודלים כללו רוב הפעילויות שנצפו מרכיב של הנאה או חוויה, ובכל המודלים, חוץ מהמודל הפתוח, כללו רוב הפעילויות שנצפו מרכיב לימודי או ערכי. בלוח 6 שלהלן מוצג הקשר בין המודלים לבין הפעילויות שנצפו ומאפייניהן.

לוח 6: הקשר בין המודלים לבין הפעילויות שנצפו ומאפייניהן – על פי מודלים

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חוויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
1	סמכותי	מחפשים את המטמון: תחרות בקבוצות שכוללת פענוח כתבי חידה וביצוע משימות קבוצתיות	משחק תחרותי	אין קישורים מוצהרים אך הפעילות מצריכה שיתוף פעולה והתנהגות חברית	לא דומה	כן	לא
1	סמכותי	פעילות בנושא כיבוד הורים לפי חוברת הפעלה של חמ"ד. הילדים לומדים על גזל שינה. יושבים מסביב לשולחן גדול. המורה קוראת סיפור ושואלת שאלות, אחר כך נותנת להם מטלה: לכתוב מכתב של הכרת תודה להורים.	לימוד מלווה במשימות	קשור לכיבוד הורים	דומה מאוד	לא	כן
2	סמכותי	קריאת סיפור בנושא העששת. שאלות לבדיקת הבנה. יצירה בנושא שיניים וכתובת משוב לגיבור הסיפור. המטרה: להעלות מודעות לבריאות השן.	סיפור, דיון ויצירה	קשור לבריאות. קשור במידת מה לאמנות אך רק במובן הטכני.	לא דומה	כן	כן
2	סמכותי	צביעה והכנה של כתרים מצוירים של כלי שחמט. אין הסבר של כללי משחק השחמט.	צביעה ויצירה	קשור במידת מה לאמנות אך רק במובן הטכני.	דומה	כן	לא
3	פתוח	יצירה מכל מיני סוגים ביחידים או בקבוצות: השחלת חרצים, הדבקות, פלסטלינה, לגו.	יצירה	לא קשור לנושא כלשהו.	לא דומה	כן	לא

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
5	פתוח	שיעור קפוארה ע"י מפעיל חיצוני, משולב בכלי נגינה ובעזרים שונים. מתקיימים משחקים קבוצתיים, עבודה בזוגות, תחרות בין שתי קבוצות. אווירה נעימה ופתוחה.	שיעור ספורט כיפי	אין קשר	לא דומה	כן	לא
5	פתוח	הפעלה מטעם המתנ"ס: הדרכת ילדים שפעילים בתנועות נוער. הפעילות נעשית בחצר בית הספר ועיקרה תחנות הפעלה שונות, זומבה ומשחקים שונים.	תחנות הפעלה	אין קשר	לא דומה	כן	לא
6	התנסותי	מפגש בוקר בנושא בריאות. אווירה לא פורמלית. הילדים יושבים ליד שולחנות ועל הרצפה. לומדים מהי מדיטציה ומה חשיבותה ומתנסים בה. אח"כ ניתנת להם אפשרות לבחור אחד משלושה סרטים בנושא בריאות. הם בוחרים לצפות בסרט על המוח. לאחר הצפייה, תוך שהרכז עוצר לפרקים להבהיר ולהסביר נושאים שהוקרנו, הם משיבים יחד על מבחן רב- ברירה (אמריקני).	משולבת: התנסות בהרפיה, צפייה בסרט לימודי ומבחן	קשור לנושא היומי: בריאות.	לא דומה כלל	כן	כן

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
6	התנסותי	יצירה בנושא אמנות. לילדים מוצעות שלוש תחנות שבהן יוכלו לצייר על דף גדול או בגירים על הרצפה בחצר, או לבנות באמצעות משחקי הרכבה (לגו וכד') דברים שמתקשרים לגוף האדם.	יצירה: ציור, צביעה, הרכבה, בנייה.	קשור לנושא היומי: בריאות.	לא דומה כלל	כן	לא
7	התנסותי	יצירה: מילוי בקבוק בגיר צבעוני. הצגת תוצרים והסבר על התהליך, התוצר והמשמעות. המורה מרחיבה את הנושא לתחומים שונים: מדעים, בטיחות, מחזור, חשבון, והסיבה לשונות בין התוצרים.	למידה באמצעות יצירה	קשור לחברות ולהכרה בשונות וכן למדעים, חשבון, בטיחות ומחזור.	לא דומה כלל	כן	כן
7	התנסותי	הכרת החושים באמצעות תחרות. הפעילות מתחילה בשיר אינטראקטיבי בנושא השמחה. התלמידים עושים תנועות ידיים ורגליים והמורה נושפת בחצוצרה. הם צריכים לזהות מוצרי מזון על ידי טעימה והמורה מבקשת מידע על כל מוצר שזוהה. התלמידים מתבקשים לזהות חפצים באמצעות מישוש.	תחרות כיתתית	למידה חווייתית על חושים	לא דומה	כן	כן

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
8	התנסותי	פעילות בנושא חברות. צפייה בסרט קצר על חברות, מלווה בשיחה עם התלמידים על מה שלמדו מהסרט. דגש על עזרה הדדית. ניפוח בלונים, כתיבה של תכונה חשובה בחברות על הבלון, הצגת התוצרים. ריקוד, צביעת ציור של שני חברים.	פעילות משולבת של צפייה בסרט, שיחה, יצירה, ריקוד וצביעה.	קשר חזק לחברות וליצירה.	לא דומה	כן	כן
8	התנסותי	הופעה של ליצנית - ילדים בשיתוף אמהות.	כיף, הצחקה, הפעלה, ריקודים, כולל דבקה. תחרויות.	אין קשר ישיר אף שהיה אפשר לחבר את ריקוד הדבקה לתרבות.	לא דומה	כן	לא
9	משולב	פעילות קרן קרב בנושא תקשורת. אמצעי תקשורת בעבר. משחקי חברה בנושא תקשורת (טלפון שבור וכד'). בניית טלפון מחומרים מתכלים.	סגנון של פעולה בתנועת נוער שמשולבים בה דיון, משחק ויצירה.	לא קשור לנושא המרכז של התכנית בבית הספר.	לא דומה	כן	כן
11	משולב	פעילות יצירתית. בניית אתרים מפורסמים בעולם מחומרים ממוחזרים.	עבודת יצירה בקבוצות	קשר לתרבות, חברות ויצירה	לא דומה	כן	כן
12	משולב	משחקי קופסה	הפעלה חברתית. משחקי קופסה בקבוצות קטנות.	חברות: עבודה בקבוצות	לא דומה	כן	לא
13	משולב	מפגש מונחה בנושא מחזור וסביבה ומשימת מחקר בקבוצות. שיחה מונחית ואחריה איתור קבוצתי. התייחסות לחברות, חברים. הפעילות מצריכה שת"פ ודיון	שיחה מונחית בכיתה ואחריה משימת איתור קבוצתית בחצר.	חברות	לא דומה	כן	כן

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חוויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
13	משולב	פעילות ע"י מפעיל חיצוני שמביא משחקי מולטימדיה שהילדים התנסו בהם.	כיף	אין קשר ישיר	לא דומה	כן	לא
14	משולב	שיעור בערבית שבמהלכו לומדים שיר ולומדים על מצרים.	שיעור ומשימות. הוראה פרונטלית ועבודה פרטנית על כתיבת ברכה תוך שימוש בכתב חרטומים.	תרבות ולמידת שפה	דומה	כן	כן
15	משולב	העברת זמן עד לבוא ההסעה לבריכה. המורה חוזרת על כללי ההתנהגות בכיתה ובבריכה. מבקשת מכל ילד לכתוב על בריסטול בצורת כף רגל ממה הוא נהנה בקייטנה. כף הרגל מסמלת את כברת הדרך שהילדים עשו מאז החלה התכנית.	הוראה פרונטלית ומשימה.	לא קשור	דומה	לא	לא
16	משולב	יצירת רעשן בכיתה	שיעור יצירה מעשי	קשר רופף לנושא המחזור	דומה במידת מה	כן	לא

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
17	בי"ס לייט	סיפור "כובע הקסמים" דיון ומשחק ודיון. הסיפור מועבר באופן פרונטלי תוך שימוש במצגת. משחק "שאיפות". לתלמידים מוקראת רשימה של 21 "שאיפות". כ"א מקבל 4 כרטיסיות שעל כ"א מהן רשומה שאיפה אחת. כ"א מקבל גם כרטיסיות "כסף". המשימה - 'לקנות' מילדים אחרים את השאיפה או השאיפות שלהם. דיון מסכם על השאיפות שהילדים 'קנו' לעצמם.	פעילות פנימית, סיפור + דיון + משחק + דיון	אין קשר ברור לנושא כלשהו	דומה חלקית	כן	כן
17	בי"ס לייט	מפעיל חיצוני. הצגה שמשלבת הפעלה. מסר: אסור לקטוף פרחי בר.	צפייה פעילה בהצגה	לא קשור	לא דומה	כן	כן
18	בי"ס לייט	תרגילי חשבון ובניית משחק זיכרון המבוסס על תרגילי חשבון	מבוא והסבר פרונטלי ואחר כך עבודה ביחידים	לא קשור	דומה במידה רבה	כן	כן
18	בי"ס לייט	פעילות שפה בנושא רגשות והתייחסות לנושא בועות סבון	הקראת טקסט קצר ע"י המורה ודיון על הטקסט במליאה. אחריו חלק ארוך של הכנת יצירה ביחידים.	מתקשר לפעילות בועות סבון שהתקיימה בהמשך היום.	דומה דמיון קל	כן	כן
19	בי"ס לייט	הכנת גלימות ומסכות בנושא גיבורי-על.	לפעילות אופי של שיעור יצירה מעשי: הדרכה של המורה ואחריה ביצוע ע"י התלמידים.	עיסוק ביצירה אך בלי שנעשה כל קישור בין הפעילות לבין אמנות.	דומה במידה מסוימת	כן	לא

בי"ס מס'	המודל	מה נעשה בפעילות	אופי הפעילות	למה הפעילות קשורה	מידת הדמיון לשיעור רגיל	קיומו של מרכיב הנאה או חוויה	קיומו של ערך מוסף לימודי או ערכי
19	בי"ס לייט	פעילות בהנחיית מפעיל חיצוני: תכנון דמות גיבור. פעילות יצירתית, פיתוח דמיון.	עבודה אישית מונחית בכיתה.	קשור לנושא היומי: גיבורי-על, פנטזיה ודמיון. קשר רופף לתרבות: גיבורי-על כחלק מגיבורי תרבות, אך לא נעשה תיווך.	דומה במידה מעטה	כן	
20	בי"ס לייט	תכנים תורניים בשילוב יצירה. אפיית חלות והכנת פמוטים מענפי זית בבית כנסת בהדרכת אנשי חב"ד. אפיית החלות מלווה בהסבר על ניפוי הקמח והכנת הבצק.	יצירה שמשלבת תכנים תורניים ודגש על עבודת צוות ושיתוף פעולה.	קשור בעקיפין לחברות ולאמנות אך לא נעשה תיווך של ממש.	לא דומה	כן	כן

שילוב הנושא המרכז במודלים הפדגוגיים

בחינת שילובו של הנושא המרכז במודלים השונים מלמדת כי מידת שילובו של הנושא המרכז נמוכה במודל הפתוח ובמידה מסוימת גם במודל הסמכותי. בשאר המודלים קיים במידה זו או אחרת שילוב של הנושא המרכז, בדרך כלל בדגש על חברות ואמנות.

בלוח 7 שלהלן מתואר הקשר בין המודלים הפדגוגיים לבין (א) הגורם המנחה את המודל; (ב) הקשר של המודל לנושא המרכז שקבע משרד החינוך; (ג) נושא התכנית; (ד) החיבורים בין חלקי הפעילות; (ה) הגורם המפעיל.

לוח 7: מאפייני המודל הפדגוגי בבית הספר ספרי

בי"ס מס'	המודל מונחה ע"י הרשות/ע"י בית הספר	'מתכתב' עם הנושא שקבע משרד החינוך	נושא מרכזי בתכנית	חיבורים בין חלקי הפעילות/ כל חלק עומד בפני עצמו	מתבסס על צוות בית הספר/על מדריכים חיצוניים	מודל
1	ע"י ביה"ס	באופן רופף מאוד	כיבוד הורים	כיבוד הורים כנושא מתמשך, דגש על חברות	צוות ביה"ס	סמכות
2	ע"י ביה"ס	במידה רבה	נושא מרכזי בתכנית: בריאות ואיכות הסביבה. מעורבות חברתית	אין קשר בין הפעילויות.	צוות בית הספר	
3	בית ספרי	באופן רופף	חברות בלבד	כל חלק עומד בפני עצמו.	מדריכים חיצוניים	פתוח
4	בית ספרי	אמנות ויצירה במידה רבה מאוד חברות במידה מועטה.		יש חיבורים.	צוות בית הספר	
5	בית ספרי	באופן רופף	חברות בלבד	כל חלק עומד בפני עצמו.	מדריכים חיצוניים	
6	בית ספרי	באופן רופף	דגש על יצירה ופעילות גופנית	הפעילות הלימודית קשורה לנושא של אותו יום.	צוות בית הספר	התנסות
7	בית ספרי בשיתוף מרכז קהילתי מטעם הרשות	אמנות ותרבות - במידה רבה. חברות - במידה בינונית.	אין	אין קשר בין הפעילויות.	צוות בית הספר	
8	בית ספרי	אמנות ותרבות - במידה רבה. חברות - במידה בינונית.	אין	אין קשר בין הפעילויות.	צוות בית הספר	
9	ע"י הרשות	שולבו תכנים ערכיים בנושא חברות.	מדען צעיר	יש חיבורים (נושא מתמשך).	צוות בית הספר	משולב
10	בית ספרי	נושא הידידות בולט בתכנית. אמנות ויצירה הם אמצעי להעברת נושא טיפוח הסביבה.	איכות הסביבה + ידידות	אין קשר בין הפעילויות.	צוות בית הספר	
11	משולב -	ערך החברות	הדגשים	רצף פעילויות	צוות בית הספר	

בי"ס מס'	המודל מונחה ע"י הרשות/ע"י בית הספר	'מתכתב' עם הנושא שקבע משרד החינוך	נושא מרכזי בתכנית	חיבורים בין חלקי הפעילות/ כל חלק עומד בפני עצמו	מתבסס על צוות בית הספר/על מדריכים חיצוניים	מודל
	שת"פ בין הרשות לבין ביה"ס	שזור בהעשרה תרבותית באמצעים אמנותיים שונים.	אמנותיים- תרבותיים, דגש רב על חברות.	המבוסס על רציונל ברור שחלקיו קשורים ומעשירים זה את זה.	הספר	
12	ע"י הרשות	חברות כאשר אמנות מסייעת לנושא זה.	חברות	יש לא מעט חיבורים.	צוות בית הספר	
13	בית ספרי בפיקוח	קשר מסוים	חברות	לדברי הרכזת יש חיבור בין הפעילויות.	צוות בית הספר + קרן קרב + מפעילים חיצוניים	
14	בית ספרי	תרבות ואמנות משולבות כנושאים מובילים.	מסע מסביב לעולם	יש חיבורים (נושא מתמשך)	צוות בית הספר	
15	ע"י הרשות	דגש על תרבויות, אמנות כאמצעי. שולבה פעילות על חברות.	מסע מסביב לעולם	יש חיבורים (נושא מתמשך)	צוות בית הספר	
16	בית ספרי	דגש על תרבויות, אמנות כאמצעי. שולבה פעילות על חברות.	מסע מסביב לעולם בדגש על חברות כנושא מוביל	יש חיבורים (נושא מתמשך)	צוות בית הספר	
17	ע"י הרשות	שולבו שלושת הנושאים.		יש חיבורים בין החלק הלימודי לחלק החווייתי של הפעילויות, שהוא בד"כ הנושא המשותף לשניהם. יש לרוב גם חיבור בין ה"יחידות" השונות, שכן לכל יום יש נושא מארגן.	צוות בית הספר	בי"ס לייט
18	ע"י הרשות	שולבו חברות ואמנות.			צוות בית הספר	

בי"ס מס'	המודל מונחה ע"י הרשות/ע"י בית הספר	'מתכתב' עם הנושא שקבע משרד החינוך	נושא מרכזי בתכנית	חיבורים בין חלקי הפעילות/ כל חלק עומד בפני עצמו	מתבסס על צוות בית הספר/על מדריכים חיצוניים	מודל
19	בית ספרי בפיקוח אגף החינוך בעירייה	אין דגש מיוחד	פעילויות שונות בנושאים הקשורים לאמנויות שונות – תיאטרון וקולנוע (בכל יום בנושא אחר) ומעט פעילות חברתית בקהילה.	הפעילות הלימודית קשורה לנושא של אותו יום	האחריות הפדגוגית והמנהלית על צוות בית הספר. האחריות על התכנים נחלקת בין צוות בית הספר למפעילים החיצוניים שמספקים את עיקר התוכן.	
20	בית ספרי	שילוב בין פעילויות בנושאי חברות ואמנות	אמנות ועבודה עם חומרים שונים, חברות	מוטיב חזר בין חברות ואמנות	צוות בית הספר	

למודלים שזוהו יש הרבה מן המשותף. סוגי הפעילויות, התכנים והערכים ששולבו בתכניות עוברים כציר משותף בין המודלים ואינם מייצגים מודלים ספציפיים. בבחינת מאפייניהם של המודלים גם לא מצאנו קשר של ממש בין המודלים השונים לבין המחז, סוג הפיקוח (ממלכתי או ממלכתי-דתי), סוג היישוב (עיר, עיר קטנה, קיבוץ, מושב או יישוב קהילתי).

ההבדלים בין המודלים באים לידי ביטוי בכמה רבדים: (א) במינונים ובדגש שמושם בהם על לימודי הליבה; (ב) במידת שילובם של תחומים עיוניים שאינם בתכנית הליבה הבית ספרית; (ג) באימוץ הגישה החינוכית של למידה התנסותית; (ד) במידת הבחירה והחופש שהם מאפשרים לתלמידים; (ה) באופי העברת הפעילות ומידת הדמיון שלה לשיעור רגיל; (ו) במידת הסמכותיות והנוקשות מצד המורים כלפי התלמידים.

מתוך המודלים, 'בית ספר לייט' הוא היחיד ששם דגש על לימודי ליבה, והמודל הפתוח הוא היחיד שאינו משלב תחומים עיוניים. המודל ההתנסותי הוא היחיד שמיישם את עקרונות הלמידה ההתנסותית, והמודל הסמכותי הוא היחיד שמיישם גישה סמכותית ונוקשה שמשמרת מודל של

'שמירת דיסטנס' בין המורה לתלמידים. במודל המשולב יש מידה של איזון בין למידה לחוויה: הוא משלב חשיפה לידע ומציע פעילויות מהנות שקשורות באופן כלשהו לתכנים הלימודיים.

לסיכום

ממצאי ההערכה מלמדים כי יש בבתי הספר רצון לשלב מהות ייחודית ובעלת משמעות בפעילות בית הספר של החופש הגדול, אולם לא בכולם ניסיון זה צולח. השונות בין התכניות גדולה, אך יש בהן גם הרבה מן המשותף. בניתוח הממצאים זיהינו חמישה מודלים פדגוגיים שרווחים בבתי הספר, אך בפועל, רוב המרואיינים התקשו לנסחם ולא תמיד היו מודעים להם.

הדמיון בין התכניות והמודלים בא לידי ביטוי בעיקר בסוגי הפעילויות, בתכנים ובערכים המשולבים בהם. בכל בתי הספר שולב בתכנית מרכיב גדול של פעילויות מהנות וחוויותיות, ובהן פעילות גופנית, יצירה, בישול, כישרונות צעירים, פנטזיה ודמיון, פיתוח חשיבה יצירתית וכדומה. בתכניות רבות שולבו גם נושאים כגון מניעה, קיימות ומחזור.

ההבדלים באים לידי ביטוי בדגש שונה על תכנים עיוניים. רק במודל אחד, הפתוח, ויתרו על מרכיב זה, והתכנית כולה הייתה מבוססת על פעילויות חוויותיות בלבד. לעומת זאת, רק במודל אחד נכלל תרגול של לימודי ליבה – חשבון ושפה – בדומה לנעשה במהלך שנת הלימודים. התכנים העיוניים ברוב בתי הספר הועברו באופן חוויתי בשילוב אמצעים שונים ויצירה.

הבדל נוסף שאינו תלוי מודל הוא ההתייחסות לנושא המרכז שקבע משרד החינוך. אף שברמת ההצהרה רבים מהמרואיינים דיווחו כי התחשבו בנושא בבניית התכנית, מצאנו כי **ההתייחסות לנושא הייתה חלקית בלבד והתמקדה בעיקר**, בחברות ובאמנות. חברות שימשה נושא מרכזי בפועל בשלושה רבעים (15) מבתי הספר, אך רק בשמונה מהם היא שימשה נושא מרכזי מוצהר. רק בשני בתי ספר היה שילוב ודגש מודע על הנושא המרכז שהציע משרד החינוך, על מכלול היבטיו. בשלושה-עשר בתי ספר שולבו חלקים של הנושא במינונים ובדגשים שונים. גם מהתצפיות עולה כי לבתי הספר יש קושי לפתח תכנית שתהיה **תמהיל מורכב** של הנאה וחוויה עם ערך מוסף לימודי או ערכי שמתקשר לנושא המרכז שקבע משרד החינוך.

להערכתנו, בתי הספר מתקשים להציב מערך שלם שמתייחס באופן עמוק לנושא המרכז על מכלול היבטיו גם משום שהחומרים שהם מקבלים מראש אינם מפורטים דיים. ההכשרה אינה נותנת בידיהם כלים להפעלה ואין הם מודעים למודלים אפשריים ליישום מוצלח של בית ספר של החופש הגדול, כזה שאינו רק כיף אך גם אינו למידה בית ספרית.

מניתוח של רציונל התכנית ושל הנעשה בשטח נראה שהמודל המיטבי יהיה שילוב של המודל המשולב והמודל ההתנסותי: המודל המשולב תואם את תפיסת משרד החינוך ולפיה על התכנית לשלב הקניית ידע וערכים שקשורים לנושא המרכז באופן חווייתי, מהנה ושונה ממתכונת הלימודים הרגילה, ואילו המודל ההתנסותי מוסיף לו נדבך של רכישת ידע תוך כדי התנסות - הילדים הם שותפים פעילים בבניית הפעילויות וניתן להם חופש בחירה רב.

על סמך ממצאי ההערכה אנו מציעים לכלול את הרכיבים הבאים בעבודה הפדגוגית מול הלומדים:

- ❖ לברר באמצעות שיחות עם תלמידים קודם לתחילת התכנית מהן ציפיותיהם ממנה ואילו נושאים ותחומים היו רוצים שהיא תכלול.
- ❖ להקדיש את היום הראשון של התכנית לתיאום ציפיות – לעמידה על ההבדלים בין ההתנהלות השגרתית במהלך שנת הלימודים לבין ההתנהלות במהלך התכנית מבחינת יחסי מורה-תלמיד ותלמיד-תלמיד.
- ❖ להגדיל את הבחירה המוצעת לתלמידים במהלך השיעורים.
- ❖ לשתף את הילדים מספר פעמים לאורך הקיץ בקבלת ההחלטות על מהלך הפעילות, זאת באמצעות הצעה של מספר אלטרנטיבות **לבחירתם**. הבחירה תיעשה באופן דמוקרטי ותאפשר הקניית מושגים בסיסיים בדמוקרטיה.
- ❖ לשתף את הילדים ביצירת ההפעלות באמצעות חלוקה לקבוצות שבהן יכינו משימות לקבוצות האחרות. הפעלות שהן תוצרים של התלמידים ייתנו להם תחושה שהפעילות היא שלהם.
- ❖ שילוב הלימודים הדיסציפלינאריים בפעילויות באופן מובלע. לדוגמה: בניית פעילות יצירה או פעילות גופנית שתשלב פעילות בחשבון, ולא ההפך; פתרון כתב חידה שיצריך הבנת הנקרא; התקדמות בלוח המשחק באמצעות פתרון תרגיל בחשבון, וכדומה.
- ❖ לבנות פעילות המבוססת על התנסות חווייתית שמזמנת למידה והסקת מסקנות בתיווך המורה.
- ❖ לשלב בפעילות משחקי תפקידים, דיון ברגשות והתמודדות עם דילמות, שילוו בשיח בהנחיית המורה.
- ❖ לתכנן פעילות יומית שכל חלקיה יתקשרו זה לזה.
- ❖ להאריך את משך ההפסקות.
- ❖ לתת מענה לתלמידים שאינם רוצים להשתתף בפעילות – לאפשר להם חלופות כגון פינת משחקים, פינת קריאה, פינת ציור וכיוצא בזה.
- ❖ 'לשבור' את המבנה הקשיח של בית הספר - לאפשר בחירה ומגוון פעילות רב-גילאי, למשל שלוש קבוצות נושאיות לשתי שכבות גיל, ובכל אחת מהן ישתתפו ילדים משתי השכבות.

- ❖ לשלב מתודולוגיות רפלקטיביות בתהליך, לוודא הבנה והפנמה, לראות מה קורה לילדים, לשלב כלים של הערכה חלופית לא למטרת ציונים אלא לשם יצירה של חוויה משמעותית.
- ❖ לשלב היבטים של הכרה עצמית ולמידה על יכולות וכישרונות בצד עיסוק בתחומי התוכן.
- ❖ לא לוותר על פעילות גופנית גם אם לא קל ליישמה.

פרק 4: מה קורה בפועל?

בפרק זה יידונו היבטים שונים של יישום התכנית שאינם קשורים בתכנים ובפעילויות עצמם. יוצגו בו ממצאים על אודות שיווק התכנית, תכנון מול ביצוע, מידת הגמישות של התכנית, הרשמה לתכנית והשתתפות התלמידים בה.

שיווק התכנית ורישום התלמידים

שיווק התכנית נעשה ברובו במהלך חודש יוני 2016, באמצעים מגוונים. ברוב הרשויות ננקטו מספר אמצעים כדי לפרסם את התכנית, ובהם הפצת מכתב להורים באמצעות בתי הספר או עלון מידע להורים שנשלח אליהם בדואר (חוברת רשותית), בדואר האלקטרוני או באמצעות הילדים; פרסום אינטרנטי של הרשות המקומית באתר שלה או של הגורם המפעיל מטעמה ופרסום בעיתונות המקומית. כמו כן נעשה שימוש בדפי הפייסבוק של בתי הספר ובקבוצות וואטסאפ, בעיקר ברשויות שלא הוציאו פרסום מטעמן אלא הטילו את האחריות לפרסום על בתי הספר. בבתי הספר מעטים דווח על פנייה ישירה להורים באמצעות המחנכות.

ברשויות רבות נעשה הרישום דרך האינטרנט. בכמה מקומות רוכז הרישום על ידי הגוף המפעיל (מתנ"ס או תאגיד עירוני), שגם שלח דיווח על מצב הרישום לבתי הספר כדי לעודדם להמשיך לשווק את התכנית. בכמה מהרשויות נעשה הרישום בבתי הספר.

בכמה רשויות לא הוגבל הרישום בזמן, ואילו באחרות נקצבה תקופה שרק במהלכה היה אפשר להירשם. ברשויות שבהן לא הוגבל משך הרישום נוצרה לעתים בעיה כאשר הורים רשמו את ילדיהם "בדקה התשעים", מה שהקשה עלבתי הספר להיערך. לדברי מנהלת אגף חינוך באחת הרשויות, "משרד החינוך חייב להגדיר תאריך אחרון לרישום מאוד משפיע על ההתנהלות במועצה האזורית מבחינת היסעים".

יישום התכנית והפעלתה

מראיונות העומק מתקבל הרושם כי בשנה השלישית ליישום התכנית חלק מהתכניות **נבנו על בסיס השנה הקודמת, והכנתן החלה כחודש וחצי לפני תחילת התכנית ולעתים אף קודם לכן**. כפי שצוין בפרק הראשון, מעורבותם של מנהלי בתי הספר בבניית התכנית ב-2016 הייתה חלקית, וברבים מבתי הספר היא נכתבה בידי רכז התכנית בלבד או בידי הרכז בשיתוף עם צוות בית הספר המוביל את הפעילות. מעורבות הרשות ניכרה בעיקר בהיבטים הנוגעים לתקצוב, פרסום ובקרה, ובמקרים רבים הייתה הגורם האחראי לקשר עם המפעילים החיצוניים, אם ישירות ואם בעקיפין, באמצעות גורם מפעיל מטעמה. מספר רכזים ציינו לשבח את טיפול הרשות בכל ההיבטים הלוגיסטיים ובתפעול המשאבים וניהולם. עם זאת, מספר רשויות היו מעורבות בבניית התכנית.

הרכב הכיתות ומספר התלמידים: בשלושה מתוך עשרים בתי הספר שנדגמו הופעלה התכנית גם בשכבות נוספות: ג'-ד' בבית ספר ממלכתי במחוז ירושלים, ג'-ה' בבית ספר ממלכתי במחוז דרום, ג'-ו' בבית ספר ממלכתי בקיבוץ במחוז דרום. בארבעה עשר בתי ספר שבהם נרשמו מספר רב של תלמידים נעשתה חלוקה לקבוצות לפי שכבות גיל, בשאר בתי הספר (6), שמספר התלמידים בהם קטן ממילא או שהרישום היה נמוך, היו גם כיתות מעורבות (א' עם ב' וג' עם ד'), ובבית ספר אחד שבו התקיימה פעילות לילדי כיתות א' וב' צורפה לפעילות גם ילדה אחת בכיתה ג'. בחמישה בתי ספר התנהלה פעילות לילדים מהחינוך המיוחד; בשניים מהם שולבו הילדים בכיתות הרגילות, ובשלושת האחרים נפתחה בשבילים כיתה נפרדת. בשלושה רבעים מבתי הספר שבמדגם נכללו בתכנית ילדי בית הספר בלבד, ואילו בחמישה בתי ספר, שניים דוברי ערבית ושלושה דוברי עברית, צורפו לתכנית ילדים מבתי ספר אחרים.

ברבע מבתי הספר מנו הכיתות יותר מ-30 תלמידים, ובמספר קטן של בתי ספר מנו הכיתות פחות מ-20 תלמידים.

מבחינת תחזוקה וניקיון עולה כי בכמה מהמקומות סיפקה הרשות המקומית לתכנית את הפלטפורמה של התחזוקה, אך במספר קטן של מוסדות דווח על בעיות שונות בנושא זה. למשל, באחד מבתי הספר במחוז מרכז נהגו המנקות הקבועות לחלק ביניהן את העבודה כך שכל עובדת תהיה אחראית על ניקיונו של שטח מוגדר בבית הספר. עם הפעלת התכנית נשכרה רק אחת מהן לנקות את השטחים שבהם התקיימה הפעילות, אך איש לא חשב שיש להביא לידיעתה אילו שטחים עליה לנקות, והיא, באופן טבעי, ניקתה את הכיתות הקבועות שלה, אף שלא התקיימה בהן כל פעילות. קשיים הנוגעים לניקיון בתי הספר מלווים את התכנית מראשיתה, אך הממצאים האיכותניים מרמזים שעוצמת הבעיות פוחתת.

השתתפות התלמידים בתכנית

מדיווחי המרואיינים בבתי הספר שנדגמו עולה כי שיעורי ההשתתפות בתכנית אינם אחידים, והם נעים בין השתתפות מלאה לבין כשליש מפוטנציאל הנרשמים (בוגרי כיתות א' וב' בבית הספר). מנהלי בתי הספר ורכזי התכנית שרואיינו התבקשו לדווח כמה תלמידים סיימו ביוני 2016 את כיתות א' וב', וכמה מתוכם נרשמו לתכנית. בכמחצית מבתי הספר עלה שיעור ההרשמה על 80%, אך בחמישית מהמוסדות הוא היה נמוך מ-55%. בבתי ספר באשכולות טיפוח בינוניים (4-6) הייתה ההשתתפות בינונית עד נמוכה, ואילו ברוב בתי הספר בשאר אשכולות הטיפוח הייתה ההשתתפות גבוהה עד גבוהה מאוד. בארבעה מחמשת בתי הספר דוברי ערבית היה שיעור ההשתתפות גבוה מאוד.

בשני בתי ספר סובסדה הפעילות במלואה, ואכן שיעור ההשתתפות בהם היה גבוה, אך רק באחד מהם הייתה ההשתתפות מלאה של כל התלמידים. באחד מבתי הספר, ששיעור ההרשמה בו היה מהנמוכים, העריכה המנהלת שהסיבות לכך הן שאוכלוסיית בית הספר היא אוכלוסייה חלשה שמתקשה לשלם 300 ₪ בעבור ההשתתפות בתכנית. עוד אמרה: "הרבה הורים מסבירים שאין צורך בקייטנה כי הילדים נשארים עם הסבתא (בעיקר ציבור עולים/רוסים)".

בבית ספר אחר, ששיעור ההרשמה בו היה נמוך מאוד, העריכה המורה שהסיבה לכך היא שהמשפחות המבוססות מעדיפות לשלוח את ילדיהן לתכניות שיש בהן פעילויות שנתפסות בעיניהן כאיכותיות יותר (כגון קייטנת מדעים שמופעלת על ידי מוסד אקדמי, או קייטנה שכוללת ביקורים רבים בפארקי מים ושעשועים). בבית ספר ממלכתי-דתי במחוז מרכז העריכה המנהלת שהרישום הנמוך נבע מהעובדה שמחנכת כיתה א' הייתה באבל בשבוע שבו פורסמה התכנית, ולכן הפרסום היה פחות אפקטיבי. סיבה נוספת שהעלתה היא ששעת הסיום של הפעילות, 13:00, אינה עונה על צרכים של רבים מההורים העובדים והם מחפשים מסגרות שמציעות יום ארוך יותר.

ראיונות עם מנהלים של אגפי חינוך ברשויות השונות העלו כי ברוב הרשויות נפתחה התכנית במרבית בתי הספר, ובמחוז ירושלים ציינה מנהלת אגף החינוך שהשנה נרשמה עלייה ניכרת ברישום לבתי הספר המוכש"רים. בשני יישובים הוצעה התכנית לתלמידים ללא תשלום, ואכן באחד מהם היו שיעורי ההרשמה וההשתתפות גבוהים, אולם ביישוב אחר טענו כי תכנית המוצעת חנים אינה מבטיחה מחויבות והתמדה מצד התלמידים: "חשוב שתהיה השתתפות הורים שתייצר מחויבות לתכנית. תכנית חינוכית יוצרת אינפלציה של רישום אבל לא מחויבות. בפועל ילדים לא מגיעים ואין דרך לחזות זאת".

שיעורי ההשתתפות מלמדים שהתכנית נותנת מענה לצורך ממשי של ההורים וכי היא נתפסת כטובה דייה. עם זאת, ניכר שהמענים מותאמים יותר לאשכולות הטיפוח הגבוהים והנמוכים (לאחרונים גם בגלל הסבסוד), ואילו באשכולות הביניים נרשמים פחות. הערכה זו אינה יכולה להסביר את ההבדלים בשיעורי ההשתתפות בין אשכולות הביניים והאשכולות הגבוהים משום שלא רואיינו הורים. מן הסתם לשתי הקבוצות יש מענים נוספים מחוץ לבתי הספר. אפשר שבתי הספר באזורים החזקים במיוחד משכילים לתת מענים עשירים ומגוונים יותר.

תכנון מול ביצוע – מידת הגמישות של התכנית

מרבית הרכזים והמורים דיווחו כי כלל הפעילויות, התוך-בית ספריות והחוץ-בית ספריות, התקיימו בתדירות המתאימה לתכנון, על פי מתווה התכנית. במקרים מעטים דווח כי

מפעילים חיצוניים איחרו להגיע, מה שגרר שינוי בסדר הפעילויות המתוכנן. חרף זאת, הצוותים המפעילים את התכנית התמודדו עם השינויים ללא קושי ניכר והציעו תכניות חלופיות.

מידת הגמישות של התכנית

על מידת גמישות מסוימת בתכנית דיווחו מרואיינים מ-14 בתי ספר. לדבריהם, שינויים בתכנית נבעו מאילוצים כגון איחור של המפעיל החיצוני, או יום הולדת של אחד התלמידים, שהוא והוריו ביקשו לציין יחד עם חבריו לכיתה. באחד מבתי הספר צפתה המעריכה כיצד הרכזת משנה את כללי המשחק כדי להפחית את ההתנהגות התחרותית האגרסיבית בין הילדים. במשחק "מחפשים את המטמון" הובטח פרס לקבוצה המנצחת, ועקב זאת התחרות בין הקבוצות, שכל אחת מהן ביקשה לנצח ולקבל את הפרס, נעשתה אלימה. לנוכח זאת החליטה המורה לשנות את כללי המשחק והודיעה שכל המשתתפים יקבלו פרס למחרת, וזאת כדי להפחית את התחרותיות האגרסיבית בין הילדים. רק שני בתי ספר ציינו שהם מקיימים את התכנית כמתוכנן ללא שינוי. שלושה בתי ספר, שניים מהם דוברי ערבית, דיווחו על מידה רבה של גמישות. לעומתם, בבית ספר אחר דיווחו מרואיינים על מידה קטנה של גמישות ועל הכנסת שינויים בפעילות לא רק בשל אילוצים אלא גם מסיבות פדגוגיות אידאולוגיות. למשל, כשהתברר שפעילות המים מלכלכת מדי, היא הופסקה.

המרואיינים מדווחים כי התגמשות בהוצאת התכנית לפועל נובעת לעתים מהרצון להתאים אותה לצורכי הילדים. כפי שעולה מדבריה של מורה בבית ספר דובר ערבית במחוז מרכז: "הכוח שלנו השנה בלט ביכולתנו להיות קשובים לכל קבוצה ולהגמיש דברים בהתאם לכישורי ורצונות התלמידים. אני בטוחה שהתלמידים נהנו מגישה זו. אני גם הולכת לקחת תכונה זו לעבודתי בכיתה הרגילה".

בדומה לזה, רכז בבית ספר ממלכתי בעיר גדולה במחוז תל אביב אמר: "משנים תוכניות בהתאם לצורך. למשל, בסוף היום מים הים היו מותשים אז במקום שעת הבחירה שהייתה מתוכננת הראינו סרט בנושא פנטזיה, שזה כבר הנושא של היום הבא". ואחת הרכזות הביאה כמה דוגמאות לשינויים שנעשו בבית ספרה:

"בין 80%-90% מהפעילות מתקיימת לפי המבנה הכתוב. במסגרת ההכנות שלנו כל יום לקראת היום שלמחרת, לפעמים אנחנו עושים שינויים מסוימים. למשל, היום הילדים היו אמורים לבנות כובעי קוסמים. לפי הניסיון שלנו, ילדים בגיל הזה לא היו מצליחים לסיים את כל היצירה בזמן הנתון. אז המד"צית והמתנדבות בנו את הכובעים, והתלמידים יקשטו אותם. בשבוע שעבר עשינו שינוי יותר מהותי. בשניים מהימים בשבוע הראשון היו אמורות להיות פעילויות מים, משחקים עם מים. כל המנהלות שעובדות עם התכנית הזאת החלטנו שלא נעשה פעילות כזאת ביומיים, אלא נרכז את הכל ביום אחד שהתכנים בו לא היו רבים, ולא היו בו פעילויות חיצוניות. זה כדי לחסוך את הבלגאן של יומיים עם החלפת בגדים, פעילות רטובה, וכו'".

באחד מבתי הספר (ממלכתי-דתי במחוז מרכז), שדיווח על מידת גמישות רבה בהפעלת התכנית, התקבל הרושם שהתכנית היא בבחינת "שלד" עם המלצות ל"מילוי" וכי מלאכת המילוי הסופית הושארה לרכזת הבית ספרית. מהדיווח עולה שהיו בתכנית רבדים שהיו נתונים ובית הספר נצמד

אליהם, כגון הפעילויות הקנויות והנושאים היומיים שנגזרים מהן, עקרונות כגון לימוד של יחידת שפה ויחידת חשבון יומית שמשולבים בו תרגול של נושא מסוים ופעילות חווייתית. כאמור, לכל יחידה כללית שבתכנית נלוו גם מערכי שיעור לדוגמה, אך לרכזת ולמורות ניתן חופש ניכר בבניית מערכי השיעור הסופיים. הרכזת דיווחה שהיא מרבה לבחור בעצמה טקסטים ליחידות השפה ופעילויות יצירה שמלוות את לימודי החשבון והשפה. דווח גם שלעיתים קבעו המורות, בתיאום עם הרכזת, את הנושא לתרגול ביחידות החשבון כדי להתאים את התכנית לכיתה זו או אחרת.

מהראיונות עולה כי תכנית מובנית מאוד אין בה להעיד בהכרח על מידה קטנה של גמישות, כפי שעולה מהדיווחים באחד מבתי הספר במחוז מרכז. בבית ספר זה נבנתה תכנית מובנית מאוד (בית הספר קיבל לו"זים שבועיים ויומיים, חוברות עם הסברים ותכנים, מצגות להעברה לתלמידים, חומרי יצירה וכדומה); עם זאת, התכנית עצמה השאירה מידה של גמישות לצוות הבית ספרי. יש בה באופן מובנה מידה של בחירה בין פעילויות לימודיות שונות. הרשות המקומית נותנת מקום לשיקול דעת בית ספרי בהפעלת התכנית, ולפעמים נעשים שינויים והתאמות מערכתיות יותר בהתאם לדעתם של רכזי הקייטנות, כפי שעולה מדבריה של ממונה על התכנים מטעם אחת הרשויות:

"אנחנו נותנים מרחב פעולה מאד רחב לבתי הספר. בשנה הראשונה מאד רצינו להיצמד לתכניות הכתובות. עם הניסיון, ראינו שזה חשוב שבתי הספר יפעילו שיקול דעת בהפעלת התכניות, ושידעו גם לאלתר ולהתאים את הדברים, להיות יצירתיים".

מספר רכזות ציינו כי הן נותנות למורות יד חופשית להכניס שינויים בתכנית כי הן סומכות על שיקול דעתן ועל המקצועיות שלהן. מן הסתם זו הסיבה לכך שבפועל נמצאו לא מעט פעילויות שאינן קשורות לנושא המרכז בכלל או לנושא הבית ספרי בפרט.

ככלל, אפשר לסכם ולומר כי ברוב בתי הספר דווח שהפעילות בפועל תאמה את התכנית שהוגדרה מראש, ועם זאת ההתנהלות התאפיינה בגמישות ולא בהיצמדות נוקשה למתווה התכנית. ממצא זה עלה כמעט בכל בתי הספר שנדגמו ללא קשר למודל הפדגוגי שהפעילו. ככל הנראה הסיבות לכך הן שלקחי השנה הקודמת הופקו, והשנה לא נעשו שינויים בתכנית עקב התערבות הרשות. ייתכן שהדבר מעיד כי הרשויות הפנימו את הלקחים.

בעיות משמעת והתמודדות אתן

ברוב בתי הספר לא דווח על שכיחות רבה של בעיות משמעת, ורק בשני בתי ספר הן צוינו בתור קושי. המורים והרכזים שראיינו מנו בעיות שכיחות: תלמיד שמרביץ או תלמיד שלא מקשיב. הם

ציינו שבדרך כלל אין להם קושי לפתור בעיות משמעת כשהן מתעוררות, וכי הם מתמודדים אתן באמצעות שיחה, הרחקה מהסיטואציה, ריענון חוקים ואיומים להתקשר להורה (איומים שלטענתם אין הם מהירים לממש). במקרים קשים מעבירים את הטיפול בילד לרכז התכנית, בעיקר כדי להרחיק את התלמיד המפריע מיתר התלמידים בקבוצה שמשתפים פעולה. בבתי ספר שבהם זוהה המודל הסמכותי, נעשה שימוש תדיר באיום לבטל פעילויות מהנות אם המשתתפים לא ינהגו כמצופה מהם. בבתי ספר שאימצו מודלים אחרים נטו לקבל בסלחנות רבה יותר הפרעה למהלך הפעילות או חוסר רצון להשתתף בה, ולעתים שחררו את הילדים מהפעילות והפנו אותם לעיסוקים אחרים (בעיקר במודל ההתנסותי והפתוח).

פרק 5: תפיסת הצלחתה של התכנית והעמדות כלפיה

בפרק זה נסקור את תפיסותיהם של המרואיינים השונים בדבר השאלה מה ייחשב בעיניהם הצלחה של התכנית ומה מייחד אותה. בפרק יוצגו גם רשמייהם בנוגע לעמדות ההורים כלפי התכנית.

המרואיינים התבקשו לספר מה ייחשב בעיניהם הצלחה של התכנית. התקבלו תשובות רבות ומגוונות, אך התשובה השכיחה ביותר שהשמיעו כל הנשאלים הייתה: **שהילדים ייהנו ויהיו מרוצים ושמחים**. באותו הקשר השיבו המרואיינים כי **שביעות רצון של ההורים** היא מדד להצלחה, אך תשובה זו נשמעה בעיקר מפי מנהלים של אגפי חינוך ורק מעט מאוד מנהלים ומורים. שביעות רצון של הצוותים צוינה כמעט רק על ידי רכזים ומנהלים של אגפי חינוך, ושכיחותה הייתה נמוכה.

ביטחונם של הילדים והתקווה שכולם ישובו לביתם בשלום עם תום הפעילות צוינו כמדד להצלחה בעיקר בראיונות עם רכזים ומורים וכמעט לא צוינו כלל בראיונות עם מנהלים. ייתכן שזו עדות נוספת לאי-מעורבותם של המנהלים בתכנית.

נושא נוסף, שהעלו בעיקר רכזים ומורים אך גם מעט מנהלי אגפים ומנהלי בתי ספר, היה התקווה **שהפעילות תהיה משמעותית** בעבור הילדים, שיהיה לה ערך מוסף בעבורם ושייחשפו לעולמות תוכן מלהיבים.

מדד נוסף להצלחת התכנית בעיני רבים מהמשיבים היה **שהרישום יהיה גדול** יותר ושהנרשמים יגלו **התמדה בנוכחות**.

מספר קטן של רכזים השיבו שבעיניהם אחד ממדדי ההצלחה הוא **שהם** יזכו ל"**פרגון**" מצד **ההורים**.

מספר קטן של רכזים, כולם בבתי ספר דוברי ערבית, אמרו שאחד ממדדי ההצלחה בעיניהם הוא שהפעילות בתכנית **תעצים את התלמידים בהיבטים שונים**: שיגלו בעקבותיה יותר ביטחון עצמי ויהיו יחמים ועצמאיים, שביטחונם האישי ואישיותם יתחזקו, ושיחשפו לפחות סיכונים, יתרחקו מסכנות ויימנעו משוטטות.

שני מורים השיבו כי הצלחת התכנית בעיניהם היא שהפעילויות שהיא מציעה יהיו **מעניינות לילדים ומאתגרות** בעבורם. ובאותו הקשר השיבו שני מורים: למידה בשילוב הנאה.

נושא נוסף שהעלו כמה מהמרואיינים הוא **שיתוף הפעולה בין גורמים שונים** שמפעילים את התכנית: בקרב כלל המעורבים, בקרב חברי הצוות או בין אגף החינוך לבין מפעיל.

רכז אחד ושני מנהלי אגפים השיבו שאם התכנית תתנהל כמתוכנן ויהיו בה שגרה וסדר הם יראו בזה הצלחה.

לא נמצא קשר בין תפיסת ההצלחה של התכנית לבין המודלים השונים. שני המדדים – שביעות רצונם של התלמידים והוריהם ודאגה לביטחונם של הילדים – הולכים יד ביד עם השאיפה לרישום נרחב, שכן אי-שביעות רצון של התלמידים והוריהם או חשש לביטחון הילדים עלולים לפגוע במספר הנרשמים בעתיד. מעניין לציין כי דאגה לביטחון הילדים צוינה בתור הצלחה רק על ידי מורים ורכזים, אולי משום שבהכשרתם מושם דגש על בטיחות וביטחון ובאופן מיוחד על האחריות הפלילית הנובעת מרשלנות. בהיותם אנשי חינוך, נושא הדאגה לביטחון הילדים מוכר להם היטב, אלא שפעילות הקיץ מזמנת מפגעים ותאונות שקיימים פחות בשגרה בשל היציאה לפעילויות מחוץ לשטח בית הספר.

תפיסת המרואיינים בנוגע לעמדות ההורים כלפי התכנית

ההערכה שנעשתה בשנה"ל תשע"ו לא כללה ראיונות עם הורים, אך המרואיינים, עובדי התכנית, התבקשו להשיב מה לדעתם מידת שביעות הרצון של הורי התלמידים מהתכנית. ברוב בתי הספר (18 מתוך 20) שררה בקרב המרואיינים תמימות דעים שהתכנית זוכה למידה רבה עד רבה מאוד של שביעות רצון. בבית ספר ממלכתי-דתי באזור המרכז דווח כי שלא כבשנה הראשונה, שבה רבים התלוננו כי התכנית לא הייתה מהנה מספיק, החל מהשנה השנייה יש שביעות רצון ממנה. מעט מאוד ילדים ביטלו את השתתפותם, והתלמידים מגיעים בעקביות לפעילות. בבתי ספר דוברי ערבית דווח על לחץ של הורים שלא רשמו את ילדיהם במועד לרשום אותם שבוע לאחר תום המועד. באחד מבתי הספר דוברי הערבית דיווחה מורה כי הורים אחדים הודיעו שהם רוצים להעביר אליו את ילדיהם בשנה הבאה. ואחת המורות אמרה: "ההורים מאוד מבסוטים. הם מציפים אותנו בווטסאפ בהערכה ובפרגונים". באחד מבתי הספר דיווחה המורה כי "האמהות מרוצות מאוד. בכל יום שיש פעילות משותפת להורים הן מגיעות ומשחקות עם ילדים בצורה חופשית". בשני בתי ספר, דובר עברית ודובר ערבית, דווח כי ההורים ביקשו לקיים פעילות לכיתות ג'-ד'.

באחת הערים במחוז מרכז דיווחו המרואיינים כי ההורים נוטים לשאול שאלות ולהקשות, אף שקיבלו עלון מידע ומצגת ידידותית שכללה מטרות, נהלים ותכנית פעילויות. עוד דווח כי החל מיומה השלישי של התכנית הם התרשמו שההורים מרוצים מאוד. את הסיבה לשינוי ביחס ההורים הם תולים בעיקר בכך ש"בימים הראשונים היה בלגן עקב אי הרשמה במועד ואי הערכות העיר לכל התלמידים שהגיעו בסוף".

באחד מבתי הספר בעיר במחוז חיפה, ששיעור ההרשמה בו היה נמוך, התקשו להשיב על השאלה מאחר שלדבריהם המדד המרכזי שלהם להעריך את מידת שביעות הרצון הוא שיעור ההרשמה לתכנית, והיות שאצלם ההוא היה נמוך וגם התלמידים הרשומים מרבים להיעדר מימי הפעילויות,

הם מתרשמים שההורים או שאינם מודעים לנעשה במסגרת התכנית או שאינם מרוצים. לדברי מנהלת: "לא יודעים איך להסביר את ההרשמה הנמוכה. הרבה הורים מסבירים שאין צורך בקייטנה כי הילדים נשארים עם הסבתא (בעיקר ציבור העולים/הרוסים). 300 ש' זה הרבה בשבילם, זאת אוכלוסייה יחסית חלשה".

נציין עם זאת כי מרואיינים אחדים סברו שהפעילות בשיתוף עם ההורים היא בעייתית. מנהלת אגף חינוך ביישוב קטן במרכז אמרה: "צריך להפסיק לחייב פעילויות שיא אחר הצהריים. זה מעייף להורים ולצוות". טענות דומות הועלו גם בשנת תשע"ה. מאידך גיסא, מורה בבית ספר דובר ערבית הביעה עמדה שונה: "האמהות מרוצות מאוד, בכל יום שיש פעילות משותפת להורים הן מגיעות ומשחקות עם הילדים בצורה חופשית".

נציין כי המורים אינם מודעים למודלים וכי הם מייחסים את שביעות הרצון הכללית של ההורים לאיכות הפעילות בקיץ ולרובד הארגוני שלה, ללא קשר למידת העומק הפדגוגי או ההתאמה לנושא המרכז שקבע משרד החינוך.

פרק 6: קשיים בהפעלת התכנית

בהערכה ביקשנו לברר מהם הקשיים שמפעילי התכנית חווים. בפרק זה נסקור את תשובות המרואיינים על שאלה זו.

נראה **שבעיות שקשורות בתקצוב התכנית נתפסות כקושי מרכזי**. מנהלים רבים של אגפי חינוך ציינו את **אופן חישוב התקציב כקושי מרכזי**. חמישה **מנהלי אגפי חינוך** התלוננו על שיטת התקצוב של התכנית, המחושב על פי נוכחות בפועל של התלמידים ולא על פי רישום. לטענתם, קבלת תקציב לפי נוכחות בפועל ולא לפי רישום יוצרת גירעון תקציבי. מנהל אגף חינוך ביישוב מעורב במחוז מרכז אמר: "הפער בין המספר הרשמי של התלמידים לאלה שבאים בפועל הוא בסביבות 25%". מנהל אגף חינוך בעיר גדולה במחוז מרכז ציין, בהתייחסו לציבור דוברי הערבית בעיר, כי "מספר התלמידים, בבתי"ס ערביים, אינו קבוע, הם מחסירים המון ולאורך כל ימי התוכנית". ומנהלת אגף חינוך בעיר גדולה במחוז חיפה פירטה את הבעיה: "הבעיה היא לא במספר הנרשמים אלא במספר המגיעים. ילד לא חייב להגיע. אם נרשמו 200 והגיעו 160 תלמידים? אנו מקבלים תקציב לפי ממוצע של המגיעים. זה לא נראה לי הגון. למשל, סנדוויצ'ים מגיעים לממוצע +5% אבל יכולים להגיע פתאום יותר ילדים חה יוצר מתח".

נושא התקצוב צוין כבעיה גם על ידי **מנהלי בתי ספר**, אך הדגשים שהעלו היו שונים:

שני מנהלי בתי ספר בניהול עצמי (במחוז דרום ובמחוז מרכז) התלוננו על הוצאות תקורה (חשמל בשל הפעלת המזגנים וכדומה ובלאי) שאינן מכוסות על ידי התכנית. באותו הקשר אמר מנהל אגף חינוך במחוז מרכז: "אין עדיין הגדרות תפקיד ותגמול מסודרים של משה"ח לעובדים של הרשות שקשורים להפעלת המיזם, כגון אבות בית ומזכירות בתי הספר – מה הציפיות מהם בתקופה הזאת, מי ואיך מתגמלים אותם, וכדו". אחת המנהלות התלוננה שהתקציב אינו מביא בחשבון ציוד מתכלה, ובשתי רשויות התלוננו שקביעת התקציב לפעילות הקיץ לפי תחומים אינה מותאמת לחלק מהצרכים, למשל לנושא ההזנה. בשני בתי ספר אחרים התייחסו לעובדה שהתקציב אינו בנוי להעסקת מד"צים משום שהם אינם מופיעים תחת הסעיף "שכר".

קושי נוסף שיש לו נגיעה לנושא התקצוב הוא **הדרישה בנוגע למספר התלמידים בכיתה**. אחת ממנהלות אגף החינוך באחת הרשויות התלוננה כי עקב דרישה זו נאלצו בתי ספר לקיים פעילות לילדים שאינם מאותה כיתה ולעתים אף לא מאותה שכבת גיל, מה שהביא להתמרמרות מצד הורים וילדים ואף לביטולי הרשמה. מנהלת אחרת של אגף חינוך קבלה על כך שמאחר שהתקצוב נקבע על פי מספר התלמידים המשתתפים בפעילות, בתי ספר שבהם נרשמו מעט תלמידים קיבלו פחות תקציב ובשל כך גם פחות פעילויות קנויות. טענה זו נשמעה בשני בתי ספר קטנים גם מפי המנהלת והרכז: "המגבלה של מינימום 60 תלמידים יוצרת מצב שבו בתי ספר קטנים מתקשים לעמוד בתקציב ולהביא פעילויות אטרקטיביות. צריך לתקצב בצורה דיפרנציאלית לפי גודל בית הספר".

קושי נוסף, שהעלו בעיקר מנהלים של אגפי חינוך, נגע לפרסום התכנית על ידי המשרד, זמן ההיערכות והנחיות המשרד בנוגע להרשמה לתכנית. רבים סברו שאת ההתארגנות לקראת התכנית יש להתחיל מוקדם בהרבה ממה שנעשה השנה. יש שסברו כי צריך להתחיל להיערך כבר בראשית השנה הקלנדרית. אחרים ציינו את הצורך לקבוע מועד אחרון לרישום כדי שלרשויות ולבתי הספר יהיה די זמן להיערך כראוי, ובעיקר כאשר יש צורך לארגן הסעות.

עוד קושי שעלה התייחס לביקורת של משרד החינוך על התכנית. באחד מבתי הספר ביקשו לאחר את שעת הביקורת מאחר שהילדים "מטפטים" עד 09:00, כלומר לא כולם מספיקים להגיע לבית הספר לפני שעת הביקורת וספירת הנוכחות. עוד נאמר, בבית ספר אחר, שהדרישה מהמנהלים לדווח בכל יום ב-12:00 כמה ילדים הגיעו בפועל מכבידה עליהם ומציקה להם. וברשות אחרת טענו שהביקורים מטעם משרד החינוך יצרו תמונה מעוותת שכן הנציגים ביקרו גם בבתי ספר שהרשות הודיעה מראש כי לא תתקיים בהם פעילות (הכוונה לבתי ספר דוברי ערבית), או צילמו רק צד אחד של דף הנוכחות בטענה שזה מספיק, ואחר כך דיווחו שזה מספרם של המשתתפים באותו יום.

שני מנהלים העלו את בעיית הניקיון ועובדי הניקיון. באחד מבתי הספר, נבעה הבעיה מכך שהרשות המקומית שוכרת לקיץ רק מנקה אחת מתוך ארבע המנקות הקבועות, והתברר שיש ביניהן חלוקה לאזורים וכך המנקה שנשכרה לקיץ לא ניקתה כלל את השטח שבו התקיימה הפעילות. העניין הוסדר בסופו של דבר, אך נדרשו לכך כמה ימים. בבית ספר אחר שנעשו בו שיפוצים במהלך מועד התכנית ציינו כי בעקבות השיפוצים היה הרבה לכלוך, אך המנקה הונחתה לנקות רק את הכיתות שבהן מתקיימת הפעילות, ואילו השטחים הפתוחים נותרו מלוכלכים. בבית ספר אחר נטען שהשיפוצים הנעשים בבית הספר גורמים לרעש גדול שמקשה על המשתתפים ומשבש את הפעילויות.

בבתי ספר דוברי ערבית התלוננו שתחילת התכנית מיד בתום צום חודש הרמדאן שיבשה את גיוס התלמידים והקשתה עליהם להתייצב בימים הראשונים. יש לציין כי השנה הופקו לקחי השנה הקודמת, ובבתי ספר דוברי ערבית הותאמו המועדים והתכנית החלה לפעול לאחר הרמדאן ועיד אל פיטר.

קושי שעלה בבית ספר דובר ערבית היה לחץ מצד הורים לקבל לתכנית ילדים בכיתות גבוהות יותר.

בכל הנוגע לפעילויות וליישומן נשמעו טענות מעטות: באחד מבתי הספר קבל הרכז כי נאסר עליו להוציא את הילדים לפעילויות וסיורים מחוץ לגבולות בית הספר, ומורה באותו בית ספר

טענה שחלק מפעילויות החוץ לא היו מעניינות או מאתגרות. מורים מעטים מאוד התלוננו על בעיות משמעת.

קושי בגיוס כוח אדם דווח על ידי מנהל אחד בלבד. לדבריו, חלק מהמורים לא רצו לעבוד שלושה שבועות בחודש יולי.

אפשר לסכם ולומר כי מקרב המרואיינים, עיקר הביקורת על התכנית הושמעה מפי נציגי הרשות ומנהלי בתי הספר, ומיעוטה מפי הגורמים המפעילים את התכנית בשטח – רכזים ומורים. הדבר מלמד על שביעות רצון גבוהה של הרכזים והמורים מהתכנית ומהפעלתה.

ניתוחי ההערכה מלמדים גם על קשיים פדגוגיים:

1. מודעות חלקית וחסרה של חלק מהרשויות או באי כוחן למהות הפדגוגית של התכנית בכלל ולהיבטים הנדרשים מן הנושא המרכז בפרט.
2. היעדר כלים לתמיכה פדגוגית בתכנית ולפיתוחה הפדגוגי - אם בעזרה ישירה לבתי הספר באמצעות עיבוי הדרכות וליווי, ואם באמצעות מעורבות פדגוגית רבה יותר של רשויות ובאי כוחן בפיתוח התכניות. לבתי הספר אין כיום זמן או כלים לבצע פיתוח עצמאי איכותי.

סיכום ומסקנות

בדוח זה הובאו ממצאי ההערכה של "בתי הספר של החופש הגדול" בשנה השלישית ליישום התכנית. בקיץ תשע"ו הופעלה התכנית בפריסה ארצית בבתי ספר בחינוך הרשמי ובחינוך המוכש"ר (חרדיים) בבתי ספר דוברי עברית ודוברי ערבית, בעבור תלמידים שסיימו את כיתות א'-ב'. במחקר ההערכה שולבה מתודולוגיה איכותנית, ומטרתו העיקרית הייתה לבחון את הפן הפדגוגי של התכנית, ובאופן ספציפי - מה נעשה בפועל בעניין רצף ההנאה והלימוד, מה הפתרונות בשטח ומה מומלץ לעשות כדי שהדברים יהיו ברורים.

ממצאי ההערכה מלמדים כי **כל בתי הספר** בנו תכניות ששילבו **מרכיב מרכזי של הנאה, וברובן הגדול היה גם מרכיב של לימוד והעשרה. עם זאת, רק במקרים מעטים נכללה בהיבט הלימודי התייחסות של ממש לנושא המרכז.** ההערכה זיהתה חמישה מודלים פדגוגיים: משולב, בית ספר "לייט", התנסותי, פתוח וסמכותי. המודל המשולב היה השכיח ביותר ומנה שמונה בתי ספר. מתוך אלה, **רק במודל הפתוח (3 בתי ספר) לא נעשה ניסיון של ממש לשלב מרכיב לימודי כלשהו, והעשייה התמקדה בפעילויות חווייתיות שעיקרן הנאה.**

בשאר בתי הספר שולב מרכיב של לימוד והעשרה: במיעוטם – במודל בית ספר "לייט" (4 בתי ספר) – הושם דגש על תכנים של שנת הלימודים (תרגול בשפה ובחשבון), אך הם הועברו **בדרך חווייתית** בשילוב משחק ויצירה. יתרה מזו, הפעילות בעלת האופי הלימודי התקיימה רק בחלק מהיום (בדרך כלל בבוקר), ואילו **בהמשך היום התקיימה פעילות חווייתית, אך לעתים גם בעלת תכנים ערכיים מהותיים** כגון חברות, משפחה, קיימות (מְחֻזָּר), בריאות ועוד.

בבתי ספר שיישמו את המודל המשולב וההתנסותי (סה"כ 11 בתי ספר) ניכר שהפעילויות המוצעות היו **תמהיל מורכב של הנאה וחוויה עם ערך מוסף לימודי או ערכי, אך לא בכולם התקשרה הפעילות לנושא המרכז שקבע משרד החינוך.** בבתי ספר שבהם הנושא המרכז שימש ציר מארגן של התכנית הייתה ההתייחסות על פי רוב לחברות ולאמנות, והעיסוק באמנות לא בא לידי ביטוי בלימוד היבטים עיוניים הקשורים לתחום, אלא התמצה כמעט תמיד בפעילות יצירה.

ככלל, **שילוב הנושא המרכז בתכניות השונות מסתמן כקושי במרביתן.** אמנם רבים מהמוראיינים דיווחו שהנושא שולב בתכניתם, אך ניתוח הממצאים מלמד שרק בשני בתי ספר הוא שולב על מכלול היבטיו. בכל השאר מצאנו שההתייחסות למורכבותו של הנושא הייתה חלקית ובדרך כלל פשטנית. להערכתנו, קושי זה נובע מהעובדה שהנושא רחב מאוד ונראה שההנחיות שניתנו לבתי הספר בדבר דרך הטיפול בו לא היו ברורות מספיק.

מתוך שלושת מרכיבי הנושא המרכז, החברות הייתה הנושא המרכזי בפועל בשלושה רבעים (15) מבתי הספר. ברוב התכניות נעשה שימוש באמנות כאמצעי להשיג מטרות אחרות, בדרך כלל כאלה שקשורות לנושא החברות. העיסוק בתרבות היה בדרך כלל סביב היכרות עם תרבויות שונות.

אפשר לשער, ויש לכך מעט עדויות גם בראיונות, כי החברות נתפסה כנושא שהוא ממילא רלוונטי מאוד לחיי בית הספר מחד וגם מוכר יחסית מאידך, בעוד עיסוק מהותי בתרבות הצריך ידע חדש רב מדי והתמחות חדשה מצד המורים. נושא החברות היה אפוא הבחירה הטבעית.

יש הרבה מן המשותף לחמשת המודלים שזוהו. למשל, סוגי הפעילויות: התכנים והערכים ששולבו בתכניות אינם מייצגים מודלים ספציפיים, אלא עוברים כציר חותך ביניהם. בחינת מאפייניהם של המודלים גם לא העלתה קשר של ממש בין המודלים השונים לבין המחוז, סוג הפיקוח (ממלכתי או ממלכתי-דתי) וסוג היישוב (עיר, עיר קטנה, קיבוץ, מושב או יישוב קהילתי).

עיקר ההבדלים בין המודלים באים לידי ביטוי בתחומים אלה: (א) במינונים ובדגש שמושם בהם על לימודי הליבה; (ב) במידת שילובם של תחומים עיוניים שאינם בתכנית הליבה הבית ספרית; (ג) באימוץ הגישה החינוכית של למידה התנסותית; (ד) במידת הבחירה והחופש שהם מאפשרים לתלמידים; (ה) באופי העברת הפעילות ובמידת הדמיון שלה לשיעור רגיל; (ו) במידת הסמכותיות והנוקשות מצד המורים כלפי התלמידים.

המודל המומלץ

מניתוח רציונל התכנית ועל סמך הנעשה בשטח נראה שהמודל המיטבי יהיה שילוב של המודל המשולב והמודל ההתנסותי. המודל המשולב תואם את תפיסת משרד החינוך ולפיה על התכנית לשלב הקניית ידע וערכים שקשורים לנושא המרכז באופן חווייתי, מהנה ושונה ממתכונת הלימודים הרגילה, והמודל ההתנסותי מוסיף לו נדבך של רכישת ידע תוך כדי התנסות - הילדים הם שותפים פעילים בבניית הפעילויות וניתן להם חופש בחירה רב.

רבות מהפעילויות שהתקיימו בכל בתי הספר היו איכותיות, אולם בשום בית ספר לא נבנתה תכנית באופן שהוצע על ידי משרד החינוך במצגת לוועדת ההיגוי העליונה²³, ונראה כי שילוב מיטבי של הנושא המרכז מסתמן כקושי ברוב בתי הספר.

להערכתנו, בתי הספר מתקשים להציב מערך שלם שמתייחס באופן עמוק לנושא המרכז על כל היבטיו משום שהחומרים שהם מקבלים מראש אינם מפורטים דיים, ההכשרה אינה נותנת בידיהם כלים להפעלה ואין הם מודעים למודלים אפשריים ליישום מוצלח של בית ספר של החופש הגדול, כזה שאינו רק כיף ואינו למידה בית ספרית גרידא. מההנחיות השונות שהוציא המשרד מתקבל הרושם שהמדיניות בנוגע להנושא המרכז אינה מגובשת עד תום, ונראה שיש לכך תרומה לחוסר הבהירות בקרב בוני התכניות.

²³ מצגת: בתי הספר של החופש הגדול, ועדת היגוי עליונה, ג' אדר ב' תשע"ו, 13.3.2016, משרד החינוך.

לאור זאת, להלן המלצותינו:

המלצות

ברמת משרד החינוך והמשך ההערכה

1. לנסח יעדים ברורים שמתייחסים למהות הפדגוגיה שהמשרד מבקש לקיים בתכנית.
2. לגלות מעורבות רבה יותר בהעברת הנחיות ברורות לגורמים המופקדים על בניית התכניות לבתי הספר.
3. לבחון את סוגיית שיעורי ההשתתפות הנמוכים יותר של תלמידים בבתי הספר באשכולות טיפוח ביניים (4-6). האם בתי הספר הללו מציעים מענים טובים פחות מאלו של בתי הספר באשכולות הגבוהים?

בניית התכנית

1. להקנות למפתחי התכנית כלים לשיפור ההיבטים הפדגוגיים בתכנית. לחדד את ההנחיות בנוגע לבניית התכניות, ובעיקר לעשות יותר המשגה של המודל הפדגוגי או המודלים הפדגוגיים הרצויים ולהבהיר מהם היקפי הלמידה ואופי הלמידה המצופים בתכנית, מהם המינונים הרצויים של החלק העיוני לעומת החלקים החווייתיים, וכיצד יש לשלב בין חלקים אלו.
2. להערכתנו, המודל המיטבי הוא שילוב של המודל המשולב והמודל ההתנסותי. המודל המשולב תואם את תפיסת משרד החינוך ולפיה על התכנית לשלב הקניית ידע וערכים שקשורים לנושא המרכז באופן חווייתי, מהנה ושונה ממתכונת הלימודים הרגילה, והמודל ההתנסותי מוסיף לו נדבך של רכישת ידע תוך כדי התנסות - הילדים הם שותפים פעילים בבניית הפעילויות וניתן להם חופש בחירה רב. המודל הסמכותי הוא המומלץ פחות מהאחרים מאחר שהוא משרה אווירה מכבידה.
3. להציע דרכים שונות להבטחת יישומם של המודלים הפדגוגיים המומלצים על ידי המשרד, ולהנחות בבירור מהן כוונותיו בנוגע לנושא המרכז: האם התכניות חייבות לכלול את כל היבטיו, או שיש לבתי הספר חופש לבחור לעסוק רק בחלק מהם?
4. לוודא שבנוי התכניות יקבלו דוגמאות קונקרטיות כדי שידעו באילו דרכים הם מצופים לשלב את הנושא המרכז בתכנית. המצגת שהוכנה השנה (מתאריך 13.3.16), ואשר כללה כמה דוגמאות לדרך שבה המשרד רוצה לשלב את הנושא המרכז, לא הגיעה לבתי הספר.

5. לוודא שמפקחי משרד החינוך יכירו היטב את המודל או המודלים הפדגוגיים שהמשרד מבקש לקדם כדי שכולם ידברו באותה שפה.
6. בכל הנוגע להיבטים פדגוגיים, רצוי שהפיקוח של משרד החינוך ילווה את התהליך של בניית התכניות ויהיה שותף מרכזי בהנחיית הצוותים שבונים אותן (שלא כמו המצב היום, שבו כל הבנייה נעשית על ידי הרשויות או בתי הספר). חשוב למצוא דרך לשתף פעולה עם הרשויות בהיבט זה.
7. לעבות בנושא המרכז דגשים על איכות, עומק וטיפול משמעותי בנושא (למשל, אם מדובר באמנות - להשאיר פחות כללית ולכוון לעיסוק משמעותי באמנות ולא רק ביצירה).
8. לבחון את הצורך בנושא מרכז ואת ציפיות המשרד אשר לבניית תכניות סביבו, ואם יוחלט לשמר נוהג זה, לצייד את בתי הספר די זמן מראש בהנחיות ובדוגמאות לשילוב בתכנית. חשיבותו של נושא מרכז הוא בהכוונת בתי הספר לעשיית תכנית משמעותית, אולם אם בסופו של דבר נבחר נושא כה גדול, שמהווה מעין מטרייה ולא תמיד מיושם, חשוב למצוא דרך לשילוב טוב יותר.
9. לנוכח טענות שהועלו כי הורים אינם ששים להגיע לפעילות השיא בשעות אחר הצהריים, ובעיקר כשהיא מתקיימת זמן קצר יחסית אחרי מסיבות סוף שנה שאף הן חייבו את ההורים לבוא לבית הספר בשעות אחר הצהריים, רצוי לבחון את הצורך בקיום פעילויות שיא בשיתוף הורים בשעות אחר הצהריים.
10. להגדיל את מספר הרשויות המעורבות בבניית התכנית: נמצא כי למעורבות הרשות בבניית התכניות יש יתרונות רבים, הן בסיוע הלוגיסטי והן באפשרות לשתף את כלל בתי הספר ביישוב ולבנות תכנית אחידה שתדבר בשפה אחת. תהליך בנייתה גם יהיה יעיל יותר מבחינת ההשקעה היחסית שתידרש מכל משתתף.

הכשרת הצוותים לבניית תכניות פדגוגיות ולהפעלתן

1. בהתחשב בשאיפתו של משרד החינוך להציע תכנית שהיא יציר כלאיים בין לימודים וקייטנה, והעובדה שתוצר כזה אינו שייך לפרטואר הרגיל של מורים, **מוצע לשקול מתן הכשרות ממוקדות ומקיפות שיעסקו בבניית תכניות לפעילות הקיץ**. זאת ועוד: אם משרד החינוך מבקש שהפעילויות הנוגעות לנושא המרכז יהיו מתוחכמות יותר, עליו **להציע הכשרה נאותה בנושא לרכזי התכנית**, שרבים מהם שותפים מרכזיים בבנייתה.

2. לייחד הכשרה ממוסדת למורים שתתמקד בדרכים להדריך תלמידים ברוח חדשה. רצוי שהדרכות אלו יתייחסו לשלושה היבטים: ההיבט התוכני – כיצד להעביר פעילות מהנה שרחוקה מלהיות שיעור רגיל; ההיבט הלוגיסטי; התמודדות עם הדילמות שבשינוי התפקיד ממורה סמכותי למדריך שהוא נגיש וחברי יותר.

3. מומלץ לעודד שיתופי פעולה בין יישובים ברמת התכנים שיפותחו.

4. להבנות בתהליכי הפיתוח והיישום יותר רפלקציות של מובילים מטעם המשרד והרשות על התכנים ועל המודלים הפדגוגיים, ולא רק על ההיבטים הארגוניים.

היערכות ורישום

1. לשקול להקדים את ההיערכות של משרד החינוך לחודשים הראשונים של השנה הקלנדרית כדי לאפשר למנהלים לאשר תכניות לפני הלחץ של סוף השנה.

2. מוצע להגדיר את התאריך האחרון לרישום כך שיאפשר לרשות ולבית הספר להיערך מבעוד מועד בהתאם למספר המשתתפים המדויק. הסוגיה מקבלת משנה תוקף ברשויות שדואגות גם להסעות לתלמידים.

3. לשקול שבירת המבנה הכיתתי כדי לאפשר יותר תנועה וייחודיות בתכנית הלימודים של החופש הגדול. לא כל בתי הספר רוצים בכך.

תקצוב

1. לבחון מחדש את סוגיית תקצוב התכנית על כל היבטיה:

א. שינוי השיטה לתקצוב על פי רישום ולא על פי נוכחות בפועל.

ב. חישוב תקציבי ההסעות בהתאם לעלויותיהן במהלך הקיץ, ולא על פי עלויותיהן במהלך השנה.

ג. בחינת הפרמטרים לצביעת התקציב כך שיותאמו להוצאות בעבור הזנה והעסקת מד"צים.

ד. בחינת האפשרות לתקצב את המד"צים תחת סעיף שכר.

ה. בחינת האפשרות להגדיל את התקציב לציוד מתכלה.

2. מוצע שמשרד החינוך יפרסם רשימת חברות או רשויות מומלצות שמספקות פעילויות קיץ שיהיה עליהן פיקוח, כדי למנוע הפקעת מחירים.

נספחים

לוח !: שכיחותן של פעילויות גופניות בבתי ספר שמשתייכים למודלים שונים

בי"ס מס'	מודל	בהנחיית צוות בית הספר	פעילויות קנויות
1	סמכותי	ספורט	זומבה
2	סמכותי	ספורט	
3	פתוח		הרקדה, התעמלות אמנותית, טניס
5	פתוח	תחנות, מרוצי שליחים	זומבה, טניס, ספורטיגן, קפוארה
6	התנסותי	ספורט. ODT, משחקי כדור, ספורט היתולי	כדורגל, מחול, לקרוס
7	התנסותי		ספורט, קרטה
8	התנסותי	ספורט	
9	משולב	ריקוד, כדורגל, קט רגל, ג'ודו, אולימפיאדת הקייטנה. יום אתגרי	
12	משולב	התעמלות, חינוך גופני	פעילות ספורטיבית, זומבה, כדורי ענק, ODT
13	משולב	ספורט	
14	משולב	אולימפיאדה	קפוארה
15	משולב	משחקים בקבוצה, גומי, חמש אבנים, ארבעה מקלות, משחק הכיסאות, כדור, פעילות קבוצות: קפיצה בשק, קביים, קליעה לסל, כדורגל מקלות, ריקודי שורות חוגות. משחקי מים, פעילות אתגרית עם מד"צים	
16	משולב		ג'ודו, ריקוד, קט רגל
17	בי"ס "לייט"	ספורט	ספורט כיף
19	בי"ס "לייט"	יום ספורט, ריקוד, פעילות גופנית	
20	בי"ס "לייט"	חינוך גופני	

לוח II: שכיחותן של פעילויות יצירה בבתי ספר שמשתייכים למודלים שונים

בי"ס מס'	מודל פדגוגי	יצירה בהנחיית צוות התכנית	פעילות קנויה
1	סמכותי	אמנות, הכנת עיפונים	
2	סמכותי	אמנות	
4	פתוח	אמנות, יצירה	
6	התנסותי	פיבן, עיצוב כיתה משותף, צבעי מים ויצירה באמצעות מים, קומיקס	
7	התנסותי	אמנות/יצירה	
8	התנסותי	אמנות	
9	משולב	בנושא אור – ציור. יצירה בנושא המצאות: יצירת קלידוסקופ. יצירת פרפרים, בע"ח ופרחים עם מגנט, בניית כלי תחבורה מלגו בהדרכת מומחים. יצירה בנושא תעופה - מטוס קל לכל אחד. גואש. יצירת קופסת הפלא. יצירת כלי נגינה	
12	משולב	מגוונת: יצירה לפי "הביצה שהתחפשה", ציור על חולצה, כובע וכד', הכנת מתכון עם מגנט לחברות, אוריגמי	
13	משולב	אמנות. הכנת קופות צדקה	הכנת כלי הקשה
14	משולב	יצירות שונות, שרשראות מפסטה, צביעה בגואש. הכנת טחנת רוח,	
15	משולב	הכנת שרשראות מפסטה. מקלות גשם, לוכדי חלומות אינדיאניים, קולאז'ים של אתרים מפורסמים, ציורים של אמני הרנסנס, כובעים סיניים, פנסים סיניים, מגזרות נייר, עיצוב קשיות, הכנת הדמויות מהקול שבראש על מקלות ארטיק. בע"ח מנייר טואלט, עיצוב מבצק סוכר, דמויות אצבע מסרטי אנימציה, עיפונים, אריזה אישית לחלה.	סדנת איור
16	משולב	קישוט חולצות, הכנת כובעים, בניית דגם פגודה, בנושא זהירות בדרכים, קולאז'ים של אתרים מפורסמים. מסכות, תכשיטים הכנת כובע, חצאית, שרשרת, איפור, הכנת גונדולות ומגדל פיזה מחומרים שונים.	תכשיטנות
17		עיפונים, ראינוע, יצירה בעקבות סיפור, שבשבות, קווילינג, בניית רפסודות.	
18	בי"ס לייט	הכנת שלט, בנדנות, בובות, אוריגמי, יצירת משחקים שונים, מעמד לטושים, בקבוק חול צבעוני, חותמות גומי.	יצירה
20	בי"ס לייט	סדנת אוריגמי, האמן שבי - הכנת מובייל. הכנת בובות, ציור, סדנת בית היוצר. הכנת פמוטים, תכשיט, חרזים, שלט לחדר. אמנות בקבוצה, פלסטלינה.	

לוח III: שכיחותן של פעילויות בנושא מניעה בבתי ספר שמשתייכים למודלים שונים

בי"ס מס'	מודל פדגוגי	זהירות בדרכים	זהירות בקיץ	יום בריאות	פעילות קנויה בנושא בריאות
1	סמכותי	זהירות בדרכים		יום בריאות	בריאות השיניים
2	סמכותי			בריאות	
3	פתוח	זהירות בדרכים, ראות ונראות	חכם בשמש	יום בריאות והיגיינה, תזונה	שיננית
4	פתוח	בטיחות			
5	פתוח	זהירות בדרכים, ביטחון ובטיחות			
6	התנסותי			בריאות, גוף האדם, המוח, מדיטציה	
8	התנסותי			בריאות	
12	משולב		חכם בשמש		
15	משולב	זהירות בדרכים	חכם בשמש		
16	משולב	זהירות בדרכים			
17	בי"ס "לייט"		חשיבות השתייה		
18	בי"ס "לייט"		חכם בשמש		
19	בי"ס "לייט"		חכם בשמש	חידון בריאות	
20	בי"ס "לייט"	זהירות בדרכים			

לוח IV: שכיחותן של פעילויות קיימות בבתי ספר שמשתייכים למודלים שונים

בי"ס מס'	מודל פדגוגי	חברה ירוקה	פעילות חיצונית
1	סמכותי	איכות הסביבה	
2	סמכותי	מחזור	
3	פתוח	מחזור	
6	התנסותי	בנייה בבוץ	
9	משולב	אחד נגד מאה - בנושא קיימות	קיימות
13	משולב	מחזור	
18	בי"ס "לייט"	מחזור	
19	בי"ס "לייט"	מחזור	
20	בי"ס "לייט"	אמנות המחזור וחשיבותו	

לוח V: שכיחותן של פעילויות בנושאי טבע ומדעים בבתי ספר שמשתייכים למודלים שונים

בי"ס מס'	מודל	מדעים	פעילות קנויה
1	סמכותי	ניסויים במדעים, מדענים צעירים	
3	פתוח		קק"ל, חיות, בועות סבון
5	פתוח		קסמי מדע, בועות סבון, וטרינר צעיר
6	התנסותי		אפיקי מדע
8	התנסותי	מדעים	ליטוף חיות
9	משולב	קסמים, הפקת צלילים	
13	משולב	ניסויים מדעיים - מים	
14	משולב	ניסוי הר געש	
15	משולב		פעלולי מצלמה
16	משולב	מדענים צעירים	בועות סבון, ניסים ונפלאות, מדענים צעירים
17	בי"ס "לייט"	דרכים למדידת זמן	המדען המטורף, השף המבולבל
18	בי"ס "לייט"		אנימציה אשליות, כיף חיות, סבון, פעלולי מצלמה
19	בי"ס "לייט"	שיעור בע"ח	
20	בי"ס "לייט"		מעטפת הקסם, בועות סבון

לוח VI: שכיחותן של פעילויות בנושא כישרונות צעירים בבתי ספר שמשתייכים למודלים

שונים

בי"ס	מודל פדגוגי	קיץ של כוכבים
1	סמכותי	כישרונות צעירים
3	פתוח	קיץ של כוכבים: תחביבים וכישרונות
12	משולב	כישרונות צעירים
14	משולב	כישרונות
17	בי"ס "לייט"	כישרונות צעירים
20	בי"ס "לייט"	כישרונות צעירים, האמן שבי

לוח VII: שכיחותן של פעילויות בנושא פנטזיה ודמיון בבתי ספר שמשתייכים למודלים

שונים

בי"ס מס'	מודל	דמיון	גיבורי-על
3	פתוח		מופע גיבורי-על
6	התנסותי	אגדות ותחפושות, RDND, אסקיפ רום, חייזרים	
15	משולב	התחפשות לאבריים	
16	משולב	התחפשות לאבריים	
17	בי"ס "לייט"	מדיטציה	
19	בי"ס "לייט"	אסקיפ רום	גיבורי-על
20	בי"ס "לייט"	משחקי תפקידים	

לוח VIII: שכיחותן של פעילויות לפיתוח חשיבה ויצירתיות בבתי ספר שמשתייכים

למודלים שונים

מס' בי"ס	מודל	פיתוח חשיבה ויצירתיות	פעילויות קנויות
2	סמכותי	חשיבה יצירתית	
5	פתוח	חידונים וחידות	
6	התנסותי	חידות אמנותיות, צפנים	
8	משולב		שחמט
10	משולב		משחקי חשיבה
12	משולב	משחקי חשיבה בחצר	
16	משולב		משחקי חשיבה
17	בי"ס "לייט"	משחקי זיכרון	
19	בי"ס "לייט"	משחקי חשיבה	

לוח IX: שכיחותן של פעילויות בעלות תכנים עיוניים בבתי ספר שמשתייכים למודלים

שונים

בי"ס	מודל	פעילות לימודית/ עיונית	נושא מוביל
1	סמכותי	חוברת חמ"ד בנושא כיבוד הורים	כיבוד הורים
2	סמכותי	מעורבות חברתית	
5	פתוח	שעשועי חשבון פעמים אחדות לאורך התכנית	אין
9	משולב	צפייה בסרט על אדיסון ושיחה בעקבותיו, קישור לנושא האור ובריאת האור בספר בראשית. מצגת המצאות ישראליות+ עבודה בעקבותיהן. המגנט: כיצד הוא פועל והתנסות עם מגנט. כיצד מכשירים פועלים. מה צף ומה שוקע. קריאת שני טקסטים לקיץ.	מדע בראש טוב
10	משולב	אחריות ושייכות, טיפוח הסביבה, עבודה בצוות, קבלת השונה ועוד.	
14	משולב	בכל יום הילדים מקבלים כתב חידה ועליהם לנחש מה היעד הבא שיפגשו בו מחר. מצגת חשיפה למדינה. סיפור: לא יודע להפסיד בכבוד.	מסע מסביב לעולם
15	משולב	הכנת דרכון, חכם בשמש. זהירות בדרכים, בע"ח, סיפור: העץ הנדיב+דיון. הספרים "הילד שאהב את הירח" ו"הילד הזה הוא אני".	מסע מסביב לעולם
16	משולב	ספרות אנגלית: רובין הוד, הארי פוטר, הכנת דרכון	מסע מסביב לעולם
17	בי"ס "לייט"	העשרה: שפה/ חשבון בכל יום שעה וחצי לימודים לייט. הפעלה בעקבות סיפור.	חברות, אמנות ותרבות
18	בי"ס "לייט"	משחקי חשבון, שפה - ספרים וסיפורים.	חברות ואמנות
19	בי"ס "לייט"	פעילות שפה/ חשבון/ מדעים	
20	בי"ס "לייט"	סיפור בנושא חברות+דיון, ערך החברות בסיפור, עידוד קריאה, יציאה לספרייה. חברות ותכונות.	חברות ואמנות